

En Stavangersk Cicerone.

FORORD 1968

De tilreisende deltagere og gjester ved landsregattaen 1868 i Stavanger fikk ved ankomsten til byen stukket i hånden en liten, men meget indholdsrik bok. Den informerte om byens og distriktets historie, om severdigheter, 29 "nyttige Indretninger", reiseruter, portotakster og om løst og fast fra utgiftene ved henrettelser 1608 til visittetiketten og savnet av en realskole.

"En Stavangersk Cicerone" var og er meget mer enn en turisthåndbok. Den er det første historiske verk om byen, den er spekket med fakta og er et uomgjengelig lokalhistorisk kildeskrift for den som vil danne seg en forestilling om byen for 100 år siden. Dessuten er den fremdeles den morsomste bok som er skrevet om byen. Opplaget var så lite at boken praktisk talt aldri er å finne på antikvariatenes lister. Jo, det er gode grunner for en jubileumsutgave!

Den anonyme forfatteren var en sykkelig, men meget begavet 21-årig student som uten lokalkunnskap på forhånd og med kort tidsfrist fikk boken ferdig slik at forordet kunne dateres 12 dager før åpningen av regattaen.

Carl Severin Schelven Lous var født i Kristiansand 17. oktober 1846. Han var elev på Katedralskolen i Trondheim 1856-63 og kom 1864 til Bergen da hans far, marinekaptein Carl Christian Lous, ble forflyttet dit. Året etter ble han dimittert privat som student med laud og tok 1867 anneneksamen ved universitetet med utmerkelse. Deretter vendte han tilbake til Bergen hvor han fortsatte tidligere påbegynte genealogiske og historiske studier tross en sykdom som hadde angrepet ham allerede i skoledagene. Han utga en stamtavle over slekten Holmboe i 1868. Når han begynte arbeidet med "En Stavangersk Cicerone" vet vi ikke, men rimeligvis var det på høstparten 1867 etter at hans onkel, overlos Hugo F. B. Lous, hadde slått til lyd for en landsregatta i brev til Stavanger amtmann.

Forbilledet hadde han i "En Bergensk Cicerone" som Fredrik Meltzer Wallem utga anonymt til sangerstevnet i Bergen 1863. I regattaåret skrev Lous dessuten en rekke artikler i Bergensposten om målsaken og året etter "Om Opprettelsen af et offentlig Bibliothek og Centralarkiv i Bergen". Ved disse anonyme artiklene ga han støtet til opprettelse av begge disse institusjoner. Døden innhentet den flittige og begavete student allerede 7. november 1869.

Det sier seg selv at der er mange feil i "En Stavangersk Cicerone". Noen er helt åpenbare, andre har bare ettertiden kunnet korrigere. Men sett i forhold til bokens størrelse og den korte tid Lous brukte på manuskriptet er de likevel forbausende få. Å rette disse feilene og forsyne boken med supplerende noter ville ødelegge dens sjarme. Som bilag til boken fulgte det første trykte prospekt over byen – utsikten sydover fra Valbergtårnet – og et bykart.

Lous er bokstavelig talt dus med leseren når han tar en i armen og begynner rundvandringen i datidens lille Stavanger med sine 16 647 innbyggere. Tross den gjennomgående saklige tone har teksten et streif av underfundig ironi og humor, og her og der innlater han seg på estetiske vurderinger som kan få oss til å steile, men som gjør samtidens opplevelser levende. Den restaurering av domkirken som ettertiden har kritisert og beklaget, sies å ha skapt "et rummeligt og hyggeligt protestantisk Gudshus af den gamle chaotiske Masse", og Petrikirken roses som "en af de vakkreste Kirkebygninger, der er rejst her i Landet i vor Tid".

Stavanger befant seg i 1868 midt i en voldsom økonomisk ekspansjon med dyptgripende strukturelle endringer. Dette har Lous sett og malende beskrevet: "Stavanger er

den halvvoxne Gut, der netop er traadt ind i Bylivet; han er ør og forstumlet af alt det uvante Nye og betænker sig, om han for Alvor skal sige Landsbylivet med dets primitive Forhold god Nat for stedse. Dog – har han engang sandset sig og er kommet tilrette i sin nye Stilling, skal Du se Gutten som fuldvoxen Bykar, før Du eller jeg aner det."

Hundre år efter er byen inne i en lignende omkalfatring, men med andre proporsjoner og problemer. Det lar seg gjøre å bruke Alexander Kiellands romaner som en stavangersk Baedeker for tiden før industrialismens gjennombrudd. Kielland selv leste og brukte "En Stavangersk Cicerone". Også vi kan gjøre det, bør gjøre det.

Stavanger, 21. juli 1968

Jan Hendrich Lexow

Forord

"Første Gang giver hver Smaating Rang" kan vel siges om denne "Stavangerske Cicerone", der her forelægges Publikum til skaansom Bedømmelse. Bogen er nemlig, saavidt vides, det første større trykte Arbejde om Stavanger, noget, der ogsaa har haft en afgjørende Indflydelse paa dens hele Plan og Anlæg, idet nemlig af den Grund Meget – som f.Ex. Embedslister, interessante hidtil utrykte Dokumenter m.M. – er indtaget, der egentlig ikke hører Hjemme i en Cicerone.

Bogen var egentlig tænkt udgivet først om et Aar, af hvilken Grund ogsaa flere Bygninger, som nu ere under Arbejde, ere omtalte som færdige. Da imidlertid Forlæggeren mente, at det kunde være af Interesse for Regattareisende at have en Vejleder i Byen med sig, paaskyndedes Arbejdet saa meget som muligt. Dette maa tjene til Undskyldning, hvis Bogen, som rimeligt er, paa flere Steder kan bære Preg af et Hastværksarbejde.

Til Slutning tillader Forfatteren sig at takke Hr. Rigsarkivar Birkeland for den store Velvilje og Liberalitet, hvormed han stillede sine Righoldige Samlinger om Stavanger til Forlæggerens Disposition, da Forfatteren alene herved har kunnet fuldføre Arbejdet i saa kort Tid.

Ogsaa Provst A. Faye takkes for sine mange verdifulde Oplysninger.

De andre historiske Data ere især hentede fra Nicolaysens Fornlevninger, P.A. Munchs Historie, Krafts Beskrivelse samt Langes Klosterhistorie.

Stavanger 21de Juli 1868.

Forfatteren

Fra Sireaaen Kysten langs.

Se saa, nu har vi da klaret den lange Flekkefjord og expederet vor Frokost i Ro og Mag; Du burde prøve en uskyldig Bitter; det er et Universalmiddel, maa Du vide, i paakommende Tilfælde. Væbn nu for Sikkerheds Skyld dit Hjerte med det tredobbelte Pantser, som Fader

Horats taler om, thi nu bærer det afsted igjen ud paa det grumme Hav. Vi ere ude af Hitterøsundet, og snart kan jeg som en "pyntelig" Stavangermand ønske Dig velkommen i vort Rige. Ja Du ved vel, at vi "Ryger" eller "rygske Mænd" boede i de gode gamle Dage i et Kongerige for os selv; nu er den Tid forbi, skjønt der er dem, der vil vide, at vi den Dag idag ikke ere "nationale", men heller holder paa den troldeelige Regel: Hvermand er sig selv nok.

Dog stop med Vrøvlet, thi vi ere ligeudenfor Sireaaen, der er Stavanger Amts Grændse mod Syd, ligesom den var Rogalands i Oldtiden. Der lidt foran dig til Høire har Du Fogstenerne, nogle golde Skjær, hvor Thorgils Fudehund med sine Birkebener flygtede for Baglerne hen til Rægefjord og smørte Haser fra Ledingen. Her i dette Farvand var det i det hele taget ikke saa sjældent, at Birkebenerne og Baglerne – de listige Ræve – for ramme Alvor legte "Kat og Mus"; det var især i Aarene 1202, 1205, 1207, kort efter at den herlige Sverre var død, at Baglerne paa disse Kanter ret gjorde Birkebenerne Livet surt, "thi naar Katten er død, rende Musene paa Bordet."

Rægefjord, som vi nu passere, er en ganske god Havn, ialfald ved man, hvad den byder den Fremmede, "der kan komme ind i den med alle sydlige Vinde og ud igjen med alle nordlige." Rægefjord og Soggendalsstrand danne tilsammen Ladestedet Soggendal.¹ I Midten af forrige Aarhundrede havde dette Sted kun 20 Familier og ejede 17 Smaaskuder; nu har det over 500 Indb., hvoriblandt 15 Handelsmænd, 6 Skippere og 14 Haandværkere. Ladestedet er saaledes unegtelig gaaet fremad; hertil bidrog i væsentlig Mon i de sidste Aar (1863-65) det engelske "Titanjernkompagni",² der fra Novbr. 1863 begyndte en storartet Bjergværksdrift her, som drog en Mængde Folk til fra de omliggende Bygder. Det gik ogsaa glat nok i Førstningen; den ene Grube efter den anden optoges, tilsidst havde man 4 a 6 i Drift, og Arbejdsstyrken steg i Marts 1865 til 200 Mand; forat gjøre Herligheden komplet paabegyndtes en Jernbane fra Rægefjord til Refsvandet og videre til "Blaafjeldet". Banen har allerede i længere Tid været i Brug mellem Gaarden Houge³ og Refsvandet og den øvrige Del er under Arbejde.

Paa disse Tider var det, at en epidemisk Sygdom udbrød over det hele Land; jeg ser, Du studser – og dog var det saa; den kaldtes: "Skjærpefeberen" og viste stedse sine første Symptomer ved en foruroligende Tilbøyelighed til at bære paa alskens tunge Stene; det sædvanlige feberstillende Middel var: "Skjærpeseddel". Nu – dette engelske Kompagni gjorde samme Aar (1865) en sørgelig Opdagelse: det kostede formeget at forædle Titanjernet og til Soggendølernes store Sorg (thi Værkets Bestaaen var for dem næsten bleven et Livsspørgsmaal) blev saagodtsom alle Gruber nedlagte. Nu er imidlertid Driften gjenoptaget, da man har fundet en billig og letvindt Smeltemaal. Som Prøver paa denne have de Herrer Engleskmænd medbragt Knive af Titanjern.

Soggendal har ellers i den sidste Tid faaet et større Opland, efterat den gode Vej fra Eie i Hæskestad er fuldført. En stor Indtægt har Soggendølernes siden 1860 havt i Makrelfisket,⁴ især siden engelske Opkjøbere har slaet sig ned her med sine Ishuse. I "Krigens Tid" var her ved Sognestranden opkastet et Dukkebatteri paa 3-4 Kanoner, vist for at skræmme Engleskmanden; hututu!

Paa Gaarden Aarstad (Ormstad) og Aarhus i Nærheden fandtes i Fortiden rige Laxefiskerier, der laa under Stavangers Kapitel. Saaledes fortæller Kapitlet i 1615, at det i de sidst forløbne Aar var kommet "meget tilkort paa det Laxefiskende i Soggendal, som Fru Ingeborg Nielsdatter til Foss, Peder Hansens Efterleverske, først leiede af vores Kapitel, hvilket siden har været Brugt af hendes Arvinger."⁵

3 Mile Øst for Soggendal i Lunde Sogn ligger Gaarden Skaaland, hvor en af Norges bedste Bønder, Storthingsmanden Ole Gabriel Ueland, er født. Som Unggut smedede han her, "mens Jernet var varmt", sammen med Faderen og Brødrene; siden drev han det til Skoleholder i Lunde Sogn med – 7 a 8 Spd. aarlig Løn! Han catechiserte Børnene, sang og bad med dem daglig; senerehen naaede han videre end som saa, ikke sandt? "Gamle Ueland"

flyttede senere til Nabosognet Hæskestad, hvor Du paa Sønnens – "unge Uelands" – Gaard vil finde en Stue, hvis ene Væg er sodet og forbrændt; det er Mærkerne efter den gamle Hædersmands Nattestudier; thi her stod hans Seng med Lysepiben i Væggen.

Nu er vi forbi Rægefjord; deroppe ligger Bergljod (Berurjodr), hvor den drabelige Kjæmpe Orvar-Odd blev opfostret: han var en Jæderboer af Fødsel. Paa den Gaard har der staaet mærkelige Bautastene med Runer paa, men ak, de ere som saa meget Andet fra Oldtiden forsvundne. Ganske i Nærheden ligger Immersten; nedenunder den findes endnu Levninger af en Stenrøs, som sans facon er bleven gjort til Odds Grav, og Nabofjeldet har man været saa høflig at døbe Oddsfjeldet i samme Anledning.

Det stejle Næs, som stikker frem der, er Haadyret; det ligger 1 Sømil nordvest for Soggendal og er et godt Sømærke. Det er ellers en velkendt gammel Søulk, som endogsaa har havt den Ære at blive nævnt i et Drapa til Knut den Mægtige; senerehen i det 13de Aarh. laa Birkebener og Bagler jevnlig paa Lur her. Derude til Venstre taber det stolte Nordhav sig i Horisonten; hist og her dukker en enlig Sejler op. Søfladen ligger idag stille i al sin Majestæt; vær taknemlig mod den; thi det er sjelden Høflighed, somoftest mærker du Underdønninger her. Du tænker vel ikke paa, at Du sejler henover en stor Ligmark. Her har mangelen begsort Nat, naar Bølgerne væltede sig fraadende og taarnhøje op mod Stranden, Nødraab og Jammerskrig lydt, og mangelen stolt Skude har her lagt sig til Hvile for stedse. Men naar herude, som idag, er stille, kan Du ved Aftenstider se Solen langsomt sænke sin blodrøde Skive ned i Vestens Hav. Da fornemmer den Forbirejsende en underlig Stemning; den greb ogsaa Bergenssangerne herude paa disse Kanter i 1863. Uvilkaarlig istemte de Lovsangen: "Se Himlen priser den Eviges Ære".

Tilhøjre for os har vi nu en klippet, øde Odde; knapt et forkrøblet Træ møder vort Blik. Det er Stapnæs og Svanæs, hvor der findes faste Lodsstationer. Her ved Svaelven har Birkebenerne atter med liden Hæder maattet rende i Land for Baglerne i 1207. Fra Omegnens Storgaarde ere flere af Egersunds bedste Ætter komne.

Nu staar Solen høit paa Himlen; det er 4 Timer siden vi anløb Flekkefjord. Vi ere ganske nær Ekersundet, det gamle Eikundarsund, der nævnes utallige Gange i Sagaen; her var det blandt Andet, at Erling Skjalgsøn og Olaf den Digre (han var ikke "Hellig" dengang) spurgte til hinanden Julehelgen 1028. Ingen af dem var synderlig blid i Hu. Der ser Du ved Indløbet ret forud til Venstre et Hus med Altan; det er Vibberoddens Fyr (oprettet 1855). Strax indenfor ligger den gode Ankerplads og Udhavn for Ekersunds Ladested Gjelestadvigen. Ligeoverfor paa højre Haand er Mundingen af den dybe Skivoldsvig, hvor ogsaa "engelske Titaner" havde slaaet sig ned; men de vare endnu mindre heldige i at fange Fru Fortuna end sine Kollegaer i Soggendal. Thi efter et langvarigt Krangel med Mossefolket, som fra gammel Tid har skjærpet paa disse Felter, bleve Gruberne nedlagte, og alt Arbejde standsede. De anlagde en Sporvej fra Koldal-Gruberne; men som et Hastværksarbejde forfalder den mere og mere og er snart ganske ubrugelig. Fra Skivoldsvig er det en god Spadsertur til Egersund.

Sundet mellem Ekerøen og Fastlandet, som vi nu passere, er 1½ Mil langt og saa yderlig trangt paa sine Steder, at de større Dampskibe kun løbe op til Lindøhavn ret udenfor Ekersund; de mindre fare derimod Ekerøen rundt, især siden Nysundet strax nordenfor Ladestedet er udsprængt og fordypet.

Nu stoppede vi, og jeg præsenterer Dig "den vel situerét klippig Øe" Lindøen, for at bruge Amtmand de Fines Ord. Paa denne var efter samme Beretter i 1745 "opkastet et lidet Batteri og paa samme bekostet oplagt 9 smaa Kanoner, hvor der blev holdet god Vagt". Blokhuse har ogsaa staaet her. Disse skrækindjagende Befæstninger, hvoraf Levninger endnu ere tilbage, vedligeholdtes i Krigsaarene 1809, 10-14.

Derindenfor Havnen ligger Ladestedet Ekersund⁶ (13½ Dampskibsmil fra Stavanger) paa Gaarden Aarstads Grund, et Navn Du vistnok har hørt; thi her fandt man i 1836 ikke

mindre end 1500 Mynter fra 10de og 11te Aarh. og andre Kostbarheder, – rimeligvis har alt dette "røde Guld" været Stikpenge fra Knut den Mægtige for at lokke en eller anden norsk Stormand fra Olafs Parti. Forræderen har da rimeligvis kort efter 1028 nedgravet Blodpengene. Det var det berømte, paa Latin lovprieste "Ekersundsfund". Aarstad har i gamle Tider været en rigtig Storgaard; en Del af den tilhørte i 1581 "fra Arilds Tid af" Stavangers Domkapitel og bortbyggsledes da til velærværdig Oluf Johnsen, der i de Aar var Ekersunds Sognepræst. Om denne Gaard beretter Amtmand Hammond i 1705, at der "for langsommelig Tid siden, førend Ekersundsstranden med saamange Strandsiddere og Husfolk er bleven beboet, har ligget under den et overmaate skjønt Laxefiskeri, hvorefter Gaardens Skyld er bleven sat". Der sees af hans Beretning, at de gode Folk paa Stedet mente, at de havde "mistet Fiskeriet formedelst Strandens Beboelse og den idelige Roen og Handtering paa Vandet, som har bortskræmt Laxen"; det er den samme Overtro, der i vore Dage gaar igjen i Dampskibene og Silden.

Allerede i Fortiden var Ekersund bekjendt for sit rige Laxefiskeri; nu er det betydelig minket af. Ellers var det i Begyndelsen af det 17de Aarh. et Stykke af en Lilleputby: kun 4 a 5 Huse fandtes. Siden hed det: "en avant",⁷ nu har Ladestedet over 2000 Indb., hvoriblandt 41 Handelsmænd og 189 Haandværkere. Skibene, hvoraf de fleste Smaaskuder nyttes til Logisfartøier i Sildefisket, løber nu op til et Antal af 79.⁸ Stedet blev rigtignok dygtig kuet ved de store Ildebrande i 1843 og 1862; men det har dog ligetil det Sidste gaet Fremad, omend i Sneglegang.

Foruden en St. Mariæ Kirke i Ekersund, hvorom intet andet vides, end at der ved Pavebrev dateret 5/2 1292 skjænkedes de Bodfærdige, som besøgte den, 1 Aar og 40 Dages Aflad, fandtes her et af de "kongelige Kapeller": capella S. Laurentii, bygget paa Kong Haakon 5tes Tid, paa hvis Tomter Stedets nuværende vakkre Trækirke staar. Paa Altertavlen herinde kunde man før læse følgende "antiquitæetiske" Vers:

"Udi Magister Lars Schavenii Tid
Bisp i Stavanger denne Taule var flid
Anno 160 dertil 7 man skrev
Den 7de November denne Taule ferdiget blev."

Det er Ekersundspoesi; den flyver ikke højt.

Ekersunderne have altid haft Ord forat være tarvelige og nøjsomme, samt vindskibelige; somoftest kave de sig derfor med sine to tomme Hænder frem til en solid Stilling. I forrige Aarhundrede for de med sine Skuder paa Bergen efter Fisk, som afhændedes østover til Danmark, Sverig og Østersøen. De havde da som nu Handelsvid; naar de laa hjemme, fiskede de dels selv,⁹ dels opkjøbte de af Omegnens Bønder Alt, hvad de kunde faa, saltede Fisken selv og tilvirkede den til Husbrug.

Derved kom Penge i Pungen; det fik hans Kgl. Majestæt nok mærke, thi efter Amtmand de Fines Beretning "nød han en aarlig Indkomst af Told, Laste-Penge og Consumption 3 Rdlr. af hver Person udi de Formuendes Familier, som over tolv Aar gammel befindes". Ja det koster at være "Fornem"! Stavangerne har ikke altid likt dette Ekersundensernes Næringsvid. Specielt i 1702 klager de haardt over dem og deres Naboer Soggendølingerne; begge Folkeslag maa have været dem to slemme Torne i Øinene.¹⁰

Ekersunds store Potteri, der ejes af Johan Fredrik Feyer med Brødre, er velkjendt. Værket leverer nu Fajence og har en aarlig Produktionsevne af over 40 a 50,000 Spd. aarlig (ca. 1000 Spd. ugentlig). I den sidste Tid er Arbejdsstyrken øget til 120 a 140 Mand. Herfra komme de bekjendte Rebeccakrukker, "som altid skaffer friskt Vand". Endnu findes et mindre Potteri, der ligger paa Gaarden Eies Grund. Fabrikationen er her kun brunt Stentøi. Ved Lyggre findes en Krudtmølle, som har haft adskillige Leverancer til Vejvæsenet.

Dampskibet vender nu Snuden nedad Sundet igjen og passerer forbi Hovlandsvigen der paa højre Haand.

Snart er vi forbi Vibberoddens Fyr og styrer udenom Ekerøen. Denne temmelig store Ø er bekjendt for sine mange Havne, hvoraf jeg har nævnt nogle. Paa Øen har der i gamle Dage boet adskillige Storfolk, saaledes paa Gaarden Lejdland en Konge eller Herse. Paa Ydersiden af den skjærer Lundevigen dybt ind og giver derved Øen Udseendet af en næsvis, udspilet Hummerklo. Af Kloens venstre Del er der gaaet et lidet Stykke løst; det er Midbrøddøen, hvorpaa Ekerøens mægtige Kystfyr staar. Det blev oprettet i 1854, er af 1ste Orden og omtrent 45 Alen højt samt lyser i en Synsvidde af 5-6 Mil. Bag dette paa Grundsundsholmen ligger et lidet Ledfyr ved Ekersundets nordlige Løb; her er Sejladsen meget vanskelig og besværet af "Fluer".

Dampskibet styrer nu et godt Stykke udfør Land; thi tætved vrimler det af "Boer" og "Fluer". Kyststrækningen, som vi fare forbi, er trist og gold, ikke et Træ er at se, blot Klippe paa Klippe, rigtig kuperet Terrain. – Der passerte vi Vatnemoholmens aabne Sommerhavn, som kun anløbes i Nødsfald, da her sædvanlig gaar svær Underdønning.

Vi nærme os Jæderen med stærke Skridt; Du mærker det paa Vippingen, som er begyndt. Tab dog ikke Modet, sæt Dig ganske rolig hen der ved Lugaret og indbild dig, at Du vandrer histhenne paa Land, saa skal Du nok se, Du slipper forat offere til Fader Neptun dennegang.

Jæderen

Her er vi ved Jæderens Begyndelse: Sommerhavnen Sirevaag (1½ Dampskibsmil fra Stavanger), og Du kan udraabe med den berømte Cæsar: Loddet er kastet!

Sirevaagen havde i Midten af det 18de Aarh. 2 Fartøjer og beboedes af 10 Familier, væsentlig Lodse; nu har den tabt sin Betydning som Lodsstation. Den beboes nu af noget over 20 Familier, mest Fiskere. Jæderen regnes i vor Tid at slutte ved Tungenæs Fyr, der ligger 5½ Mil nordenfor; i Oldtiden derimod var Hafursfjord Grænsen mod den Kant; derfra hed det "nordenfor Jæderen".

En halv Fjærdingvej fra Sirevaag, tæt nordenfor Ougneaaen, ligger Ogne (Ougne) Storgaard, paa hvis Grund Ekersunds Annexkirke staar, en gammel Stenbygning fra det 13de Aarhundrede i Spidsbuestil, hvis Chor i 1840 blev nedrevet og et nyt Træchor opført. Gaarden havde i Slutten af det 17de Aarhundrede flere stavangerske Rigfolk til Ejermænd; til dens Herligheder hørte paa den Tid et betydeligt Laxefiskeri.

Ved Ognebugten begynder Jæderen ret at vise sig i al sin sermerkede Ejendommelighed. Overgangen er ret paatagelig; fra et kuperet, klippet Terrain stige vi med engang ned paa en fladliggende sandig Slette, et skovløst, vejrhaardt Kystland.

Jæderen eller som Bønderne udtaler det Jæren har sit Navn deraf, at den hvide Kyststrækning "stikker saa mærkeligt af mod det høje, tildels grønne Dyrkningsland innenfor, at det ligner et Smykke omkring dette, en Brem eller Bord (oldnorsk: Jadarn, Bygdemaal Jar, Jair, Jær). Paa den ene Side ser altsaa Jæderboen ud imod Havet, paa den anden op mod Hejerne eller Fjeldhøjderne".¹¹

Hele denne sandige Kyststrand myldrer slig af Stene ligefra store Kampesten til smaa Kuppelsten, at hvis Du fik 1 Skill. pr. Stykke, vilde Du snart være Millionær. Det er Opdyrkningens og Rydningens "store aber" disse Stene. Mange have ogsaa lagt sine kloge Hoveder i Blød, forat expedere dem væk i en Fart. Saaledes var det for endel Aar siden under Ventilation, at give alle Landets Straffanger Tilhold her, for derved at skaffe billig Arbejdskraft tilveje. Jæderboen betakkede sig imidlertid for den tiltænkte Ære; og det gjorde

de visselig klogt i. Thi det, som til syvende og sidst monner bedst, er hans eget, utrættelige Stræv; det er det "norske frie Arbejde", som bærer Landet frem.

Som oftest nyttes Rydningsstenen til Gjærder. Hvor der før var øde Lyngvidder og Myhrstrækninger, kad Du derfor som Tegn paa Opdyrkning se endeløse Stengjærder, der sno sig paa Kryds og Tvers i de løjerligste Bugtninger. Vor fortjente Ejlert Sundt skriver herom: "Seet fra en Højde og i passende Afstand, helst med Sne paa Marken, viser dette forviklede Net af Gjærder sig fint og vakkert som et storartet Kniplingsværk, Maske i Maske og med alle Slags Slynngninger."

Forunderlig nok er det først i den allersidste Tid, at Jæderen saa smaat har forsøgt Sten til Bygningsemne. Og dog har det ikke manglet paa Opmuntringer i denne Retning. Forat anføre et Exempel anmodede saaledes i 1762 Jæderens og Dalernes Foged C. G. Waager det høje Amt om, at der maatte udsættes Præmier for de Bønder, som byggede Huse af Sten paa Jæderen, "hvor der ingen Skov var, men Sten i Mængde".¹²

Bøndergaardene her paa Jæderen er ialmindelighed uanselige og lave; men det maa til forat staa sig mod den forfærdelige Blæst. Symmetri finder Du just ikke er Hoveddyden; - ofte dannes Husvæggen af store Dæksbjælker og dækkes tildels med Tagsten; hist og her titter et uregelmæssigt Kahytvindu frem. Alt sligt Vraggoods er nemlig courant Vare. Det er for dyrt for en simpel Jæderbonde at bygge sig et skikkeligt toetages Træhus; han vilde da kun risikere "at bygge sig selv ud af Huset". Husene havde i ældre Tider "Are"; denne har vel havt en god Portion Skyld i den totale Vedmangel siden, thi den har Ord forat være en "Slughals"; nu bruger man mest "Bilæggerovn" og Torv. Stolpeboder har der aldrig været, men vel faststaaende "Bu"; den flyttedes senere sammen med Stuen, og i vor Tid er "Buaa" gjerne Jæderboens Stadsstue og Gjæsteværelse.

Nu passerte vi Kvalbeins Redningsstation. Her paa Stranden ligger den store "Baardshaug". "Raunen" herudenfor har været et taust Vidne til mange sørgelige Forlis. Strax nordenfor møder flere af Jæderens Storgaarde dit Blik. Derhenne ligger Haar, hvor den gamle med Borgerdaadsmedaljen hædrede "Jubel"-Lensmand Johnsen boer. Han og hans Kone "Mor Haars" Gjæstfrihed og Velvilje kan ikke nok roses af de Rejsende. Her er nemlig Skydsskifte – nu foretrækkes dog mere og mere den 2 Mil kortere Vej om Gjesdal. Hvis Du har Lyst, kan Du jo en anden Gang gjøre Dig en Svip indom til Ejlert Sundts Ven, Soldat og Gaardmandssøn Gabriel Edland, der i "Husfliden i Norge" ligesaa simpelt, som smukt har skildret sin vindskibelige Fødebygd Gjesdal. I en Samtale med ham vil Du snart mærke, at vore Bønder ikke ere saa "raabarked" endda.

Varhoug Kirketaarn derborte er et godt Sømærke; i klar Luft som idag sees ogsaa det bagenfor liggende Fjeld: Synesvarden. Deroppe øjner Du Obrestadbrækka, som stikker frem til Kjending for Skibene, der komme østenfra og nordenfra. Obrestad har været et gammelt Høvdingsæde; derimod er det en Fabel, at Olaf Trygvason er bleven opfostret her hos sin Morbroder Erik Bjodaskald. Her saavel som andre Steder var i 1809–14 under Krigen oprettet et Slags "Krigstelegraf". Man brændte nemlig Bauner paa Højderne og hejsede Allarmflag, naar noget Mistænkeligt viste sig paa Havet. Jæderboerne kom da i en Fart paa Benene, rustede med Geværer, Sabler og hvad Vaaben de ellers kunde faa fat paa, og da General Arenfeldt i Aaret 1812 var paa disse Kanter, mønstrede Jæderboerne for ham paa Obrestad. Det har nok været en temmelig "irregulair" Trop, Generalen har havt for sig, vist ikke meget ulig Fogdens Hær i Peder Paars. Disse Allarmsignaler gik lige op til Vigdel i Haaland, derfra til Ranneberg og Tastad ved Stavanger.

Et omdrejende Fyr (flashing light) paa Obrestadbrækken er et Savn, som føles alt mere og mere, eftersom Skibsfarten forøges, og Oprettelsen deraf imødesees derfor med Længsel af de Søfarende.

Ligeved Stranden ser Du Haa Præstegaard; her er Jæderen paa det Bredeste omtrent 1¼ Mil. Strax østenfor Præstegaarden ligger Jæderens største Gaard Næsheim. Ejeren Johan

Mandius Køhler fortjener at nævnes; thi Faa har som han virket til Gavn og Velsignelse i sit Kald. Gaarden har han dyrket op, saa at den er bleven til et prægtigt Mønsterbrug,¹³ og stor Omtale fortjener hans Anlæg af en Park paa flere tusinde Træer;¹⁴ et Forsøg, som vi til Held for Jæderens Fremtid maa haabe vil lykkes og finde Efterligning. Det er slige ihærdige Fremskridsmænd, Landet trænger til; thi

"her er Sommersol nok,
her er Sædejord nok,
bare vi, bare vi have Kjærlighed nok."

Ved Marøen udenfor Saltebugten, hvor Smaabaade til Nød kunne finde Ly, gik det vel an at lægge en Molo, hvis man vilde kaste "en halv Million" i Havet. Stenene til dette Anlæg skulde ifølge dette vise Forslag bringes pr. Jernbane fra Indlandet ned til Stranden.

Forhaabentlig vil dog dette storartede og lidet hensigtsmæssige Project vandre heden til sin Tvillingssøster af 1821; thi da fremsatte Sorenskriver Nansen et af sine mange løjerlige og unyttige Forslag, der gik ud paa at faa et storartet Havneanlæg her lidt Syd for Marøen i Bugten Selvaag. Han havde dog i det Mindste "historiske Traditioner" paa sin Side; thi den nævnes som Anløbssted allerede i Inge Baardssøns Saga, og Skibet med Haakon Haakonsøns Lig kom her drivende iland fra Ørkenøerne.

Paa Jæderen findes vidstrakte Torvemyre. De talløse Torvestakke, som staa i Pyramider, er nu Jæderens eneste Træer! Sic transit gloria Jardani! burde jeg udbryte; thi paa disse store, øde Vidder, hvor Stormene nu farer herjende frem, stod i Fortiden herlige Skove, saa tætte, "at de ej kunde sees for bare Træer". Amtmand de Fine forklarer i 1745 Skovødelæggelsen ved følgende Sniksnak af et Folkesagn: "Skam saa deg Gaute, som Jærn (Jæderen) raute". Faktum er derimod, at Hanseaterne maa tage ogsaa denne Synd paa sin Samvittighed; saaledes for de omkring 1370 med Ild og Sværd over Jæderen og tilføjede Kong Haakon VI. og hans Undersaatter en Skade af 10,000 Mark Purt.

At Jæderens Fortidsskove har naaet helt op i Urtiden, derom vidner den mærkelige Forekomst af mægtige Trærødder, som støt og stadigt opgraves. Ligesom i Danmarks Torvmoser kan man ogsaa her skjelne skarpt mellem tre forskjellige og efter hinanden følgende Vextaldere. I underste Lag finder Du Levninger af Naaletræer, mest Furu; i mellemste en rig Samling af Ek-, Asp-, Older- eller Orrerødder; øverts oppe ligger Birkerødderne.

En Fortids Herlighed har dog Jæderen endnu, Laxefiskeriet nemlig. Dette falder rigt i alle Elve, der stedse løbe i samme Retning mod Vest og Sydvest. De Bekjendteste Fiskepladse er Nærland ved Haaelven og Sele ved Figgen Elv. I Haaelven har man ogsaa af og til fundet kostbare Perler. Men da de gridske Søgere uvorrent og hensynsløst aabner alle Perleskjæl, vil der snart blive Slut med dette Fiskeri, hvis ikke det her etablerede Fiskeopsyn tager Haand i Hanke med.

En af disse hersens Maalstrævere, der roder allevegne i det velsignede Maal, siger om Jæderfolket, at der er en styg Sang i Tonen deres; det er ligesom alle de faste Grændser ere nedbrudte. Fjeldbonden siger saaledes t. Ex.: "eg veit; uvetug"; Jærbuen derimod "eg veid, uvedog", og Alt gjerne svært utydeligt. Samme Mand siger videre: – (er Du bange for disse følgende "Skogens Urlyd", kan Du springe forbi) – "Dat er reint merkelegt, kor Maalet hjaa Folket samstaver med Landslaget. Du skal mest altid merkja, at dat er grautet, utydelegt, likasom leirut hjaa Slettabuen og greidt, sterkt hjaa Fjellmannen."

"Jærbuen" er et Stykke af en Fremtidsmand og følger gjerne med sin Tid. Han har god Indsigt i Jordbruget, har drevet det langt i at tappe Myrene, bryde Nyland og plante, saa der er Haab om, at han kan blive rigtig Storkar i Fremtiden; thi her ligger uhyre Kapitaler i Jordens Skjød, – hvis det stadfæster sig, hvad der er ymtet om skal findes her: nemlig Kullejer; thi da have vi med engang: Fremskridt, Opdyrkning og – Jernbane!

Jærbuens Stræv lønner sig ogsaa godt, thi Søluften gjør Kornet kraftigt og godt. En af Jæderens Herligheder er en 30-40,000 Faar – Du har vist hørt Tale om "Spød", "Heima-Vebmaal" og "Sæle-Vebmaal": Alt sligt er Jædervarer og Udbyttet af Faareavl. Faareflokkene sendes om Sommeren somoftest til Siredalsbeiterne: "tilheis". Det er en lang og tung Gang for de arme Dyr; man har ogsaa søgt Botmiddel, men hidtil forgjæves.

En oplivende Kammerat paa en Rejse gennem Jæderlandet vil du have i Lærken og allermest i Viben, en Myrfugl, grønglinsende ovenpaa, sort fremme og hvid under. Det er ret en snodig Fyr at se til, naar den med lette Vingeslag flyver skrigende om snart højere, snart lavere. Den er karakteristisk for Egnen, blot nu ikke Engelskmændene udrydder den. For et Par Aar siden overførte de en 50,000 Stkr. Æg til England.

Oldtidens Jæderen fostrede mangan Idrætsmand, som sandelig ikke var tabt bag en Vogn. Foruden Orvar-Odd var Erik Røde, der 985 opdagede Grønland, fra Jæderen og hans Søn Leif var Amerikas ("Vinlands") Opdager.

Denne Fædrenes rastløse Aand er ikke uddød endnu; thi forunderligt nok var det lutter Stavangerfolk, der i 1825 var de første norske Amerikafarere. 54 Mand stærk for de over paa en skrøbelig Hardangerjagt, der bar det stolte Navn: Restaurationen. Man skulde næsten fristes til at tro, at de have følt sig som Folk, der vilde træde i Fædrenes Fodspor og tage "Vinland" i fornyet Besiddelse. Rejsen var højst eventyrlig; først raakede de helt ned til Madeira; udenfor den fiskede de en Tønne Madeiravin; drak sig saa en glad Dag og sejlede ind i Madeirahavn saa temmelig "paa en Kant". Her fik de tappre Mænd en Æresmiddag og ved Afrejesen en Æressalut. Efter 14 Ugers farefuld Sejlads naaede de Alle det forjættede Land i god Behold; de Fleste døde der som Velstandsfolk.

Vi passere nu Jæderens Rev, en fremstikkende, sandig Pynt, hvorpaa et triangelformet Dagmærke keiser. Ret udenfor ligger de farlige Jæderstene. Skibe i stort Antal ere her forulykkede, saaledes sank det russiske Krigsskib, "Ingermanland", i 1843 tror jeg, paa disse Kanter. Det drev hid fra Orø, hvor det i en mørk Høstaften stødte paa Grund. Den Mand, der ved at styre en fejl Kurs var Skyld i Udfaldet, sprang i Fortvivlelse overbord.

Hvor Havet vimler herude af Sejlere og Dampskibe! langt, langt derude se vi nogle Prikker; det er "de hvide Sejl, som over Nordsjø gaa". Det er pløjet godt dette Hav; her styrede Næssekongen iland med sin Vikingskude, fuld af Herjegods; her har mangan kjæk Høvding og Konge lært det vrede Jæderhav at kjende ligefra Haakon Haakonsøn "den Gamle", der i 1226 med Nød og Neppe frelste sig fra at forlise, til i vore Dage Kong Oscar, der som Kronprinds passerede forbi i 1833 i et frygteligt Veir. – Der var Fare paafærde; men han udbrød senere: "Aldrig skal man finde min Grav udenfor dette Sted!"

Ikke langt fra Revet staar Bore Kirke, Annex til Klep.

Her styre vi udenom lille Feiesten Fyr, der ligger en Sømil nordenfor Revet. Det er et fast Kyst- og Ledfyr af 4de Orden, bygget i 1859 og lyser i en Synsvidde af 3 Mil. En sørgelig Navnkundighed har det faaet ved den skrækkelige Tildragelse den 6te Februar 1868, da Fyrvogteren og hans Tjenestepige bleve skyllede bort af en Braadsø, medens de forsøgte at bjerger de landsatte Baade. Nu var kun hans Kone og Datter tilbage "som Bundne uden Lænker"; thi Orkanen tillod i flere Dage ingen Kommunikation med Fastlandet. Trods denne skrækkelige Stilling viste disse svage Kvinder sig som fuldvoxne Mænd og holdt Fyret stedse tændt paa de reglementerte Tider.

Hidtil har vi til Venstre havt det aabne Hav for os, nu damper vi ind i et "grumset" Farvand, omringet paa alle Kanter af Boer og Skjær. Paa venstre Haand har du Rotøen (det gamle Hrott); i dens nordlige Havn, der ellers har Ord for sin Usikkerhed, overrumplede "Torpargutten" Ulf af Laufnes, Sverres kjække Høvding, Kuflungerne, som laa her i god Ro og Mag; han gjorde dygtig Kaal paa dem, skjønner Du. Øen har prægtige Græsbejter og er Opholdssted for en Masse Maager, hvis Unger tjene Omegnens Bønder til Føde. Deres Fremgangsmaade med dette er i høieste Grad grusom. De knække nemlig de yderste Vingeled

paa de nylig udklækkede Unger og overlade da disse lemlæstede Stakler til Forældrenes Opfostring. Ud paa Sommeren, naar Ungerne ere fuldvoxne, rejse de atter ud "en masse" til et Myrderi uden Lige under Forældrenes heftige Skrig. Fugleskroterne nedsaltes til Husbrug.

Lige i Øst for Rot paa højre Haand er Fladholmens Fyr, der er oprettet i 1862 og lyser hele Aaret. Paa Østsiden af Holmen, mellem denne og Staholm, er en god Ankerplads med 9-10 Favne Vand. Her maatte en svensk Kaperkaptein Ole Bruse i 1711 stikke sit Skib "Nero" i Brand "formedelst Manquement af Provision". Han havde kort i Forveien søgt, men forgjæves at faa Levnetsmidler hos Hr. Iver Saxe til Haaland, idet han udgav sig for en Dunquerquer. Ole Bruse og hans Mandskab, 44 i Tallet, bleve strax arresterede paa Fladholmen og siden sendte under Escorte til Christianssand.

Omtrent 1½ Mil i Sydvest for Rot ligger den gode Fiskeplads Kalsmedgrunden. Her hente Stavangerfiskerne somoftest en rig Fangst af Kveite (Hellefisk), Lange, Brosme, Tosk og Uer (Rødfisk).

Paa højre Haand har Du Indløbet til Tananger, en ypperlig Havn med 250 Indbyggere. Den anløbes aarlig af 5-600 Skibe foruden en Mængde Baade og Smaafartøjer til og fra Vaarsildfisket. Omkring 1824 faldt her udenfor ved Rott og Haastein et rigt Vaarsildfiske, som nu ganske er ophørt. I vor Tid kappes Stedet med Ekersund som Exporhavn for Jæderlandets Makrel, Lax og Hummer. Udslibningen har i de sidste Aar antaget store Dimensioner især ved Opkjøb af de her bosatte Engelskmænd.¹⁵ Laxen og Makrellen nedlægges i Is, og Hummeren føres levende over til England i egne dertil indrettede Fiskekvaser. Foruden Makrel fanges langs Jæderens Kyster en stor Mængde andre Fiskearter saasom: Hyser, Sei, Lange, Brosme, Tosk, Grunning (rød Tosk) og Flyndre, der dels gaa til Husbehov, dels bringes til Stavanger i saltet og fersk Tilstand. Forat naa frem til Byen ved Torvetider, maa Fiskebonden ofte rejse hele Natten. For ham vilde derfor en Jernbane paa disse Kanter gjøre ubetalelig Nytte.

Om det projecterede Jernbaneanlæg paa Jæderen har Du rimeligvis i den sidste Tid seet vore Storblade saa fyldt med endeløse Indlæg pro et contra, at Du tilsidst er bleven lige klog paa det Hele. For ikke yderligere at trætte Dig, vil jeg her blot bemærke, at Virkeligjørelsen af dette Projekt er en af Stavanger Amts Livsideer. Sandsynligheden taler ogsaa for, at Planen, uden nogetsomhelst "Gaa paa", sent eller tidlig vil realiseres, da det med den stedse øgede Samfærsel mere vil gaa op for Folket og Styrelsen, hvilket vægtig Lod en Jæderbane vil kaste i vort Lands sociale og commercielle Udvikling. Den vil nemlig i Virkeligheden blive det første større praktiske Forsøg paa nøjere at sammenknytte det østen- og vestenfjeldske Norge.

I Tananger er Hædersgubben Gabriel Monsen Lodsoldermand; for sin lange 50aarige Tjeneste fik han i 1867 Borgerdaadsmedaljen i Sølv. Paa hans Væg hænger prægtige "Skilderier" af vore Landsmænds Bedrifter i den sidste Krig. Da Du imidlertid ikke er saa heldig at kunne gjøre en Svip indom ham, skal jeg fortælle Dig noget Smaatteri herom. Den 28de Juli 1808 søgte en britisk Fregat at gjøre Landgang ved Tananger Havn, rimeligvis forat borttage fem derværende Jægter. Kystværnet samlede, og da nogle Kanonbaade under Løjtnant Grove kom fra Stavanger, blev Fienden uden synderlig Vanskelighed jaget bort. To Aar efter: den 24de Maj 1810 viste en engelsk Fregat: Alexandria sig ved "Skaadene", nogle Skjær omtr. 1 Mil fra Land. I Tananger laa Løjtnant Paludan med Kanonskonnerten: Hother og to Joller: Stavanger og Lovise; med denne ringe Styrke vilde han dog vove et Forsøg mod Fienden og roede ud. Dette huede aldeles ikke Engelskmanden; han udsatte Fartøjer forat bugsere Fregatten ud, hvilket dog mislykkedes paa Grund af den voldsomme Strøm mod Land. Han maatte da bide i det sure Æble og ankre, og Kl. 11 Formiddag begyndte Angrebet fra de norske Fartøjer, hvis Ild rettedes langskibs. Fegtningen stod paa i 5/4 Time; da blæste det op fra NV.; Briterne kappede Anker i Hui og Hast og satte alle Seil til, forfulgte af

Løytnant Paludan, men kom snart ud af Skudvidde. Fregatten var da ilde tilredet og havde faaet flere Grundskud. –

Vi nærmer os nu nogle minderige Sagatomter; her var i Oldtiden Hovedarnestedet for hin indsnævrede Bygdepolitik, der ej formaaede at magte den nationale Enhedstanke; thi her boede den sidste og stauteste Forsvarer Erling Skjalgsøn; her fik den samme Bygdepolitik ogsaa sit første, alvorlige Ulivssaar. Thi Du kjender da vist Navnene Sole og Hafursfjord?

Indløbet til Hafursfjord er meget smalt og Dybden kun 8-9 Fod. Endnulevende gamle Folk vil dog med Bestemthed vide, at Landet stadig hæver sig, og at Indløbet som Følge deraf i Oldtiden har været dybere. Endvidere paastaa de, at Tananger, Thjore og Sole i Fortiden har været omflydte, idet nemlig den søndenfor liggende Solesand, som nu i lang Tid har været Kirkevej, da ikke har været passabel. Dette anbefales til vore Geologers Opmærksomhed. Fjorden, der løber en god Halvmil mod Syd, udvider sig indenfor de saakaldte Sømsholmer til et noget større Omfang. Herinde maa i 872 det blodige Slag have staaet, der fæstede sig saa dybt ind i Samtidens Erindring. Har Du rig Fantasi, vil jeg anbefale Dig at læse i Snorres Skildring af Slaget: Du vil da synes at høre de rasende Ulfhedners Hysten; se den djerne Thore Haklang skifte Sværdhug med Thorolf Kveldufson eller Kjødve den Rige, værgende sig paa Skjæret – Alt drager forbi en som et stort Maleri. Almuen har henlagt "Sotehaugen" oppe paa Fjordtangen, men det forholder sig neppe rigtig dermed, da denne Høi kun gjemmer Bronsevaaben. Strax nedenfor Fjordbunden ligger Sole, der nu er delt i to Gaarde (Kirke-Sole i Vest; Ut-Sole i Øst). Paa Kirke-Sole staa Ruinerne af Sognets gamle Kirke,¹⁶ som man antager er opført af Erling Skjalgsøn, noget, som dog ikke kan bevises. Paa Gaarden har man opdaget Grundvolde af større Bygninger; her har vel Soleættens Bygninger staaet; prægtige og høje for den Tid har de vist været, saaledes nævnes i 1022 et Loft, som Erling sov i, da Sønnen Skjalg kom dundrende saa voldsomt paa Døren nedenunder, at Naglerne brast ud. Det var dengang han fik Faderen, "Rygekongen", med hele 1800 væbnede Mand til at "øve Pression" paa den forhadte Olaf Digre, der sad i Augvaldsnæs, bøs i Hu over Drabet paa Thore Sel, hans Embedsmand. Solefolket, maa Du nemlig vide, var saa langt fra at være "Bureaukrater", at Skjalg endog ymte om til Kongen, at Mordet paa hans Haandlanger "var et godt Stykke Arbejde". Denne Jæderfolkets Stædighed mod Øvrigheden ligger nok ellers i Blodet, saavidt jeg skjønner. Saaledes ynker Peder Clausen til Undal sig over, "at den ganske Tiende er aflagt besynderlig herude denne Sønderpart af Landet, som Folket er mere haardnakket end de ere nord i Landet". "Thi", siger han videre, "de opsætte sig mod Øvrigheden og vil have Fogderne slaget ihjæl og forholde Kongen sin Rettighed".

En anseet Forfatter mente nylig i Morgenbladet, at han historisk skulde kunne eftervise, at det er Fædrenes Gjenstridighed, der raser for Tiden i Søren Jaabæk. Derved gik det som et Lys op for mig, at han rimeligvis vil lade ham nedstamme fra Solefolket; thi der er unegtelig megen Lighed tilstede: Solefolket truede "Embedsværket" med Spyd og Sværd; Jaabæk med – Nej og atter Nej!

Om Erling Skjalgsøn har Sagaen optegnet meget. Han var i sin Ungdom "den vakreste Mand i Norge" og saa storættet, at han paa Kongens gyldne Tilbud om større Hæder svarede: "Herser have mine Frænder været, og jeg vil ikke have højere Navn end de."

Som Olaf Tryggvesøns Svoger nød han stor Anseelse; paa Sole stod samtidig Ragnvald Jarls Bryllup med Kongens Søster Ingebjørg og et prægtigt Afskedsgilde for Kong Olaf, førend han drog paa den Udfart, der skulde blive hans sidste.

Stor Sorg voldte det Erling, at han ufrivillig kom til at svigte Svogeren i Svolderslaget. Siden den Tid var han ikke synderlig tilvends med de Raadende i Landet. Paa Sole førte han sig som en Smaakonge; han holdt et Slags Hof omkring sig paa mindst 240 fribaarne Mænd og desuden en Mængde "Løjsinger" og Trælle, som dels for paa Sildefiske, dels ryddede Skovene.

Af hans Ætlinger nævnes blot Lodin og Erling, der i 1048 forfærdelig herjede det sydøstlige England.

Vi ere endnu ikke færdige med Haalands Præstegjeld.¹⁷ Thi Du vil vistnok ikke undlate paa en Excursion til Hafursfjord at besøge den venlige Malde Gaard, hvoraf en lille Plet i sin Tid blev besungen af Digteren Zetlitz i "Grevskabet Karenslyst". Den maa Du opsøge og udhvile Dig der i Græsset. Gaarden er nu udstykket, men var i Fortiden den betydeligste i Fogderiet (6 Løb, 10 Brug, 79 Beboere). Oprindelig var den de stavangerske Biskopers Avlsgaard; men blev i 1636 Avlsgaard til Stavangers Kongsgaard og 1668 udlagt til Fogdegaard. I Aaret 1673 blev den overladt Rentemester Henrich Müller, der 2 Aar efter solgte den til Raadmanden i Stavanger Morten Seehusen,¹⁸ og Byskriver sammesteds Jørgen Cortsen. Den Førstes Halvdel blev af Sønnen Severin Seehusen – siden adlet som "Svanenhjelm" – i 1719 solgt til hans Søsterdatters Mand Kjøbmand Lauritz Smith, hvis Søn Oberst Michael Smith i 1768 samlede hele Gaarden ved Kjøb. Den forblev samlet indtil Aaret 1836. For Tiden er her et Teglværk, der sysselsætter 60 Mand. Paa Maldeodden vrimler det af Gravhauge.

Indsejlingen

Se, der gjorde Dampskibet en dygtig Sving; Du har nu paa der nærmeste udstridt for denne Gang, og Haabet om at faa udhvile Dig snart i Stavanger tilsmiler Dig. Det er nu vel 5 Timer siden, vi dampede ud af Ekersundet; om 1 Time, tænker jeg, ere vi i Havn. Ret tilhøjre for Dig ligger Tungenæs Fyr (6te Orden, bygget 1862); tæt ved Dig ser Du "Bragen" med Jernsøjlen, paa Vestsiden ligger de to slemme "Tungefluer", og længere ude Sejladsområdet og Fiskemedet: "Alfstenen", hvorhen Kragerne, de gamle Vejrprofeter, hver Dag ved Solens Nedgang drager ud fra Stavanger og derfra tilbage til Byen hver Morgen. Her ligger Fyrene i alle Kompasstreger, havde jeg nær sagt. Først bag Dig Hvidingsøfyret (oprettet 1700, 2den Orden, Synsvidde 5 Mil), som er god Kjending for Langvejsfarerne, der seiler ind eller ud Haastensfjorden og Skudsnæsfjorden. Mod Nordost øjner Du Fjeldøens Ledfyrt ved Kvidsøfjorden.

Hvidingsøerne har netop saamange Holmer og Skjær, som der er Dage i Aaret; her findes en Mængde Udgangsaar samt ikke at forglemme utallige Skarer af Lattermaager og Storskarver. Beboerne leve især af Lodsning og Sildefiske. Øerne ere et bekvemt Anløbssted for Kystfarten og nævnes flere Gange i Historien; saaledes maatte i 1016 ved et hertil berammet Møde den stolte Erling give Kjøb for Kong Olaf. Ogsaa Inge Baardssøn mødte her til Forlig i 1208 med Baglernes Kronprætendent Philip. De mange Levninger af Hustomter og Brygger, der findes paa disse Øer, synes at tyde paa en større Bebyggelse i Fortiden; kanhænde at "Digredauen" er Skyld i den senere Affolkning.

Strax nord for Fjeldøen, blot adskilt ved et smalt Sund, ligger den smukke og store Klosterø (1½ Mil nord for Stavanger) sædvanlig kaldet Utstein efter et Skjær paa Vestsiden. Hertil vilde en Udflugt lønne sig; hos Ejeren vil Du finde en venlig Modtagelse.

Paa Øens Vestsida laa allertidligst en Kongsgaard, der besøgtes tidt og ofte af Harald Haarfager eller som Thorbjørn Hornklove kaldte ham: "Østmandskongen, der paa Utstein bor." Øen nævnes senere af og til i Sagaen; i Sundet søndenfor lokkede Olaf den Hellige Erling Skjalgssøn i Fælden (Thomasmesse dag – 21de December 1028). Her fandt "Norges sidste Herse" sin Bane.¹⁹

Klosteret, hvoraf der endnu findes store og smukke Levninger, ligger omtrent midt paa Øen og antages at være anlagt paa Magnus Lagabøters Tid. Det var et Augustinerabbedi, helliget St. Laurentius og underlagt Stavanger Biskops Tilsyn.²⁰ Klosters Historie indeholder nogle Kranglerier, der egentlig fremkaldtes ved forskjellig Opfatning af Grændserne for

Biskopens Myndighed over Abbeden og Munkene. Men derunder løftes Sløret for det daværende Klosterlivs store Skyggesider og Udskejelser. Herom skal jeg fortælle Dig lidt.

I 1333 residerede i Stavanger og paa Utstein to Navnefættre, der maa have været to "Haarde Halse": Biskop Eirik og Abbed Eirik. Biskopen ønskede at visitere Klostret som Augustinernes Foresatte, for at komme efter, hvorvidt Rygterne om Abbedens Usædelighed og Voldsomhed medførte Sandhed. Det likte ikke Vedkommende, og stængte Abbediets Port. Biskopen var dog ikke den Mand, som gav sig saa let; han aabnede Klostret med Magt; løste de af Abbeden bansatte Munke af Bandet og holdt Messe i Klosterkirken. Nu paafulgte et forfærdeligt Opstyr med Processer, Klager og Kontraklager til Erkebiskop og Pave. Efter Biskopens Beskyldninger at dømme maa den gode Abbed have været en topmaalt Skurk. Dog, vi ville kige lidt ind i Papirene! Biskop Eirik mener "at han ikke for sin Sjæls Frelse kunde forsvare, at lade Abbeden blive i Abbediet paa Grund af hans store Ugjerninger". Disse opregnes og kunne ikke andet end vække Afsky. Abbeden beskyldtes for at svire om Nætterne med en fornem ung Pige, hvem han har lært "et Kraakemaal" til indbyrdes Meddelelse. Fremdeles skulde han være berygtet for Mord paa en anden ung Pige. Hans Strenghed er oprørende. En Mand lagde han paa blot og bar Mistanke i Bolt og Jern 4 Dage og 3 Nætter uden Mad og Drikke; Brødrenes Skriftefader lod han pidske som en Tyv, for at faa ham til at aabenbare de Synder, Brødrene havde skriftet.

I 1455 stod i Utstein Kloster en Pengekiste i Forvaring for Hr. Olaf Nilssons Enke, Fru Elisa Eskilsdatter. Ved at aabne den, vil vi sikkerlig undres over alle de Rigdomme, en norsk Stormand dengang ejede; thi der fandtes (jeg kan ikke vise Dig det: Du faar tage Indbildningskraften tilhjælp): 1400 rhinske Gylden, 500 Nobler, 18 Guldspænder med Diamanter og Ædelstene, 4 Guldbrasser eller Brocher, 200 Sølvskeer, 51 mindre, 1800 Mark danske, 88 Mark smeltet Sølv.

I 1514 har vi igjen et lidet opbyggeligt Skuespil mellem Abbed Henrik og Biskop Hoskuld i Stavanger. Denengang var det Biskopen, der var Foruretterten. Han holdt Abbeden fængslet i 100 Dage; da lykkedes det ham endelig at undslippe, hvorom Abbeden udbryder højst løjerligt i sin Klage til Kongen: "da hjælp mig Gud, Jomfru Maria og St. Anna og løste mig derfra, saa jeg kom ud i Marken og tærede Græs og Vand" (han mente vel, han var bleven et Dyr paa Grund af den lange Indespærrer i Lighed med Kong Nebudkadnezar). Reformationen kom og Trond Ivarsøn fik i 1537 Klosteret i Forlening, mod at underholde de gjenlevende Munke.

Senere skiftede Klostret Lensmænd i vel 100 Aar.²¹ Ifølge en Jordebog af 1661 ejede Klostret da 139 Gaarde i Stavanger Amt, hvoraf 4 "med Hals og Haand", desuden ogsaa St. Olafs Grundene i Stavanger. I Begyndelsen af det attende Aarhundrede kom Eiendommen til den Frimanske Æt og i vor Tid til den Garmanske.

Klosterbygningerne, som endnu ere godt bevarede, ere alle opførte af store utilhugne Sten med Hjørner samt Dør- og Vinduesindfatninger af huggen Klæbersten. De ligge rundtom en firkantet Gaardsplads, saaledes at Kirken udgjør den nordre Fløj, medens de egentlige Klosterbygninger, som nu ere indrettede til Beboelse, vende mod Øst og Syd og indeholde mange hvælvede Rum. Blandt disse bør Du især se det gamle Klosterkøkken i søndre Fløjs vestre Del, der giver sig tilkjende ved en i Muren indrettet Vask eller Afløb for Skyllevand. Her har vel braset mangan en lækker Steg til de ærværdige Fædre.

Gaardspladsen er noget forhøjet, men kan endnu tydelig sees at have været omgivet af en Buegang. Det nuværende Fjøs, som er en Stenbygning, skal have haft en Indgangsdør, omgiven med en rundbuet Indfatning af Klæbersten, der for flere Aar siden blev borttagen for at benyttes ved en Istandsættelse af Stavanger Domkirke. Klostrets Kirke udgjør en aflang Firkant, med Taarn i Midten. Dens hvælvede Kor gjør endnu Tjeneste som Sognekirke, medens Skibet staar uden Tag. Længere borte mod Nordost findes en prægtig Brønd af

huggen Sten. Klosterhaven er endnu ganske anselig for en saa skovbar og vindhaard Egn og paa Øen lever en egen Art vilde Duer, der skulle være et Minde om Munkenes fredelige Dage.

Fra Tungenæs damper vi videre i sydostlig Retning. Tilhøjre ligger Ranneberg, som før hørte under Stavanger, men nu er Annex til Hetland. Før i Tiden foretrak Præsterne i Stavanger Søvvejen til Rannebergvigen fremfor den ufarbare Ridevej, – nu er Kirkevejen ganske upaaklagelig.

Ved Ranneberg Varde blev i det 16de og 17de Aarhundrede holdt fast Landvagt, "som højlig anlaa baade Byen og Lenet". Her maatte alle Skibe "sættes under en Flag dertil forordnet, indtil de af Vagten bliver assisteret". Vagtholdet²² maa have været et Slags Kjælebarn at dømme efter Lensherre H. Belows Yttring i 1657: "Denne Vagt var næst Guds Hjælp i denne Tid denne Byes højeste Beskjærmelse, samt Lenets store Gavn."

Fra denne Tid findes endnu Jernbolte nedrammede i Fjeldet med tværtløbende Jernstænger og højere oppe et Kompas udhugget, der er 1½ Alen i Diameter. Jeg vil anbefale Dig at gaa ind i den store Hule her, hvor der efter sigende findes en svær Sølvkande, som Du bør tage med Dig. Rigtignok er der en slem Hage ved Sagen: Lyset slukker hver Gang, man vil ind. Fra Rannebergbugten skal det store Regatta-Løb om Hvidingsøerne gaa ud.²³

Paa Gaarden Bø i Nærheden, hvor der findes mærkelige Oldtidslevninger, skal der være nedgravet "uhyre Skatte" til Underretning for Skattegravere.

Vi ere nu inde paa Brofjorden (Byfjordens Begyndelse) og har paa venstre Haand den vakkre Ø Bro med mange Oldtidsminder, deriblandt Murlevninger af en Kirke af Graasten med Hjørner og Indfatninger af huggen Sten, rimeligvis den Klemenskirke, som omtales i et Pavebrev af 1145. Strax nordenfor, kun adskilt ved det smale Soknesund (Soknarsund), ligger den flade og frugtbare Soknø. Her i Sundet faldt i 1033 Kronprætendenten Tryggve Olafsson i et Søslag mod Sven Alfivasøn. Tapper var han ligesom Faderen Olaf Tryggvesøn; i Slaget skjød han med to Gaflaker ad Gangen, idet han stundom sagde spottende: "Saaledes lærte min Fader mig at messe" – Modstanderne beskyldte ham nemlig for at være en Præstesøn.

Paa Bromedet vil Du stedse opdage Fiskere, der her trække mangan rig Fangst, og længere inde foregaar paa Eftersommeren Fangsten af "Omø Sommersild", der har en høj Rang paa Stavanger Marked.²⁴

Langt ude i Brofjorden øjner du Vaarlands (Vaalands) Pibe, et fremragende Punkt ved Byen, der er et særdeles godt Sømærke. Dette Udkigssted blev opført i "Krigens Tid" og ligner i Afstand en Ruin.

Her maa Du bruge Øjnene Dine; thi Udsigten er oplivende. Til Højre ligger Dusevigen, ¼ Mil fra Stavanger, med sit Legetøj af et Fyr paa Varnæsnynten; den er en god Udhavn for vore Fartøjer.

Med kikkerten vil Du vist baade her og i Skarebergmedet opdage Fiskerbaadene, der proviantere Stavangers Husmødre med Hyser (Kolje), Qvitling (Hvitling), Kveite og Sej (Paler), ligesom du langs Landet paa begge Sider af Fjorden vil se dem om Vaaren "dorge" efter Torsk²⁵ og om Høsten tage vor velbekjendte Mort med et for denne Egn ejendommeligt Fiskeredskab, kaldet Glib (et stort Hov).

Alt faar nu en venligere og blidere Karakter; – i Baggrunden hæver sig de smukke blaa Fjelde, der ligge østenfor Byen, adskilt ved Gandsfjorden. Og derhenne stikker Valbergtaarnet frem.

Tilhøjre har Du Tastadveden, et kjendt Udkigsted for Stavangers dristige Redere, der jævnlig tager sig en Søndagstrip herud for med Kikkerten at spejde efter sine hjemvendende Skatte. Tilvenstre ligger Hundvaagø med sine prægtige Vinterhavne: Bangevaag, Nyhavn (Røjdevaag) og Galeivaag; for 5-600 Aar siden stod paa Øen en Kirke. Parallelt med denne og videre nedover i sydostlig Retning strækker sig et Belte af Smaaøer og Skjær,²⁶ hvoraf vi ville mærke os den sydligste: Kalvøen, der er bevoxet med Smaaskov. Her fandtes fordem Daadyr, men i 1674 bleve de alle levende fangne paa den daværende Ejer Statholder U.F. Gyldenløves

Foranstaltning og bragte til Grevskabet Laurvigen. Seet fra Byen af frembringer disse talrige Øer med de blaa Fjelde til Baggrund et livligt og vakkert Ensemble.

Dampskibet stryger nu tæt forbi Kalhammeren, hvor et Batteri blev opkastet i 1807 af en dansk Ingeniør Knoph og Møllermester Fredrik Petersen, der for sine militære Meriter blev Batterikaptejn. Det var monteret med 13 Kanoner og havde et godt Vagthus. Allerede i ældre Tider har her været Befæstninger til Havnens Forsvar, saaledes omtales i 1644 et Blokhuis med 17 Kanoner, hvilke i 1665 bleve førte til Agershus.

At Befæstningen har "blusset af Kamplyst" i sidste Krig, skal jeg til Overflødighed bevise, hvis Du nærer en Smule Tvivl derom.

Jeg tror, det var i 1808, at et fredeligt russisk Koffardiskib løb ind Buknefjorden. Lodsens Gunder Obrestad mente, at det var overflødigt at tone Flag. Følgelig kom Allarmsignalerne i Bevægelse fra Ranneberg til Tastad. Allarmtrommen gik i Byen, og Kalhammerbatteriets Officerer rykkede øjeblikkelig ud. (At Nogen skjulte sig i sine Kjeldere, er blot Skumleri.) Det mistænkelige Skib nærmede sig og blev hilset med et skarpt Skud. Russen skulde nu gjøre Sagen god igjen; men uheldigvis kom Flagget ikke rigtig op, og han fik fra de tappre Kalhammermænd et andet velrettet Skud, der knækkede hans Snaumast. Dog – hvor sjelden paaskjønnes Tapperheden! Officerenes eneste Løn var – Skrub af Lodsens.

I 1812 mønstrede Batteriets Befæstning samt Landeværnet under Kapt. Klow's Kommando her for General Arenfeldt, der ved samme Lejlighed inspicerte Skandens derborte. Borgervæbningen under Agent Kielland mønstrede paa Torvet. – Nu har Tidens Tand gnavet haardt paa det forladte Batteri; i 1865 gik "Kommandantboligen" op i Luer, "hvorved 1 Gris og 2 Katte omkom".

Lidt syd for Kalhammeren ser Du et lidet Hus ved Søen: der bor en mærkelig Personlighed. En stor Mand i Ordets almindelige Betydning vil jeg just ikke kalde ham, men visselig en fuldtbetroet; det er Byens Sandleverandør Halvor Qvale, fordm første privilegeret Skydsmand,²⁷ der for 40 Aar siden havde vore dyrebare Fædre i Varetægt paa Rejser fra og til Bergen; for slige honette Folk fik han 15 Spd., men for en Slave kun snaue 11. Men saa kom Dampskibene og rodede sig ind i skikkelige Folks Affærer: - Fuimus Troes!

Derborte ser Du "Clasaskjæret" ved Engøen til Forevigelse af Clas Hodne, en stavangersk Kjøbmand, der vred over Toldens Størrelse tog sine Varer ved Hjælp af nogle haandfaste Karle med Magt ud af Toldpakhuset og bragte dem herhen i nærheden af sit "Friborg", som han selv kaldte Stedet. Det blev ham en dyr Spas, som han maatte udsone med 11 Aars Slaveri i Bergen.

Havnen

Du er nu saa godt som inde paa Havnen, og jeg ønsker Dig hjertelig velkommen til St. Svithuns gamle By.

"Yttre-Tønne" passeres nu; nær den ligger Tyvholmen og Plentingens Quarantaineplads samt ikke at forglemme Majoren, hvor før den haabefulde Ungdom brændte herligt St. Hansbaal af Lyng, Stranddrev, gamle Tjæretønder og Baade, der tiggedes og rapsedes sammen. Nu blusser kun St. Hansbaal i flere Miles Afstand fra Byen.

Vakkre Landsteder: Bjergsted og Blidensol tilhøjre og Sølyst tilvenstre, ligger her.

Har Du en fin Næse, lugter Du maaske paa en varm Dag Silden i Sandvigsboderne. Her laa "Krudt-Juul" i gamle Dage og inde paa Land, hvor nu Skibsværftet er, var i forrige Aarh. Rettersted med Pæle (Kag). Vore Gamles Forældre vidste at fortælle om en ung Pige, der blev halshugget her for Barnemord og om det gyselige Syn af hendes Hoved med det lange flagrende Haar paa Steilen. Skarpretterens Tjener boede paa Stykket nærved, og endnu erindres dette under Navn af "Natmandsstykket".

Byens Havn, som nu ligger aaben for Dig, er en Vaag, der strækker sig mod SSO. omtrent 3 Kabellængder. Den kan magelig rumme 10 Dampskibe paa engang. Ved første Øjekast ligner den Bergens Vaag. De smukke blaa Fjelde, der hæve sig bag Kongsgaard og Domkirken, er Lifjeldene, hvorfra man har en vid Udsigt over Jæderen. Rejser Du ikke med et af de stavangerske Dampskibe: "Stavanger", "Ryfylke" eller "Ebenezzer", maa Du enten tørne ved den "indre Tønde" eller udenfor Toldboden og oppebie Fløtmændene, nogle pyntelige Folk, der ej som paa andre Steder rive Dig Tøjet ud af Hænderne.²⁸ Medens vi vente paa disse, skal jeg sætte Dig ind i vore Krigerske Bedrifter – hvis de ellers kan kaldes saa – ikke fra den graa Oldtid, da vore Konger havde sine "Nauster" langs Stranden; nej ferske Efterretninger fra Slutten af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede.

I 1790-Aarene ver det ikke saa ualmindeligt, at franske Kapere efter en heldig Jagt paa Englændere i Nordsøen søgte ind i Havnen her og realiserede sit Prisegods. Det var en gylden Tid for Mange, specielt for Byfogden og de Franskes Kommissionærer, og erindres endnu af Bønderne ved det saakaldte "Prisagadn".

I 1798 søgte en fransk tremastet Loggert-Kaper ind her forat gjøre Havari. Den var bestykket med et Halvsnes Kanoner og havde omtrent 70 Mands Besætning, nogle rigtige Pragtexemplarer af "Revolutionens vilde Sønner", der knapt kjendte Disciplin af Navn.

I den Tid, de laa her – fra Høsten til 21de Decbr. – satte de derfor vor rolige By rent paa en Ende, som Du nu skal faa høre. Hos en Skipper og Værtshusholder Brimsø paa Holmen²⁹ bragte de ved sine nærgaaende Drillerier en af de tilstedeværende Stavangere, den kvikke Skou, Byens Barber, saaledes i Harnisk, at det bar op til Slagsmaal. Skou fik en af Officerene under sig, rev ham den fastbundne Sabel ud af Haanden og knækkede den over sit Knæ.³⁰ Blodig og forslaaet maatte han siden skjule sig for Franskmændenes Efterstræbelser.

Begyndelsen var gjort og nu gik det gladelig videre. Den ene Exces afløste den anden;³¹ Dørstolperne bleve hugne istykker; paa flere Steder brød de ind efter Levnetsmidler; skjød i Lars Svines Hus paa Holmen en stakkars Brødbærer i Armen, saa at han kort efter døde. Dette blev dog for drøjt for vore skikkelige Fædre; de enedes om at patruljere i Gaderne og rigtig imponere Pakket – dog, da det engang blev Alvor ved Felthusalmenningen, hvor Franskmændene raabte efter Hjælp fra Loggerten, der laa ved Kranen, tog nogle af de Patruljerende tilbens og skjulte sig bag Gjærderne i Valbjerghaverne.

Men da var Taalmodigheden forbi, – den varede rosværdigt længe, tænker du vist; – to Kompagnier (det jæderske og de ryfylkske) ble indkaldt. De franske Vildbasser bleve nu afvæbnede og maatte udlevere Amunition og Vaaben.³²

Kranen, som jeg nævnte Dig, ligger der paa højre Side ved Indløbet. Den blev i 1867 kjøbt af Kommunen for 5000 Spd. og ryddiggjort til Losseplads. Den ligger lunt og godt, men vel langt borte fra Byens Centrum til at kunne faa nogen Betydning som Dampskibskaj.

"Bent for Dig" paa Klippen derhenne nedenfor Valbjerget har Du vort fordums Havnebatteri Skandsen. Havnebefæstninger har Byen havt langt op i Tiden. Saaledes ansøgte Byfogden i 1652 om, at de 300 Rdlr., der vare anvendte til Indkjøb af "4 Jernstykker, der vejer hvert ungeføhr 1200 Pund med Raperter og Tilbehør", maatte blive godtgjort, "efterdi Borgerskabet ingen Middel haver til sliig Udlæg". Kort efter i 1656 omtales en fast ansat Konstabel "til at passe paa Stykkerne og Skandseværket". Den nævnes ogsaa i Byregnskabet 1661-65 og havde da flere Batterier med Blokhuse og Vagthus.

Men dens egentlige Velmagtsperiode falder først "i sidste Krig" 1807-14, da den af Byens patriotiske Borgere blev ordentlig istandsat. Den havde da to Bastioner; den øvre: "Prøvestenen", hvor Vagthuset stod, var bestykket med 10 Tolvpundere og 2 Ottepundere; den nedre: "Hjælperen" med 2 Tolvpundere.³³ Senere i Trediveaarene var Skandsen et yndet Samlingssted for Byens Borgere, især Nytaarsdag og Syttendemaj. Nytaarsmorgen tidlig drog to Trommeslagere gennem Byens Gader og slog Reveillen og fortsatte senere dermed for

Hvermands Dør i Haab om en Gratifikation, som sjelden udeblev. Om Middagen gik Borgerne fra Kirken til Skandsen, hvor alle Kanoner paa Slaget Tolv kom i Virksomhed.

Syttendemaj fejredes ogsaa herude, undertiden med Hornmusik, som nogle af Byens Borgere opvartede med. Da kom man i et Perlehumør, der ofte kulminerte i at trække Kringler med "Lindalen", Byens privilegerede Gadedriver. Kanonade var her ogsaa; men da vi fik høre, at Kongen og Statholderen ikke likte, at man fejrede "Syttendemajen", holdt vi op som snille Børn; thi loyale har vi altid været.

I 1831 under Koleratiden spillede Skandsen sin sidste krigerske Rolle. Da blev der nemlig indkvarteret Soldater, for at holde et vaagent Øje med Quarantainen paa Plentingén, eller som det hed: "forat skyde Kolerá ihjel".

Nu er Befæstningerne sløjfede, og Meningen er nok at nytte Tomten til en Kaj eller Landgangsbygge; her kunde ved endel Beplantning blive et vakkert Anlæg. En god Gjerning vilde det ogsaa være at anlægge en offentlig Badeanstalt paa Klippens Østside istedetfor de gamle, nu bebyggede Badepladse Strømstenen og Spilderhougvigen. Her i fast og nær Forbindelse med Byen vilde et saadant være langt mere paa sin Plads end som foreslaaet helt ude paa "Majoren". Hvordan det nu end blir – Sagen selv er snart "en tvingende Nødvendighed" for de 5000 Børn, som Byen har.

Nogen glørværdig Bedrift om Skandsen kan jeg ej berette. Den eneste Gang, der skulde sendes et Skud herfra "for ramme Alvor", gik det saa rent bagvendt med Grejerne, at Kanonen med Lavetten for ind i en bagstaaende Bordstabel. Det var i 1801 tror jeg, da man en vakker Dag saa et stort Skib komme "vi og brei i Fjorden". Det var Engelskmanden, det var klart; Alle kom paa Benene; Allarmtrommen gik, og Skandsekanonen gjorde sin omtalte uheldige Debut. Snart kom det op, at det var en ærlig dansk Vestindiefarer, som rigtignok havde været i Englændernes Klør. Men en Dag, da Sejerherrene holdt sig lystige, havde Skipperen Pharo og Styrmanden Pettersen afvæbnet dem Alle, 15 i Tallet, og bragte dem nu med til Byen som Fanger i Kahytten.³⁴

En anden Gang skræmtes man ogsaa op uden Grund, idet Signalerne tidlig en Morgenstund meldte, at en Engelskmand laa ved Haasten. Rigmændene holdt sine Equipager, Fartøjer og Baade færdige til Afrejse; Borgerne væbnede sig, og som et talende Tidens Tegn løb Byens Tambour, den skikkelige Ole Hveding, gennem Gaderne barbenet paa den ene Fod og Tøfel paa den anden, idet han slog Allarm af alle Livsens Kræfter. Dog atter "viel Geschrey" – det var kun et uskyldigt Barkskib med Ammunition til vore egne Kanonjoller.³⁵

Iland fra Dampskibet

Jeg antager ikke, at Du har den samme naive Anskuelse som hin Rejsende, "der vilde holde ud i længste Laget paa Dampen, da han havde betalt Billetten", men lader Fløtmanden expedere Dig selv med Tøj iland jo før, jo heller. Kommer Du med "Stavanger" – vor kulbesparende Stolthed –, lægger Du lige til Ryfylkes Brygge ("Houabryggen"), som Du bør tage god Kjendsel paa, hvis Du skal tilbage, da den ligger afsides. I Regelen vil Du her finde tjenende Aander af forskellige Arter: Konstabler, Bærerere og St.B.B.,³⁶ Stavangers Bybud. Her paa denne Kant af Byen, som ved første Øjekast just ikke er meget tiltrækkende, findes to tarvelige Hoteller. Landstigningen kan ogsaa foregaa fra Holmens Almenning (Søilen) syd for Skandsen. Før i Tiden tog man mest iland ved Feldthusalmenningen, Sundtebyggen, Lindahlsbyggen eller Toldboden. Nu lukkes Toldbodporten hver Aften og "Madam Buthler" er Død.

Sandsynligvis er Du en "Gentleman", der søger helt ind til Torvebyggen ved Vaagsbunden, der i gamle Dage var Halsbrækkende at bestige, men nu – takket være 4200 Spd. og Kommunens Liberalitet! – har en smuk og tidsmæssig Landgangsbygge. Kommer

Du iland her, er jeg saa smaat bange for, at Du faar for store Tanker om Byen, især hvad Brolægningen angaar; thi de bedste Varer er her lagt øverst, for at bruge et Handelsudtryk.

Dit Tøj kan Du bringe hen til Mad. Jespersen (paa Hjørnet af Provstebakken og Kirkegaden, se Kartet 20), hvis Hotels ærværdige Ydre Du ej skal undre Dig over, thi det er bygget af gammelt Kirketømmer fra Høiland. Her vil Du finde Dig "ganske som hjemme". Generer ikke Øl- og Brændevinslugten Dig eller det daglige Syn af Drankere, kan du tage op i "Hotel du Nord" (se Kartet 5).³⁷

Tag nu min Arm, saa skal vi fra Bryggen i Ro og Mag styre op mod St. Svithuns gamle Helligdom.

Torvebryggen – eller som den før kaldtes Kongsgaardsbryggen – nævnes i 1685, da Byfogden i Anledning af Kong Christian Vtes Ankomst lod den opbygge fra nyt af.

Torvet er et Barn af det unge, fremadskridende Stavanger. I Begyndelsen af Aarh. var det saa tilbygget, at "Torvet" ret sagt kun var et Stadsnavn. Man vandrede da op til Kongsgaard fra den smale Brygge over Torvet gennem Byfogdsmuget.³⁸ Men i 1850 og 1862 indkjøbte Kommunen til Nedrivelse "Preusahuse" og "Fruehuse"³⁹ og længer oppe, til Venstre, "Pihls Gaard".⁴⁰ Torvet indeholder nu et Areal af omtrent 6000 □ Alen, men har ogsaa kostet Byen en vakker Sum paa 20,000 Spd., deriblandt ikke at forglemme 1000 Spd. til den smukke Fontæne, der staar som "et Merakke" for den simple Mand. Byens vise Mænd var nok ellers lidt uenige om, hvorvidt denne burde opstilles her paa dette lille Terrain, der ligger altfor vejrhaardt til nogensinde at blive "et Courland" for Løver og Løvinder.

Her har "mortepompingen" floreret, som Du kan faa høre af Bergenserne om. Requiescat in pace! Tjenestepigerne havde – specielt i Tørke – sin Børs her, hvor Aar og Dag flere ferske Nyheder bragtes tiltorvs end blandt selve Byens ærværdige Børsforsamling. Men til Pigernes store Sorg er Pumpen forsvunden. Det staar nu kun tilbage, for at faa et ordentlig og vakkert Bytorv, at indkjøbe Konsul Sømmes Søbod med tilstødende Gaardsrum for billig Pris og planere Grunden deromkring.

Borgerkorpset i sine forpinte Marionetuniformer har tit og ofte mønstret her, undertiden i de senere Aar med "Musik fra næste By", saaledes i 1805 under Agent Kielland for Prinds Chr. August af Augustenborg – Almuens "svarte Prinds" –. Det var dengang han i Følge med General Tobiesen kom fra Ganne-Skeiene (Sandnæs) og "Osmund te han Kielland" paa et hængende Haar havde væltet hans Højhed.

I Fortiden tilhørte Torvet, ligesom en stor Del af Stavanger, Domkapitlet; saaledes nævnes i 1635 "en Kapitels Grund paa Tørffuet (sic), som hører Haruidtz Præbende til".

For 200 Aar siden har det langt fra været hyggeligt at passere dette Sted, prydet som det var med "en Kag med tvende Halsjern", "en Galge med Vippe samt en Træhest", sidstnævnte til Straf for opsætsige Soldater.⁴¹

Hvis nogen den Tid havde dristet sig til at foreslaa Dødsstraffens Afskaffelse, vilde han i det Allermindste være bleven stillet i Gabestokken, "Ligesindede til Skræk og Advarsel". Thi Dødsstraffen ved Sværd eller Baal var dengang et Universalmiddel mod alle "gemene" Forbrydelser. Udendvidere kunde et stakkels Fruentimmer, der var lidt fjollet, blive anklaget offentlig som Hex og slæbt paa Baalet.⁴² Det var "de gode gamle Tider", ser Du.

Jeg tænker dog Du har faaet mere end nok af Gyseligt, jeg vil derfor i denne Materialismens Guldalder give Dig lidt Overblik over "Før og Nu" i Madvejen, kort nogle Torvpriser, min Ven!

Pris paa Viktualia i Stavanger 1619-20.

(1 Rdl. = 96 skilling dansk, nu 60 skilling norsk; 1 mark = 16 skilling dansk, nu 10 skilling norsk).

½ Tønde Kjøød 2 Rdl., 1½ Lispund Smør 1 Rdl. 4 mk. 8 sk., 1 Otting Salt 8 sk., 1½ Fjerding Spegesild 1 Rdl. 3 mk., 2 Tønder Brød 2 Rdl. 4 mk., ½ Vog Tørfisk 3 mk., 1 Favn Ved (i 1700) 1 mk. 8 sk.

Torvepriser i Stavanger 1867.

½ Tønne Kjødt 6 Spd., 1½ Lispund Smør (12 sk. Mk.) 4 Spd. 96 sk., 1 Otting Salt 12 sk., 1½ Fjerding Spegesild, bedste Kvalitet, 3 Spd., 2 Td. Brød 5 Spd., ½ Vog Tørfisk 84 sk., 1 Skjeppe Potetes 24 sk., 1 Favn Furreved 3 Spd. a 3 Spd. 24 sk., 1 Favn Birkeved 4 Spd. a 4 Spd. 24 sk.

Indbilder Du dig imidlertid heraf, at det dengang var billigere at leve og lettere at slaa sig igjennem, tager Du storligen fejl.

For et halvt Hundrede Aar siden havde Du ikke med Vogn kunnet passere Kongsgaden, der strækker sig fra Politikammeret ud til Bygrændsen, men fra Provstebakken maattet dreje om Hjørnet ved Telegrafkontoret eller foran Nordsiden af "Hotel du Nord".

Kirkegaardsmuren har to Gange maattet retirere for den fremadskridende Civilisation, der forlanger rummelige Gader: først i Begyndelsen af Aarh., senere i 1839. Tidligst fandtes her tre Porte, hvoraf den ved Politikammeret havde en Tykkelse af mindst 1½ Alen, var hvælvet og havde til Beskyttelse for Kreaturene et aabent jerngitter nede ved Indgangen. Kongsgaardsgjerdet gik dengang lige hen til denne Port. De to andre Indgange fandtes ved Sparebankshjørnet samt lige ved den ensomme Lygte, der staar saa melankolsk derhenne syd for "Hotel du Nord". Over Kirkegaarden, der var indgjerdet, gik en Fodsti.

Domkirken

At skrive Domkirkens Historie, er omtrent at skrive Stavanger Byes, thi med Kirken staar og falder St. Svithuns Stad – for underlig nok i vore Dage atter at rejse sig i forynget Skikkelse over det fremadskridende, folkerige Stavanger. I 1128 skilte Sigurd Jorsalafarer sig i et af sine mørke Anfald fra sin Dronning Malmfrid, forat ægte en ung Kvinde Cecilia, og da Biskop Magne i Bergen energisk protesterede mod Kongens ulovlige Handling og negtede at vie dem, drog Sigurd med Cecilia til Stavanger forat vies der. Biskop Reinald gjorde vel ogsaa her Ophævelser, men tilføjede strax efter som en snu Klerk: "Men kanske I vil betænke denne Kirke her med nogle store Gaver i Gods og saaledes bøde mod Gud og os", hvortil Kongens skarpe Svar lød: "Tag her vort Gods, som Du vil; forfærdelig ulig var I Biskop Magne". Af denne Snorres interessante Beretning ser vi, at Kirken i 1128 allerede maa have været paabegyndt, og at den rimeligvis skylder de store kongelige Bøder sin Fuldendelse.

Denne Stavangers første Biskop Reinald (Reginald) var en Englænder af Fødsel og havde rimeligvis før sin Ankomst til Norge været Benediktinermunk ved Winchesters Cathedral og derfra ladet engelske Arbejdere komme over til Norge;⁴³ thi den ældste Del af Kirken viser en mærkværdig Overensstemmelse med Winchesters Kathedralkirke. Rimeligvis har det ogsaa været Reinald, der til Minde om sin Hjemstavn har indviet "sit nye cathedra" til St. Svithun, Biskop i Winchester fra 837-862,⁴⁴ af hvis Levninger, som opbevaredes i denne Stads Kathedralkirke, ogsaa en Armlæg blev skjænket Stavanger, forat danne det nys oprettede Bispesædes fornemste Helligdom.

Den kaldes ogsaa Trinitatis- (Trefoldigheds-) Kirken eller Kristkirken.

Sandsynligvis omkring 1175 skjænkede kong Magnus Erlingssøn, der som Usurpator havde god Grund til at holde sig tilvends med Geistligheden, hele Stavanger By (boeinn sjålfan) til St. Svithun og Bispestolen, der dengang beklædtes af den myndige og siden saa navnkundige Eirik. Da Magnus senere i 1181 flygtede til Stavanger, ydede Bispesin og Kirkens Ven virksom Hjælp i Kampen mod "den forbandede Munk" Sverre.

I 1205 omtales Kirkens Taarn og St. Svithuns kostbare Skrin, som stod paa Højalteret. Einar Kongsmaag laa nemlig i Byen med en Del Mandskab, da han pludselig blev overrumplet af Baglerne, der kom sejlene ind med 18 Skibe under Anbjørn Jonsson. Forat frelse sig sprang han med sine Folk op i Kirketaarnet. Men Baglerne brød op Kirken, dog tilbød de Einar Grid, mod at han paa Svithuns Skrin svor aldrig mere at stride mod deres

Konge Erling. Men det tøjlesløse Krigsfolk vilde ikke vide af Freden, men dræbte ham med fire Mænd i Kirken.

I 1207 en Morgenstund i forfærdeligt Snefog kom atter Baglerne uventet til Byen. Peter Steyper, Sverres Søstersøn, var i Kirken og hørte Fromesse med sit Følge. Nu maatte Birkebenerne tage tilbens ud af Kirken og Byen i Hui og Hast; Peter Steyper frelste sig kun ved at kaste Kjole og Belte fra sig.

Omkring 1250, maaske paa den Tid da Kardinal Vilhelm af Sabina paa sin Hjemrejse gjæstede Stavanger, stadfæstede Kong Haakon Haakonssøn paa "sin Ven" Biskop Askells Bøn Magnus Erlingssøns Gave og skjænkede St. Svithuns Kirke Byen Stavanger "med alle de Grunde, som indenbyes tilligget har fra før og til nu". Til Gjengjæld betingede Kongen sig, at der hver Søndag i 12 Maaneder skulde bedes for hans Farfaders, Faders og hans egen Sjæls Frelse.

I 1272 ramtes Kirken af en frygtelig Ildebrand, der lagde Størstedelen af den og Byen i Aske. I denne Anledning blev i Tidsrummet 1275-87 udstedt en hel Hoben Afladsbreve af Erkebiskop Jon og de øvrige norske Bisper, hvori lovedes Indulgens og Syndsforladelse til dem, der enten besøgte eller med Gaver hjalp til Kirkens Gjenopbyggelse.

Den nye Bygning rejste sig hurtig og var allerede i 1286 Vidne til et Mord, der ret vidner om Tidernes forvildede Sæder. – En fornem Mand fra Ryfylke, Halvard Asgautssøn af Haarde i Sandeids Sogn stak i et Drikkelag efter en Mand med sin Kniv, men han stødte fejl og ramte istedet den gamle og anseede Baron Gaute paa Tolga, hvilket blev hans Bane. Drabsmanden søgte Fristed i Domkirken, men Gautes Søn Isak lod ham med Magt slæbe ud og halshugge. Til Straf for denne Selvtægt blev Hr. Isak lyst utlæg; siden benaadedes han og levede paa Tolga.

I 1290 rykkede selve Paven, Nicolaus den 4de, frem til Hjælp for St. Svithuns Helligdom, idet han skjænkede de Botfærdige, der paa visse Tider besøgte Kirken, et Aars og 40 Dages Aflad.

Medens Mag. Audun Eyvindssøn (Blix) var Biskop i Stavanger (1427-45), kan man sige, at Bispesædet i Byen stod paa det Højeste. Han sammenkaldte et stort Præstemøde i Stavanger 12te Juni 1429, hvorunder han rigelig betænkte Domkirken med Gods, Messeklæder og Bøger.

Kirken maa i denne sin Glandsperiode have haft en Mængde Altere og rigt udstyrede Præbender. Ved hvert Alter, der somoftest var forbundet med en "Stuka" (Udbygning, Kapel), var ansat en Gejstlig (persona). Naar vi nu af Diplomer og andre Kilder kunne regne os til 18 Altere og Stuker i Kirkens Velmagtsdage, kan deraf sluttes til den Mængde underordnede Gejstlighed, der tjenstgjorde ved Kathedralen.

De Altere og Kapeller, som hidtil kjendes, ere:

1. Højalteret, hvorpaa St. Svithus Skrin stod.
2. St. Michaels Alter, tætved dette, nævnes første Gang i 1320, da det blev oprettet af Bisp Haakon Haldorsen med Erkebisp Eilefs Samtykke; i 1429 bestemte Biskop Audun, at det skulde have Tienden af Omlid, Øjestad, Moland, Oddernæs, Undal, Lister og Bygland.
3. Vor Frues Alter med Marias Kapel nævnes i 1296, da Salemo eller Salamon, rimeligvis den samme som døde som Bisp i Oslo, var ansat ved dette Alter (persona altaris beatæ virginis). I 1347 var Botolf og 1345 Ruter Ellingsson "at Mariustuku".
4. St. Birgittæ Alter, næst udenfor forrige, erholdt i 1429 Tienden af Bjelland, Lund, Soggendal, Helleland, Lygje, Hausken og Augvaldsnæs.
5. Altare sanctorum Andreae apostoli et Halvardi martiris et omnium animarum Christifidelium fik 1429 Tienden af Skjold, Nærstrand, Jelse, Finnø, Slidre, Aal og Eidsfjord.
6. Det hellige Kors's Alter blev i Kirkemødet i Løddøse ved Brev af 9/6 1442 betænkt, idet alle de, der paa visse Festerdage besøgte det, skjænkedes 40 Dages Aflad.

7. Nedre Korsalter og
8. Øvre Korsalter, hvilke kun nævnes særskilt i 1478.
Et af disse, uvist hvilket, blev i 1288 med tilhørende Stuke bygget, hvelvet og malet ifølge Gaute af Tolgas Gave. I 1327 nævnes Jon, i 1346 Bjørn Arnfinssøn "at Korsstuku".
9. Helligaands Alter nævnes 5/9 1297, da Erkebisp Jørund i Bergen tilstod de Bodfærdige, der paa visse Festdage besøgte det, 40 Dages Aflad.
10. Johannes den Døbers eller Jonsalter nævnes første Gang 1322 og endnu i 1478. Det blev med tilhørende Stuke i 1326, da det fik en Gave, klædt med Tavelværk og Panel.
11. Sjelealter med Kapel nævnes første Gang i 1317; Haakon Thoralkssøn var dets persona i 1346.
12. St. Vincentii, Martyrs, Alter fik i 1442 Afladsbrev ved samme Lejlighed som No. 6; de vare rimeligvis begge stiftede af den gavmilde Biskop Audun.
13. Giles (St. Ægidi) Alter, der ligesom
14. Trinitatis Alter og
15. St. Katarinæ Alter nævnes i 1478.
16. St. Laurentii Alter oprettet i 1320 af Biskop Haakon Haldorssøn.
17. Paals Stuke 1306.
18. Olafs Stuke nævnes i 1346-48, da Nicolas Endridssøn var dens persona.

I Begyndelsen af det 16de Aarh. kom Stavangers sidste katolske Biskop, den 25de i Rækken fra Reinald, Hoskuld Hoskuldssøn paa Bispestolen. Samtidig med ham begyndte Katholicismens Døds Kamp i Danmark og Norge, en Kamp, hvori Hoskuld i Lighed med de fleste andre danske og norske Prælater i det Længste stred "mod den fordømte Vantro og Lutheri".

Kirken, hvis Indkomster kjendelig aftog, søgte han at værne om paa alle Kanter og ved alle Midler.

I Juli 1517 ser vi den rastløse Bisp foretage en underlig "Revisionsforretning". I Forening med Erkedegnen og Kannikerne Orm og Jørgen ransagede han nemlig nøjagtig "St. Svithuns Skrin og alle andre Helligdomme, Kar, Poser og Punge, hvori der fandtes Helgenben"; – Sagerne vare rimeligvis komne i Uorden!

Nu faar vi høre om et højst værdifuldt Kunstkabinet; spørger Du mig, om Sagerne virkelig vare ægte, saa ved jeg kun at svare: "si non e vero, e ben trovato" ("er det ikke sandt, er det en god Skrøne"). Hør nu hvad de snuser op af "Diverse":

"Først af St. Svithuns Armleg; ligesaa en Linklud, bestænket med vor Herres Jesu Christi Blod; ligesaa to store Helgenben; ligesaa af de 11,000 Jomfruer; ligesaa af den Sten, som vor Herre svedede Blod og Vand paa, da han i Urtegaarden bad til Gud Fader; ligesaa af St. Edmunds blodige Klæder; ligesaa af den hellige Kong Olafs Blod i et Sølvskaar; ligesaa af Apostelen St. Paals Albue; ligesaa af St. Laurentius; ligesaa af St. Valentin; ligesaa af St. Vilhadus Confessus; ligesaa af St. Stephanus; ligesaa af Evangelisten St. Marcus; ligesaa Ben af en af den hellige Sunnivas Følge; ligesaa af St. Thomas af Canterburrys Klæder, bestænkede med hans Blod; ligesaa af St. Clemens Ben; ligesaa Ben af den hellige Jomfru Juliana; ligesaa af den hellige Jomfru Cordula; ligesaa af den hellige Jomfru Genovesa; ligesaa af de hellige Jomfruer Agatha og Sigfrida; ligesaa af St. Moses; ligesaa af en hellig Mand, som hedder St. Vitus; ligesaa et Ribben af St. Knuds Side; ligesaa Ben af den hellige Sunniva og hendes Medfølgere og af deres Skib; og Ben af mange andre Helgener, hvis Navne ere forgangne af Ælde, men som alligevel staa i Livsens Bog i Himmerige."

Men Hoskuld var aldeles ikke fornøjet med alle disse Benhobe, men supplerte Samlingen med følgende, vistnok ligesaa ægte, Sager, som han havde hjemført fra Rom, "den store Reliquiebutik":

"Først et Stykke af vor Herres Jesu Christi Kors og lode vi det sætte under en Krystalsten i det forgyldte Kors; ligesaa af Jomfru Marias Hoveddug; ligesaa af Apostelen St. Andreas Armleg; ligesaa af St. Barbaras Kjortel; ligesaa af St. Cosmus's Legeme; ligesaa af Ridder St. Jørgens Banner; ligesaa et stort Stykke af Abbeden St. Sabas's Ryggetavle; ligesaa noget af de 10,000 Ridderes Hovedpander."

Skade, at Intet af dette er bevaret, saa kunde vi have sendt det til Bergens Museum sammen med hint pragtfulde Antependium, der nylig fandtes oppe paa Kirkeloftet.

St. Svithuns Skrin med Helligdomme blev rimeligvis paa Reformationstiden dels ødelagt, dels bortført tilligemed mange af Kirkens andre Prydelser og Kostbarheder. Herom haves dog ingen Beretning, hvorimod det fortælles, at der omkring 1558 under Øen Haasten ved Rott forliste et kongelig Skib, som medførte 5 Klokker, der vare udtagne af Svithuns-Kirken, efterat de tre Gange havde været paa Torvebryggen og vare komne op i Kirken igjen, Skjæret, hvorpaa Skibet strandede, kaldes endnu den Dag i dag Klokkeskjæret.

Kort før Reformationens Indførelse var det ret trange Tider for de stavangerske Gejstlige. I 1529 undskyldte saaledes Kannikerne sig for Esge Bilde, at de ikke kunde yde nogen Hjælp, da de selv ikke fik sine Indtægter i disse haarde Tider, saa at endog deres Huse faldt ned, fordi de manglede Penge til at vedligeholde dem. "De æde", skriver Biskopen senere, " i sit Ansigts Sved sin Kost af Melk og Bygbrød, og da Drengene fare i Nordlandene, nødes de selv at pløje og saa og have vi stor Møje med at faa saa mange Personer, at vi kunne holde vor Domkirke og Stiftet dem."

Kort efter (omkring 1538) blev den gamle Hoskuld fængslet og ført til Bergen af den berygtede Thord Røed, der ved samme Lejlighed gjorde rent Bord efter sig i Stavanger. Han opbrændte nemlig som en ivrig Datidens Reformator Domkapitlets Papirer og Dokumenter paa Kirkegaarden og bemægtigede sig Størsteparten af Domkirkens Jordegods og Eiendomme. Følgerne af Rovet udeblev ikke længe; thi 1550 fik Christopher Huitfeldt, Høvedsmand over Bergenhus, et kgl. Brev, hvori det heder, at "Domkirken udi Stavanger Bye saare forfalden er, saa at dersom hun ikke snarligen fanger Hjælp, hun da skal saa forfalde, at den ikke uden stor Pendinge Spilde skal igjen staae til at hjælpe". Han befales derfor at begive sig derhen, bese den og sørge for dens Reparation. "Hvis den ikke kunde hjælpes med nogen føje Bekostning, skulde han lade følge Kirken hvis Gods og den Rente, som tilforn laa til samme Kirkens Bygning, paa det den ikke plat forfalder."

Befalingen maa være bleven aldeles negligeret, thi i nogle paa Stavanger Stifts Vegne til Kongen (omkring 1557) overgivne "nødagtige Artikler" heder det blandt Andet: "Stavangers Domkirke gaer stor Fald paa og falder snart ned, uden den faar Hjælp med det Første, at Kgl. Maj., vor naadigste Herre vilde derfor for Guds Skyld værdes til at lægge Hans Naades Haand paa med, at der maatte findes nogle gode Medel og Veie til at forn. Domkirke kunde bygges, forbedres og ved Magt holdes, enten i saa Maade, som efterfølger, eller i andre Maade, som kunde optænkes." Bønnen gaar ud paa, at Kongen skulde befale Lensmanden paa Bergenhus Chrffr. Walkendorf "at hjælpe Domkirken paa Fode igjen med Bygning og anden Forsiun", samt at "Cathedraticum", en Afgift, som fra gammel Tid var erlagt til Domkirken, maatte opkræves fremdeles til Gjenopbyggelse af den. Ligeledes bedes Kongen om, at Domkirkens gamle Jordegods med Leje og Landskyld maatte blive under Kirken "til dens Bygning og Forbedring".

Rimeligvis bevæget ved denne Bønsskrivelse udstedte Fredrik 2den et skarpt Kongebrev i 1564, hvori Stavanger Stifts Gejstlighed befales strax at indbetale Cathedraticum. Ligeledes blev senere i 1574 andre Afgifter bestemte for 3 Aar til Kirkens Istandsættelse, som dog først fuldførtes omkring 1578.⁴⁵

Endnu paa denne Tid maa Kirken have været vakker at se til, thi Peder Claussøn siger, "at dens Lige ikke er at finde i Norge undtagen Thronhjems Kirke".

I det 17de Aarhundrede nævnes Kirken næsten slet ikke;⁴⁶ i 1682 ophørte den at være Sædet (cathedra) for Biskopen, idet nemlig Christianssand da blev Stiftsstad.⁴⁷

Af Inventarium fra den katholske Tid ejer Kirken endnu en rigt udhugget Døbefunt af Klæbersten; i 1745 var en Klokke fra det 13de eller 14de Aarhundrede tilstede, der senere er sprungen og borttagen og hvorpaa ifølge de Fine stod:

Clamo nove legis (pactum ?), sum tuba regis. Wilhelm cleric delet (?) desse clocken gheten. Henric Brunswic got mik.

I Midten af det 18de Aarh. lod Elisabeth Seehusen "Kirken udspekke og hvidgjøre med Kalkning" – det var jo Kirkemode lige til vore Dage.

I 1854 bragtes for første Gang, da et nyt Orgel tiltrængtes, Restauration af St. Svithuns gamle Dom paa Bane. Men i 1857 besluttedes at opsætte hermed og først at anskaffe sig en ny Kirke (St. Petri).⁴⁸ I 1865 modnedes imidlertid Sagen, thi efterat Selskabet for Fortidsminders Bevaring havde afgivet sin Erklæring, bevilgede Stavanger Formandskab i 1867 med sin sædvanlige Liberalitet den betydelige Sum: 24,432 Spd. til restaurationen i alt Væsentligt overensstemmende med det af Hanno & Schirmer indleverede Projekt. Kirken blev derpaa restaureret i det Indre og var færdig i August 1868.⁴⁹

Under Restaurationen ryddedes ogsaa Domkirkens 6 Kjældere, idet nær 200 Ligkister fra det 17de til det 19de Aarh. optoges og nedsattes i en eneste stor Grav paa Kirkens nordøstre Side.⁵⁰ Af mærkelige Mænd, som ere begravne i Kirken, kjendes Følgende: Arnbjørn af Heimnæs omkring 1280; Hr. Thorgeir Peterssøn paa Spaanheim i Hardanger ifølge hans Testamente 24/8 1310, hvori tilføjes, at han ønskede at lægges imellem Koret og Klerken Sven Thorlakssøns Lejested; Rigets berømte Drotsete Hr. Øgmund Finssøn († 14/4 1388), som skal være begravet i Koret.

Af stavangerske Bisper, som har havt sit Hvilested her, nævner jeg: Audun Eyvindsson, der døde 3/11 1455 og blev begravet her "debita reverentia"; Alf Thorgaardsson, der i 1478 valgte sit Gravsted ved St. Johannes den Døbers Alter; Jørgen Erichsson († 5/6 1604) blev begravet strax nedenfor Koret under en Ligsten, hvorover hans Portræt hang; Laurits Scavenius († 11/12 1626) begravet i Koret under en blaa Marmorsten, hvorpaa findes et Latinsk Epitaphium.

Kirken i dens nuværende Skikkelse er 100 Alen lang og bestaar af Skibet med Vaabenhuset samt Koret. Skibet, der er 45½ Alen langt og 28 Alen bredt, er ligesom Vaabenhuset, der er 15½ Alen langt og 17 Alen bredt, opført af Graasten med Hjørner samt Vindu- og Dørindfatninger af huggen Klæbersten. Efter Basilikaernes Mønster er Skibet delt i 3 Skibe: 2 lavere Sideskibe og et 18 Alen højt Midtskib, der bæres paa hver Side af 5 store runde Piller, forenede med Rundbuer af huggen Klæbersten. Skibene ere og have altid været overdækkede med Trælofter, og har det ved Undersøgelserne i 1867 & 68 vist sig, at Midtskibets Loft stedse har været fladt og ikke, som man har troet, havt frit Spærreloft i Lighed med Stavekirkerne. Skibet, der, som før sagt, er den ældste Del af Bygningen, er ganske gennemført i Rundbuestil og har paa Nord- og Sydsiden tvende Portaler med Søjler og Archivolter i rigeste normanniske Stil. Buerne indvendig have flere Steder Siksakforsiringer og paa Kapitælet paa den anden Pille fra Vest ved søndre Side sees gammelnordiske Drageslyngninger. Ved den østlige Pille paa samme Side stod den gamle prægtige Prædikestol, der skjænkedes Stavanger Domkirke af Henrik Brochenhus's fromme Hustru Elisabet Pedersdatter, der blev begravet her i 1578.

Mod Vest har Kirken havt et stort Taarn, der, som før berørt, omtales i 1205. Nu naar det kun op til Gavls spidsen og maa rimeligvis have tabt sin øverste Del ved Branden 1272. Ved de sidste Undersøgelser har det vist sig, at hverken Vaabenhuset eller Skibet har noget Fundament, hvorfor det næsten bliver ubegribeligt, at Kirken har kunnet staa i saamange Aarhundreder.

Vaabenhusets Portal er i spidsbuet Stil, hvilken Form rimeligvis har fremkaldt Sagnet om, at hele det vestre Udspring (Vaabenhuset) er bygget af den sidste katholske Biskop Hoskuld.

Førend den østre Gavlvæg mellem Skibet og Koret ved Restaurationen i 1867 blev nedrevet, saaes tydeligt i Muren Afsatsen af det oprindelige, ældste Kor, hvis Tag har været lavere end Skibets, men med samme Gavlvinkel.

Det nuværende Kor, der utvivlsomt blev opført i de nærmeste Aar efter Branden 1272, er 34½ Alen langt med samme Højde og Bredde som Langhusets Midtskib. Det bestaar hovedsagelig af huggen Klæbersten i rigeste engelsk-gothiske Stil og er sikkert næst Thronhjems Domkirke det pragtfuldeste Bygværk i denne Stil i de tre nordiske Riger. Det er overhvalvet med sirlige Spidsbuekrydshvælv med rigt udhugne Gurter og Slutstene af Klæbersten. Buene udgaa fra smaa paa Konsoler staaende Vægsøjler med pragtfulde Kapitæler.

Samtlige Korvinduer udmærke sig ved en ualmindelig Finhed og Slankhed; de have teppemønstret Glas med rigtfarvede Bordurer, medens det store Vindu i Østgavlen, der især udmærker sig ved sit rige Udstyr, har et pragtfuldt Glasmaleri med de fire Evangelister. I sidstnævnte Vindu er rimeligvis den samme "Runddeling", hvori ifølge de Fine endnu 1745 saaes "en katholsk Bisp i sin fulde Habit, brændt med adskillige Kolører i Glasset", dette Glasmaleri er dog forlængst sporløst forsvundet.

I Hjørnene mellem Skibet og Koret findes ottekantede Taarne, paa hvis Hætter findes anbragte Aarstallene 1162 (paa det nordlige) og 1140 (paa det sydlige); det sidste er dog meget utydeligt. Anbringelsen af disse Tal maa være en Genistreg af en eller anden lystig Fætter. Fra en smuk Trappe af huggen Sten fører en Vindeltrappe i det nordre af disse ottekantede Taarne op til Loftet over Koret.

Ved hver Side af Korets østre Ende, der er afsluttet med en ret Væg, staa to større firkantede Taarne, der fordem vare Sakristier og kaldtes "nordre og søndre Skrudhus" (vestiarium); senere afgave de Lokale for Konsistoriet og Kapitlet, da Kirken aldrig har haft noget eget Kapitelhus; nu nyttes de til Sakristier.

Af Korets Enkeltheder bør lægges Mærke til en spidsbuet Nische med rige Ornamenter i den søndre Væg, i hvis Bund har været tvende piscinæ, Vievandsbækkener med Huller til Vandets Afløb, hvilke nu ere tilmurede. Desuden udmærker sig her nogle særdeles smukke Hoveder, som nu ere hugne fra Nyt af; at de, som antydet af Toldinspektør Schive i hans brømte Værk: "Norges Mynter", oprindelig skulde fremstille Magnus Lagabøter og hans Sønner Erik og Haakon, kan ialfald ikke bevises.

Korets Sydside fremviser et lidet overordentligt smukt Portal, som skal have ført ud til en Gang, der gik fra den nuværende Munkekirke. Herom skriver Arne Magnusson i 1712: "Fra Bispegaarden ligger og en muret Gang ind i Koret af Domkirken, til at gaa derimellem; er nu forfalden" – ved de sidste Undersøgelser er der ikke fundet ringeste Spor af den.

Den nu fuldendte Restauration har især søgt at rense Bygningen for alt det Paahæng, som forrige Tidens Smagløshed havde tilføjet den ved Pulpiturer, paaklistrede Fuglebur og Overkalkning af alt det hugne Stenarbejde. Alt, hvad Tidens Tand, Brand og Ødelæggelseslyst havde berøvet Kirken, erstattedes og alt muligt gjordes forat tilvejebringe et rummeligt og hyggeligt protestantisk Gudshus af den gamle chaotiske Masse.

Derfor hævdedes Loftet forat skaffe Plads til Orgelet over Buen mellem Vaabenhuset og Skibet; thi før, da Orgelgalleriet var anbragt under Buen, virkede det trykkende og belemrende paa hele Kirken. Forat løfte denne endnu mere, udvidedes den før smale Korbue betydeligt, hvorved det herlige og imponerende Kor først traadte ret frem i Dagen.

Sideskibenes Vinduer, der vare afskyelige, firkantede Huller, forandredes til rundbuede med Klæberstenindfatning. Hele Kirkens Indre, som var fordærvet ligemeget ved Kalkning, som ved senere Afskrabning, restaureredes paa det Møjsommeligste ved Flikning

paa alt hugget Arbejde, da nemlig flere Piller og Buer havde lidt saameget, at de næsten overalt maatte belægges med ny huggen Sten. Alteret skal prydes med en rigt udskaaret Egetræstavle. Udvendig er Kirken skifertækket; af det Ydre er ellers kun Skibet og Korets søndre Portal restaureret; men vi faar haabe, at den Tid ikke er fjern, da ogsaa Restaurationen af det øvrige Kor, der nu udvendig ser meget forfaldent ud, bliver paabegyndt, saa at om ikke ret lang Tid St. Svithuns ærværdige Dom kan rejse sig over Staden i sin oprindelige, imponerende Pragt.

Før vi forlade Kirkegaarden, vil jeg ikke undlade at bemærke, at endel af denne, søndenfor Kirken, i 1355 omtales med Navnet Korbrødfjerdingen. Adgangen til Kirkegaarden, hvis Grund ligger højere end de nærmeste Omgivelser, skede før ved Stentrapper.

Det forekom mig, at Du gren lidt paa Næsen – Du synes rimeligvis, at vi har været altfor nærgaaende mod vor gamle Dom, af pure Kjærlighed forstaar sig. Ja vi har unegtelig gjemt den saa godt, at det ej er saa let gjort endda at faa noget Totalindtryk af dens Ydre. Først fik man i 1841 den absurde Ide, at opføre en Almskole lige foran dens Kor; siden er Skibet paa det Ihærdigste blevet barikaderet med diverse Smagløsheder af Hestestalde, Smedjer og Brandredskaber ved Siden af den gamle Raadstue – dog nok herom. Du mærker, jeg er vred – vi faar smøre os med Taalmodighed i Haab om, at den æsthetiske Sands hos vore Styrende med Tiden vil stige, og at som Følge heraf Almskolen med sine unge "Vandaler" expederes andetsteds hen, ligesom ogsaa Brandvagten⁵¹ med tilhørende Herligheder.

Antikvarisk Ekursion Byen rundt.

Fra Kirkegaarden styre vi Kursen i Vest op mod Olafskleven; thi saa fint Navn har den nu, skjønt endnu den stadige Lyd af "Banketræer" minder os om den gamle "Vaskleivaa".⁵² Heroppe paa den saakaldte Fattigkirkegaard (Olafskirkegaard), der før gik over Kirkegaardsstrædet lige til øvre Strandgade, stod for 600 Aar siden St. Olafs Kirke med Kloster. Kirken, der har været en Stenbygning, nævnes allerede i 1288 og tilhørte ligesom de saakaldte St. Olafs Grunde⁵³ Utsteins Kloster. I en Proces mellem Stavangers Biskop Arne og hans Kapitel omtales i 1298 to Augustinere fra Utstein, som forrettede Tjeneste i St. Olafs Kirke. Dette har vel stedse været Tilfældet, og rimeligvis har da de ved Kirken ansatte Præstmunke boet nærved denne i et Hus, som deraf har faaet Navnet St. Olafskloster, uden at nogen selvstændig Klosterbolig har været her.⁵⁴ Den 11te Decbr. 1318 afstod Abbed Finn i Utstein med alle sine Brødres Samtykke til Biskop Haakon af Stavanger "en 8 Alen bred Vej mellem Ageren og Badstuen nedenfor Vandet og op til Gaardsledet ved St. Olafs Kirke i Stavanger".

Ifølge Kongebrev af 4de Juli 1577 blev St. Olafs Kirke nedrevet og Stenene anvendt til Domkirkens Istandsættelse.

Du faar undskylde, at jeg ikke er istand til at vise Dig Stedet, hvor St. Marthins Kirke har staaet. Den nævnes første Gang i 1288. I Biskop Arnes forargelige Strid med Korbrødrene omkring 1300 stod Bileif, Præst og Hemming, Klokker, begge ansatte ved denne Kirke, paa førstnævntes Parti. Ellers nævnes den kun nu og da i Testamenter. Sagnet vil vide, at den har staaet paa en Skrænt ved Bredevandet og er styrtet ud i samme, uvist naar.

Har Du et eller andet Brev at afsende, saa faar Du tage det med hid; thi Postkontoret er nu havnet i denne Afkrog, efterat have været paa rastløs Vandrings først fra Hjørnet af Kirke- og Vævergaden til Brattegaden og derfra til Borgerklubben. Posttiden vil jeg raade Dig til at passe godt paa,⁵⁵ hvis Du ikke ønsker at stifte Bekjendtskab med Postmesteren.

I Nærheden ligger et andet Kloster, om Du saa vil: Stiftelsen for ældre ugifte Kvinder, der blev indviet 30te Oktbr. 1867. Den skyldes især nogle ældre Damer, der i lang Tid virkede

for Realisation af denne Ide med utrættelig Iver. Fra Huset, der som alle saadanne Bygninger har et kaserneagtigt Udseende, er en yndig Udsigt over Bredevandet med Omgivelser. Det indeholder Bolig (Værelse og Kjøkken) for 10 Damer og desuden et større Festivitets- og Forsamlingslokale. I den store og rummelige Kjælderetage findes alleslags Yderbekvemligheder foruden Bolig for Stiftelsens Bud.

Øverst oppe paa Kleven finder Du den ærværdige St. Olafs Kilde ved Vejen til det højere oppe liggende Egenæs, som jeg skal føre Dig hen til en anden Gang.

Medens vi vandre samme Vej tilbage, skal Du faa høre det Lidet, jeg ved om Stavanger, før den blev Bisperesidents. Aarstallet for dens Anlæg kan jeg saamæn ikke præstere; Du kjender vel Verset:

"den har gjort seg sjøl
den kom rækande paa en Fjøl"

det Første kan med Sandhed siges om Stavanger. Rimeligvis har den fra de ældste Tider været Havn for Indbyggerne af Buknefjordens indre Kyster, saavel som for Oldtidens Jærbuer. De have da, lokkede af Stedets gode Beliggenhed for Søfarten og de rige Fiskerier i Nærheden, bygget sig Boder og Nauster her og derved givet Stedet Lighed med en By, hvorfor det vel ogsaa blev foretrukket til Bispesæde.

Navnet Stafangr forekommer vistnok allerede under Harald Haarfager og til Magnus den Godes Ære kvæder Arnor Jarlaskald:

"Stive Stavn Du styred om Stavanger,
Skibets Toug og Takkel bæver,"

men det bliver efter Munchs Mening altid usikkert, om ikke Stavangfjorden i Søndfjord herved menes.

Bedst er det derfor med ham at sætte Byens Barneaar omkring Magnus Erlingssøns Tider i Midten af 12te Aarhundrede.

Vi er naaede tilbage til Domkirken og passere videre til Kongsgadens Begyndelse, hvor Brandvagten ligger tilhøjre. Nu skal vi høre, hvad den har at berette. Her stod i gamle Dage St. Mariæ eller vor Frues Kirke, der var af samme Ælde som St. Olafs Kirke og ligesom denne en Stenbygning.⁵⁶

Omkring 1298 havde Biskop Arne under sin Strid med Korbrødrene ved Hjælp af Klerken Salamon berøvet Kirken dens Kalk, Bøger og Prydelser, hvilke han senere nødtes at udlevere. I 1434 maa den af en eller anden Grund have været forfalden og tiltrængt Reparation, da nemlig Erkebiskop Aslak Bolt 6/7 d.A. i Vordingborg udstedte et Afladsbrev dem til Bedste, der enten andægtig søgte St. Mariæ Kirke i Stavanger eller ved Gaver hjalp den. – Men ved Kongebrev af 4/10 1565, da den allerede var ganske forfalden, overlodes den Stavangers Borgeskab og Almuen i Stavanger Laugsogn til Raadhus og Laugthinghus, "dog saa at de skulle lade færdige gjøre samme Hus og det under Tag og udi god Hævd og ved Magt holde, hver for sin Anpart". Tilladelsen maa dog ikke være bleven benyttet, thi under 17/1 1588 beretter Domkapitlet, at Borgermester Christen Nielsen og de øvrige Borgere begjærede, "at de maatte bevilges den gamle Kirke, som paa Kirkegaard staar, til en Raadstue, hvilket vi hannem og bevilgede med denne Besked, at Laugmanden og han med Raadet skulde afskaffe den Ulempe, som blev brugt hos samme Kirke med Drukkenskab og anden Uskikkelighed, hvilket han lovede og tilsagde". Hvor vilde ikke den skikkelige Christen have vendt sig i sin Grav, hvis han i vore Dage havde kunnet se, hvorledes Drukkenskaben endnu flourerer nær det samme Sted, midt i Hjertet af Byen!

I den store Brand 1633 maa den rimeligvis være afbrændt; thi kort efter i 1637 paalægges Befalingsmanden over Stavanger Amt Henrik Thott Almuen "over al Stavanger Laugdom" at deltage i Omkostningerne ved Opførelsen af en ny Bygning paa den gamle Grund. Denne blev da opført igjen og var en enetages Murbygning ligetil Begyndelsen af det 19de Aarh., da den blev toetages. Thingstuen laa i nederste Etage tilvenstre, og ved Siden deraf i Gangen 4 Celler, hvoraf en ganske mørk for Forbrydere. Dørene vendte alle mod den store Gang. Senere blev Thingsalen flyttet ovenpaa. I Raadhusvæggen stod Gabestokken eller et Halsjern i Muren, et lidet opbyggeligt Syn for Kirkegjængere. Den maa have været benyttet lige ned til vort Aarh., thi vore Gamle erindre godt en 18 Aars Gut, der maatte udsone sit Tyveri i denne. Havde vi endnu havt slige Indretninger, frygter jeg meget for, at alle Raadstuens Vægge i et Nu vilde være blevne optagne.⁵⁷ Efter en Yttring hos de Fine at dømme, er det højst sandsynligt, at Byens gamle Mærke har staaet over den ældste Raadstue. Det forestiller en Lindestub, hvoraf opspirer trende smaa Spirer med Blade paa.⁵⁸

Af Raadstuens gamle Inventarium blev i sin Tid endel Glasmalerier og nogle Kanoner, der vare tagne fra et fiendtligt Skib, sendte til Bergens Museum.

Den 27de Febr. 1865 flyttedes Raadstuen til den nye Fængselsbygning og Brandvagten med sine Sprøiter og Slinger tog det ærværdige Sted i Besiddelse.

Kirkens oprindelige Bredder og Længde sees endnu samt Antydninger af et spidsbuget Vindu i det østre Bryst og Spor i Kalken af et Portal i søndre Langvæg.

Som før sagt var Kongsgaden her Kirkegaard for en 300 Aar siden og Superintendenten kunde fra Kirkegaarden gaa lige ind i sin Bolig, som laa paa det nuværende "Hotel du Nord" Tomter.

Oprindeligt stod her den saakaldte Communsgaard, der tilhørte Stavanger Domkapitel. Den maa rimeligvis ved Reformationens Indførelse have delt Skjæbne med Gejstlighedens øvrige Ejendomme; thi i 1570 klage Cannikerne over, at Huset er frataget dem og nu ligger øde. Kongebrev af 29/7 1571 befaler Lensmanden Henrik Brockenhus at opbygge paa Communens Gaards Grund, "da samme Gaard er nedfalden, en Vaaning og Residents for Superintendenten, der nu er og herefter kommendes vorder". Denne Befaling blev ikke opfyldt, da Brockenhus fandt, at han ikke uden altfor stor Bekostning kunde bygge en ny Bisperbolig og kjøbte derfor en anden Gaard. Men 1579 lader det dog til, at den kraftige Superintendent Jørgen Erichsen har faaet sin Krig igjennem; thi dette Aar skjænkede Kongen ham med Hustru og Arvinger "den Grund og Ejendom, hvor Kommuneret udi fordem Tid stod paa" til der at opføre et Hus for sig og Sine.

Senere var den i lang Tid Superintendenternes Bolig og kaldtes (i et Dokument af 15/7 1612) "St. Annæ Gaard", og var paa den Tid en enetages Træbygning. Paa Sydsiden, rimeligvis henimod den nuværende Lygte, laa Bispens "Kaalhave". Efterat Superintendenterne vare flyttede til Christianssand, boede Sognepræsten til Domkirken her en Tid; siden tilhørte den Laugmand Hans Knoph, der i 1787 solgte den til Laugmand Jacob Hveding for 650 Rdlr. Fra 1812 ble den Lokale for den saakaldte "gamle Klub", (Storklubben).

"Ja Lykken hun vender sig ofte om", burde jeg pathetisk udraabe ved Synet af vor Almuskole, der som før sagt paa dette Sted er mig en Torn i Øinene. Den nuværende Træbygning er opført 1841 paa en Tomt, der kan fortælle os en lang Historie. Her stod nemlig den ældgamle Latinskole, der sandsynligvis er oprettet sammen med Domkapitlet, altsaa i Midten af det 12te Aarh. – Den nævnes første Gang i 1296, da en Skolemester (scholasticus) Steinar omtales.

Ved Reformationen, da der blev vendt op og ned paa Alting, kom ogsaa den i Forfald, hvorfor Kongen i 1544 befalede Kirkeraneren Thord Røed "at holde Skolen ved Magt". Han maa imidlertid have taget sig denne Befaling meget let; thi i de førømtalte "nødagtige Artikler" fra omkring 1557 ansøges Kongen om, "at Skolehuset maatte forbedres, at det skulle

ikke falde ned og henvendes til anden Brug, og at der maatte findes Raad, hvor Skolemester kunde boe". Tillige begjæredes, men forgjæves, at nogle af "Degnene eller Peblingerne", som Skoledisciplene dengang kaldtes, maatte underholdes paa Kongens Bekostning i Bispegaarden, saaledes som det havde været Skik fra gammel Tid af.

I den store Synode, som Biskop Jørgen Erichsen holdt 1573 i Stavanger med sin Stifts Gejstlighed, besluttedes at ansøge Kongen om, at den fjerde Del af Tienden – det saakaldte "Degnekorn" – maatte uddeles til de fattige Skoledrenge i Stavanger. Disse fristede somoftest et kummerligt Liv med Tjeneste og Løben for Hvermand, hvorfor de ogsaa kaldtes Løbedegne. Almuen var i det Hele taget i hine Tider meget uvillig til at bidrage til Skolen, hvortil den var pligtig efter Ordinantsen. Endnu i 1612 maatte derfor Lensherre Kaas i en Skrivelse byde Almuen "noget at hjælpe til Stavanger Skole".

Paa denne Tid og lige ned til 1839 (da det nedreves) var Skolehuset, der laa klods op til Kirkegaarden, omtrent 20 Alen i Sydost fra Korets østre Hjørne, en stor enetages, tildels af Vegsten grundmuret Bygning med Kjelder til Opbevaring af Brænde. I selve Bygningen fandtes kun eet Skoleværelse med en liden Forgang, der vendte ud til Kirkegaarden. Skolebørnene benyttede stedse som Skolevej en Fodsti, der gik over Kirkegaarden langs med Kirkens Skib hen til Skolen. Paa denne deres Morgenvandring maatte de først ind i Kirken, hvor den ældste af dem fra Kordøren holdt en Slags Froprædiken (Oplæsning af Morgenbøn, hvorefter en Salme afsyngedes).

Lige i Nærheden, nordost for Skolen, laa Rectorens Bolig, en enetages Tømmerbygning omgiven af Haver paa alle Kanter. Nedenunder fandtes to Stuer, der vendte op til Raadstuen (St. Mariækirke) samt Kjøkken og et mindre Kammer. Ovenpaa var to Værelser, der maa have været Kamre for Høreren. Stentrappen gik, som før sagt, herfra op til Kirkegaarden.

Skolen havde i sine Velmagtsdage – det 17de Aarh.: – en Lector, en Rector og tvende Hørere.⁵⁹ Af Christian IV blev Skolen tillagt (Juli 1630) 4 Skill. af hver fuld og 2 Skill. af hver halv Gaard i Amtet, og da Almuen viste sig uvillig til at betale disse Penge, indskjærpedes Befalingen ved et nyt Kongebrev (19/1 1639). Den 6te Mai 1682 fik Latinskolen sit Banesaar, idet den blev berøvet sit Jordegods som tilfaldt Christianssands Skole.⁶⁰ Tillige flyttede Lector til Christianssand, og tilbage blev nu kun Rector og en Hører, indtil Rescriptet af 27/11 1739 forbød al Latinlæsning i Skolen, som derpaa "forvandlede til en dansk og Christendomsskole". Dette var Begyndelsen til den Almueskole, der, som før sagt, i 1841 fik sig et nyt Hus paa de gamle Tomter; den eiede i 1745 to Haver, hvoraf den ene laa i Syd for Bygningen og den anden nordenfor (denne er nu Børnenes Tumbleplads). Før vi forlade Huset, skal jeg, for at vederkvæge Dig ovenpaa alle disse Data, berette om en Trolddomssag i Stavanger Skole, der ret viser hin Tids enorme Overtro. I 1662 bekræftede Stavangers forhenværende Rector Kjeld Hansen en fornem Kvindes, Maren Søffrensdaters, Vidnesbyrd om, at Troldkvinden "Tro Astri" havde øvet Trolddom i Stavangers Skole og derved forført mange Disciple "i deres Umyndighed". Hør nu, hvad en lærd Rector dengang kunde indbilde sig selv og Andre! "Mig blev vist to smaa Troldbøger, skrevne med sælsomme Figurer, at jeg Intet skal tale om den tredie, som jeg ikke selv saa, men en troværdig hæderlig Person sagde mig, at der fandtes tvende blodige Oblater heftede i samme Bog, hvormed bleve gjorte sælsomme Spøgeri, som er Gud bekant og dennem, som saadant saa og forsøgte. Da bekjendte En (af Disciplerne) og Andre klagede over Tro Astri, at saadan Forargelse var kommen fra hende." Kan Du tilsidst faa i Dit Hoved, at af all denne intetsigende Snak sluttede Dommeren, at "Tro Astri for at kunne udøve saa store Kunster (sic!) maa staa i Pagt med Djævelen og dømmes derfor til Baal og Brand!" Ja de gode gamle Tider!

Vi passere nu Skolebækken, hvis Bro nævnes allerede i 1685.⁶¹ Den var lige indtil 18de Januar 1849 Byens Grændse paa denne Kant, og naar derfor den skikkelige Peder

Clausson fortæller, at Grundvolde til Bygninger i Byens Velmagtsdage reistes ½ Fjerdning fra Byens Vaag, kan Du trygt paastaa, at man har bundet ham en Skrøne paa Ærmet.

Opad Hetlandsgaden og Pedersbakken naar Du frem til vort Amtssygehus, hvis Tomt og Omgivelser endnu bære de ærværdige Navne St. Pedersgjærde og St. Pedersdalen. I Aaret 1270 stiftede Biskop Thorgils her i Forening med Kong Magnus Lagabøter et Hospital, "for deri at lægge fattige Mænd, som sygnede i Byen, at de der kunde vente Bod eller Bane, hellere end at bæres syge, saarede eller næsten døde Gaard imellem".

Kongen lagde til Hospitalet sin Odelskirke, St. Peters Kirke og Bispen de fornødne Huse tilligemed en Ager og to Enggaarde, han havde kjøbt, samt den fornødne Skov til Underhold for Præsten og hans Medtjenere. Kirken nævnes i den katholske Tid nu og da i Testamenter, men ellers vides Intet om dens Udseende eller senere Skjæbne.

St. Pedersgjærde og St. Pedersdalen var for halvhundrede Aar siden øde Mark og Eng, hvortil man kom gennem et Led ved Skolebækken og et andet ligeledes ved Skolebækken nedenfor Asylet, det saakaldte "Grinnaa", hvor der laa Jernrister. I 1843 opførtes her Amtssygehuset, en to Etages Træbygning, der kostede 7,000 Spd. Dens højeste Belæg er 60 Patienter; desuden findes her Bolig for Assistenten og Økonomen; Distriktslægens Kontor samt endelig en Badeindretning. Af Sygehusmarken har Byen kjøbt Grund for 4,000 Spd.

Ved Asylgaden stod endnu i vort Aarhundrede Hospitalskirken, omgiven af Lægdslemmernes Kirkegaard. Denne lille Træbygning, blev ved kgl. Resol. af 3/8 1815 bortsolgt ved Auktion, og Ornamenterne afhændedes til andre Kirker, og Beløbet tilfaldt Fattiggassen. Her øvede stedse Byens Klokkere sig som Prædikanter; i Hospitalet⁶² ved Siden af, hvis Fundats blev udstedt i 1612, da det dengang gik "meget uskikkelig til" her, havde 12 gamle Koner sit Tilhold og Forpleining. Med Stiftelsen, af hvilken Bygning Noget endnu staar tilbage, var forenet et Bevaringssted for Sindssvage ifølge Rescript af 24/2 1786. Her sad indespærret for en 30 Aar tilbage den gamle Ivar; han havde før været Soldat og raabte nu pligtmæssigt sit "Vagt i Gevær" hver Morgen. I 20 Aar førte han her et ynkeligt dyrisk Liv – til Skjændsel for Kommunen! Hans eneste Selskab i den lange Tid skal have været store Rotter, der trolig delte hans daglige Fangekost.

Naar Du nu fra Hospitalsbakkens Top ser St. Petri nye Kirke med omgivende vakkre Planering, aner Du neppe, at dette Sted forhen dannede et højst ujævnt og ufremkommeligt Terrain. Paa Bakken heroppe foregik i 1812 en særsynt Højtidelighed. En varmløbet dansk Patriot alias Skuespiller Knudsen kom paa sine deklamatoriske Rejser Landet rundt ogsaa til vor By. Her fik han Autoriteternes Tilladelse til at deklamere og oprejste et Katheder tilligemed Bænke paa Bakken. Det talrige Publikum, der efter Sigende skal have været rørt indtil Taarer dels af hans Tale, dels af et Sangkor af Damer og Herrer, gav ikke saa lidet endda til Festens Øjemed: at skaffe Bidrag til vore fangne Sømænd i England. En af disse, Gabriel Jonasen (nu Kjøbmand i Stavanger), lever endnu. Rigtignok var ogsaa for Sikkerheds Skyld Byens Rigfolk tilsagt at møde frem med en spækket Pung "for at offere paa Fædrelandets Alter".

St. Petri nye Kirke,

hvis Taarn sees langt ude i Fjorden, har faaet en prægtig Beliggenhed, "bygget paa Klippen" som den er. Vi er en Smule stolt af den, og det maa vi have Lov til; thi det er vel ikke formeget sagt, at den er en af de vakkreste Kirkebygninger, der er rejst her i Landet i vor Tid. Den blev bygget i Aarene 1863-66. Grundstenen blev lagt 2den Juni 1864 og Kirken indviedes højtideligt af Christianssands Stifts Biskop den 3die August 1866.

Den er en treskibet Basilika i romansk Stil, bygget af upudsede Mursten paa en Sokkel af huggen Graasten. Den har et stort, 65 Alen højt Taarn ved Hovedindgangen, som er

forbundet med Skibet med et Vaabenhus og paa Grund af Byggetomtens Form ligger i Sydvest; samt ved den modsatte Ende af Skibet to mindre, 32 Alen høje, Taarne med Opgang til Sideskibenes Pulpiturer. Koret, som er smalere end Skibet, er afsluttet med en Altertavle, hvortil slutter sig en Sakristibygning.⁶³

Kirken har 6 Indgange foruden Sakristiindgangen. Taarnportalen udmærker sig især ved sin Rigdom: den er omgivet af dobbelte Søjler med rige romanske Bladkapitæler og Archivolter, huggen i Vegsten. – Basilikakaracteren træder ikke frem i det Ydre, da alle tre Skibe er overdækkede med et Tag af skotsk Skifer; i det Indre er den derimod gennemført. Hovedskibet hæver sig over Sideskibene, og Tagværket udmærker sig ved sin dristige Konstruktion. De 20 Træsøjler har smukke Kapitæler af Zinkbronce, af hvilket Material ogsaa Gaskandelabrene og Gasarmene ere udførte. Kornischen er smykket med en Gipsafstøbning af Thorvaldsens Christusfigur, anbragt paa et Postament.

Kirken har tre i Stavanger Støberi støbte Klokker, som have følgende Inskriptioner:

Storklokken: Kom til Herrens Helligdom!
 Ordet lyde, Sangen tone,
 Bønnen stige varm og from
 Op fra Jord til Himlens Throne!

Mellemklokken: Om Gravens Ro jeg bringer Bud
 I Jesu Navn!
 Fra Verdens Strid søg Fred hos Gud
 I Jesu favn!

Den lille Klokke: Dyrekjøbte Menighed!
 Vei din Tid, arbeid og bed!
 Dage rinde,
 Tider svinde,
 Lad om Evighed dig minde.

Kirken har med Planering kostet ca. 48,000 Spd.

I Hospitalsgaden, som vi passere tilbage, havde vor ærværdige Politibetjent, senere Bedemand Michael Berg sit Hjem. Han holdt paa de gode gamle Skikke og vedblev at bruge en meget lang Haarpidsk til sin Dødsdag.

Lagmandsgaden og det gamle Hestetorv (Uren, en Del af den nuværende Brattegade og Kirkegade) passerer og vi se deroppe den vakkre Bøgealle, der fører til

Kongsgaarden.

Vær nu bare ærbødig! Du staar for Byens andet Kjælebarn:

"Det fyrstelige Kongsgaard, i hvis Skygger
Du Flora ser i fremmed Prydelse,
Og Dryas hos Pomona venlig bygger",

forat bruge Digteren Zetlitz's høje poetiske Flugt; Du skal faa nok af Prosa ovenpaa.

Oprindelig har her staaet den prægtige Bispegaard, Residents for Stavangers katholske Bisper. Denne murede Stenbygning nævnes allerede i 1297; den maa have været anselig og indesluttet mange Stuer og Loft, hvoraf nævnes: 3 Maalstuer, den malede Hal, Julehallen,

Sætstuen, Lillestuen og det malede Loft. Den har havt store Kjælderhvelvinger (cameræ), om hvilke de Fine skriver: "I samme Længde langt ned til Bredevandet er Underdelen grundmuret og afdelt med 7 skønne gamle retuurede (sic) Kjældere, som alle blive brugte til sin Fornødenhed." I et af disse var Indsamleren af Pavetienden Johannes Guilaberti i 1358 og udstedte en Kvittering.

Bygningens Taarn hvori Abbed Henrik Benediktsøn sad fangen, før han kom ud "og tærede Græs og Vand", har jeg nævnt.

Den gamle Frugthave nævnes allerede 1299, da den stridige Biskop Arne her (per medium pomarii) modtog sine Tilhængere, der med Vold havde røvet Sira Ingemunds Landskyld.

Paa Reformationens Tid blev den inddraget under Kronen og fik da Ærestitelen Kongsgaard eller senere, da den var vandret heden (i Modsætning til sin yngre Søster af 1759): "gamle Kongsgaard".

Den maa i Midten af det 16de Aarh. efter al Sandsynlighed have staaet øde og ubeboet; thi i 1557 indberetter Lensherren Christopher Huitfeldt til Kongen, "at Gaarden var meget bygfalden, især paa Bolværket paa Muren". Han holdt derfor kun nogle faa Folk der i et Bryggerhus forat brygge til Kongens Behov. Bryggerhuset, der var af Sten og senere benyttedes til hestestald, stod ved Bredevandet paa den nye Skolebygningens Tomter og blev nedrevet for en Snes Aar siden.

Imidlertid er det ikke umuligt, at Gaarden har afgivet et midlertidigt Opholdssted for en eller anden Lensherre i det 17de Aarh. Hendrik Brockenhus sees saaledes at have været her i 1598. Men i 1601 maa Stedet have været ganske øde; thi Kongen bevilgede da Stavangers Laugmand Jacob Jørgensen den gamle Tomt⁶⁴ til at bygge sig en Residens paa.

I 1607 fik Lehnsherre Jørgen Kaas Befaling om at opbygge paa den Plads og Grund, som Lagmand Jacob Jørgensen sidst har havt "sin Værelse udi", endel bekvemme Huse, der herefter skulde tjene Stavanger Lehnsherrer til Residents.⁶⁵

Kongsgaarden afgav nu i over 150 Aar Bolig for Lehnsherrerne og Amtmændene (i 1759 opførte Amtmand Tillisch en ny Træbygning), indtil Kong Christian VII ved Skjøde af 15/10 1770 solgte den til Justitsraad og Amtmand Gunder Hammer for 1,600 Rdlr. Dennes Enke solgte den 18de Maj 1773 for 2,650 Rdlr. til Amtmand Mathias Wilhelm von Scheel, der afstod Gaarden 24de Juli 1781 til sin Eftermand Amtmand Peter Ulrich Fredrich von Benzon. Rimeligvis er den fra denne gaaet over til Kammerjunkeren og Amtmand Fredrich Otto von Scheel, der solgte Ejendommen 26de April 1800 til Tørres Bonnevie paa Falkenstein for 2,005 Rdlr. Denne ejede den kun et Aar, da han 15de August 1801 solgte den for 2,224 Rdlr. til Agent og Ridder Gabriel Schanche Kielland. Dennes Arvinger gav 27de September 1821 Medarvingen Sorenskriver Eilert Hagerup Schiøtz Skjøde paa Ejendommen, og af ham blev den endelig 18de Maj 1825 for 4,000 Spd.⁶⁶ solgt til Byen til Lærd- og Borgerskole, efter at det ved Resolution af 2/10 1824 var bestemt at Stavanger skulde have en saadan. Skolen tog sin Begyndelse 20de Novbr. 1826 med en Rektor og 2 Adjunkter og frekventeredes i de første Aar gjennemsnitlig af 30 Disciple. I 1859 blev en ny Skolebygning opført af Træ, langs Bredevandet, omtrent 20 Alen i Nord for Kongsgaardens østre Ende. I denne nye Bygning var i 1867 8 Klasser med omtrent 230 Disciple, medens den gamle Kongsgaard foruden Rektorbolig indeholder 5 Klasser (paa venstre Side af Gangen) med omtrent 90 Elever. Skolen fik i 1868 et vakkert Bibliothek for Disciplene paa flere hundrede Bind. Ved Skoleaarets Begyndelse i 1867 var det samlede Elevantal 312, fordelt i 2 Forberedelsesklasser, 4 Fællesklasser, 2 Realklasser og 4 Latinklasser. Ansat ved Skolen i 1868 er: 1 Rektor, 3 Overlærere, 6 Adjunkter samt 10 Timelærere.

Skolen ejer 3 Legater: Kong Carl Johans (1,800 Spd.), Serine Scheies (500 Spd.) og Toldkasserer Løvdahls Legat (1,000 Spd.), hvis Renter uddeles til trængende Disciple.

Tætved Kongsgaard paa Nordsiden staar en aflang firkantet Bygning, den saakaldte Munkekirke, der nu nyttes til Arkivrum for Amtet. Den spidsbuede Stil viser klarligen, at den er af samme Ælde som Kirkens Kor. Den har oprindelig været de katholske Bispers private Kapel (capella domestica) og nævnes i denne Egenskab allerede i 1317. I 1712 besøgte den bekjendte Arne Magnusson Bygningen, hvori da endnu saaes 3 Altere, et i Østenden og et ved hver Side deraf. I det 19de Aarh.s Begyndelse kaldtes den "Fadeburet", og Kjeldereren gjorde i Almindelighed Tjeneste som Vinkjælder.

En Kjelder findes nemlig under Munkekirken med Indgang til Kongsgaardkjelderne. Af Gangen fra Munkekirken til Koret har man nu intet andet igjen end Døren med Portal paa Nordsiden. Svalen udenfor er nedrevet og Døren i denne tilmuret, saa at den eneste Adgang til Arkivet nu kun sker fra Kongsgaards Værelser.

Tætved i Øst for Kongsgaarden ligger Skolens Turnlokale, en liden malerisk Bygning i Træstil saavel i det Ydre som i det Indre. Den blev bygget i 1861 og kostede 1,200 Spd., idet Sparebanken gav 300 Spd., Private 300 Spd. og Staten 600 Spd.

I Kongsgaarden hænger 2 Tavler med Navnechiffer af alle de Kongelige, som har bæret Stavanger By med sin Nærværelse og opholdt sig paa Gaarden. I 1450 var Kong Christian I her; i 1507 Christian II som Prinds; 1607 Kong Christian IV, der i 3 Dage opholdt sig paa Kongsgaard, nemlig 6te, 7de og 8de August, da Herredag blev holdt og den nye Kirkeordinance oplæst i Byens Domkirke i Kongens personlige Nærværelse; 1685 Kong Christian V, ved hvis Ankomst Borgerskabet mødte frem og Autoriteterne modtog ham udenfor Byen. Tillige holdtes rede til hans Disposition 10-12 Jægter. Fremdeles Kong Fredrik IV i 1704; Christian VI med sin Dronning Sophia Magdalene i 1733. Om hende er det vistnok lidet bekjendt, at hun paa en senere Rejse til Norge som Enkedronning bragtes syg ind til Stavanger, hvor hun døde 7de Maj 1770 i sit 70de Aar. Klokker H. Smidt har i den Anledning optegnet: "Der blev ringet for hende fra Kl. 10-11 Formiddag fra 19de til 26de Juni, men ingen Ligprædiken holdtes her. Hendes Lig blev udført den 13de Juni."

De Sidste, der har besøgt Kongsgaarden, er Kong Oscar, der opholdt sig her som Kronprinds 11te August 1833, og Arveprinds Oscar Frederik den 20de Juli 1851, samt Carl Ludvig Eugen, vor nuværende Konge, som Vicekonge den 19de Juli 1856.

Siden jeg nu engang er inde paa Berømthedens Omraade, skal Du med det samme faa høre nogle Navne, som vi med Stolthed nævne som "vore", nemlig Steffens, der blev født her 2/5 1773 og Digteren Jens Zetlitz, født i Stavanger 1761, der boede paa Vigedal. Hans elskede "Elise" døde i Stavanger.

Videre omkring i Byen.

Medens vi ganske langsomt slentre ned mod Stranden, skal jeg i Egenskab af Cicerone give Dig lidt af Byens Historie tillivs.

Fra Midten af det 16de Aarh. til Souverainitetens Indførelse gik Stavanger stadig fremad, "skjønt smaat, dog godt". Den skal omkring 1600 havt 700 eller endog flere Borgere og blev derfor i 1596 i de saakaldte "Prindsessestyr" sat lige med Tønsberg. Under Christian IVdes Ophold her i 1607 holdt han Herredag paa Kongsgaarden i August Maaned og tilstod ved denne Lejlighed Staden Handelsrettighed i en Omkreds af tre Mile samt skjænkede Gaarden Egenæs til Bymark, hvorm Zetlitz noget spydigt skriver:

"Omsider til den Kjøbstad ved din Fod,
Som Tønsberg kun i Ælde viger,
Den fjerde Christian dig overlod;
Du øve skal dens borgerlige Kriger."

Men allerede kuert ved en Ildebrand i 1633 blev en endnu frygteligere i 1684 Stadens Dødsdom. Kong Christian kunde nemlig nu med frelst Samvittighed udføre sine Planer til Bedste for sin Kjæledegge Christianssand og forflyttede kort efter Bisperesidentsen, Stiftamtmandens Sæde og Latinskolen til denne fra St. Svithuns gamle By.⁶⁷

Hvor haardt dette Stød har virket paa Byen sees bedst deraf, at medens Staden i 1681 talte 274 velstaaende Borgere, fandtes der 4 Aar efter kun 92 bemidlede, Indbyggerantallet har paa denne Tid ikke oversteget 1,500. Ved Reskript af 1ste Marts 1690 skulde Skaden gjøres god igjen; thi Byen erholdt da tilbage sine Kjøbstads Privilegier, der dog ikke maatte strække sig længere end til Sirevaag. Magistraten indskrænkedes derhos til en Byfoged og en Byskriver. Men Byen vantrivedes mere og mere i det 18de Aarhunderede, uagtet der faldt rige Fiskerier i Byens Nærhed. Hertil bidrog især foruden flere sørgelige Ildebrande den lange Række af Krigsaar, der gjorde Handelen saare usikker. Fra 1769, da Byen havde 2,154 Indvaanere, stagnerede den fuldstændig lige til 1815; men fra den Tid har den til Gjengjæld gjort Kjempeskridt fremad, begunstiget af en 50aarig Fred og rige Sildefiskerier. I 1814 havde Byen 2,500 Indb.; i 1825 4,013 Indb., men 40 Aar efter i 1865 det firedobbelte Antal: 16,647 – kan man saa forlange mere?

Nedre Strandgade, som vi gennemvandre, er bygget "paa Søen", eller tydeligere talt paa Bolværk og Stenmur. For omtrent hundrede Aar siden var Stranden den vakkreste Del af Byen samt Handelsrørelsens Centrum. Her laa de rige Kjøbmænds Huse med pragtfulde Haver, hvoraf Du endnu ser en og anden tilvenstre. I Kramboderne solgtes Manufaktur- og Colonialvarer til Priser, der nuomstunder vilde forfærde Hver og En, specielt Kaffedrikkere; thi den brune Nektar stod i en Pris af 1 Spd. for Pundet. Men saa slap man til Gjengjæld Kardialgi eller alt dette hersens "Ondt for Brystet", som nu er saa sørgeligt i Mode.

Benævnelsen Stranden er knapt 200 Aar gammel; før hed denne Strækning af Byen Grimsager og tilhørte Stavanger Domkapitel. Omkring 1570 var her blot Mark og Eng, hvor Borgernes Kvæg beitede, uden at derfor svaredes nogen Afgift til Capitlet. Men fra 1578 til ned i Midten af følgende Aarh., bortfæstedes af Capitlet en hel Del Grunde til Bebyggelse. I denne Tid gik tre Gader fra Søen op mod Kleven, nemlig øverste, mellemste og nedre Algade. Først i det 17de Aarh. kan man overhovedet antage, at Byen har overskredet de gamle Grændser og fæstet Fod under Kleven og rimeligvis ogsaa paa Højderne paa søndre Side af Bredevandet, hvor man har fundet Spor af Gader, noget der rimeligvis ogsaa har fremkaldt Sagnet om, at Bredevandet har lagt midt i Byen. Fortidens katholske Stavanger derimod har højst sandsynligt lagt koncentreret omkring Domkirken uden ordentlige Gader og Bygningerne somoftest adskilte ved store Haver og "Agre".

Paa din Vandring udover bør Du mærke Dig det fjerde Hus (Bertelsens Gaard) tilhøjre, før Du kommer til Dahlealmenningen; thi der er Filosofen, Naturforskeren og Digteren Henrik Steffens født; hans Fader, som var Byens Hospitallæge, boede her. Ved Bygningerne ellers er intet at mærke, det skulde da være, at Størsteparten huser driftige Rhedere og Handelsmænd, der her sidde lunt og godt "paa Sildeben".

Sømmesmuget passerer tilvenstre, og vi staa foran Toldboden, en vakker, grundmuret Bygning, der blev opført i Aaret 1840 samt Pakhuset ved Siden af i 1856. For 50 Aar siden saa her anderledes ud: fra Buthlerbryggen gik en Kai hen til den nuværende Toldbod, og paa Toldbodtomten stod Toldinspektørens private Bolig, hvor ogsaa Varernes Expedition foregik. Fortoldningen var ikke saa letvindt som nu, men skaffede sædvanlig Vedkommende en veritabel god Motion; thi fra Told- og Konsumtions-Inspektøren traskedes videre afsted til Told- og Konsumtions-Kassereren og saaledes rundt i Byen til 2 Overtoldbetjente.⁶⁸ Varer, der ikke strax behandledes, bleve oplagte og forseglede i vedkommende Kjøbmænds Boder; senere leiedes dog en Pakbod borte paa Skagen. Varerne veiedes somoftest ombord og fandt en Skude undertiden forgodt at gjøre sig en Afstikker et eller andetsteds hen, toges Sagen i al Gemytlighed.

Jeg giver Dig her endel statistiske Data til Belysning af Stavangers Handel før og nu.

Stavangers Udførsel til Udlandet af

Sild: i Gjennemsnit aarlig			Sild:		
1612-13		558 Td.	1833	til Udl.	133,317 -
1664-73		323½ -	1834	til Udl.	146,587¼ -
1686-88	til Udl.	944⅓ -	1835	til Udl.	92,702¼ -
	til Norge	988 -	1836	til Udl.	87,643½ -
1697-99	til Udl.	2317 -	1837	til Udl.	161,507 -
	til Norge	1422 -	1838	til Udl.	117,775¾ -
1775-84	til Udl.	6076 -	1839	til Udl.	139,169½ -
	til Norge	523½ -	1840	til Udl.	239,839½ -
1779	til Udl.	8845 -	1841	til Udl.	221,107 -
	til Norge	1236 -	1842	til Udl.	264,875¾ -
1780	til Udl.	11,632 -	1843	til Udl.	134,503¾ -
	til Norge	349 -	1844	til Udl.	266,461⅛ -
1803	til Udl.	2433 Td.	1845	til Udl.	252,696¾ -
-			1850	til Udl.	239,381 -
1815	til Udl.	12,085 -	1861-65	Gjen.snit	220,574 -
1816	til Udl.	17,411 -	1861	Vaarsild	122,613 -
1817	til Udl.	26,158¼ -		anden Sild	32,253 -
1818	til Udl.	48,089¾ -	1862	Vaarsild	279,623 -
1819	til Udl.	57,297¾ -		anden Sild	16,470 -
1820	til Udl.	83,199 -	1863	Vaarsild	281,649 -
1821	til Udl.	81,168 -		anden Sild	8,577 -
1822	til Udl.	71,618¼ -	1864	Vaarsild	191,258 -
1823	til Udl.	87,230 -		anden Sild	38,375 -
1824	til Udl.	64,854 -	1865	Vaarsild	232,419 -
1825	til Udl.	67,045 -		anden Sild	22,792 -
1826	til Udl.	85,410 -	1866	Vaarsild	228,187 -
1827	til Udl.	79,168 -		anden Sild	20,162 -
1828	til Udl.	99,902¾ -	1867	Vaarsild	171,368 -
1830	til Udl.	53,175¾ -		anden Sild	35,728 -
1831	til Udl.	112,646¼ -			
1832	til Udl.	110,120¾ -			

I 1821 udførtes 500 Tdr. Sild til Madeira og 575 Tdr. til Vestindien. I 1822 udførtes 980 Tdr. og i 1825 350 Tdr. til Middelhavet.

Indtil 1780 skede Udførselen af Sild kun i Smaafartøjer til de danske Øer.

1664-73 udførtes i Gjennemsnit aarlig: 350 Tdr. Nødder, 296 Deger Skindvarer, 300 Læster Trælast.

1686-88 i Gjennemsnit aarlig: til Udl.: 728 $\frac{2}{3}$ Lpd. 1 $\frac{1}{2}$ Td. Talg, 1123 Stkr. røget Lax, 280 $\frac{1}{2}$ Tdr. Fisk, 44,600 Stkr. Hummer, 145 Tdr. Nødder, 541 Alen Vadmél, 122 Dusin Strømper, 111 Deger Skindvarer, 20,693 Stkr. Bord, 386 $\frac{2}{3}$ Tylvter Bjelker, 611 $\frac{1}{3}$ Favne Ved. – Til Norge: 138 Lpd. Talg, 1457 Stkr. røget Lax, 1283 Tdr. Fisk, 38 Tdr. Nødder, 921 Alen Vadmél, 76 Dusin Strømper, 385 Deger Skindvarer, 220 Stkr. Bord, 10 Favne Ved og 1071 Tdr. Blandkorn og Havre.

1697-99: 68,000 Stkr. Hummer.

1775-84 i Gjennemsnit aarlig: til Udlandet: 22 Lpd. Talg, 39 Tdr. saltet Lax, 286 Tdr. saltet Fisk, 58 Deger Skindvare. – Til Norge: 118 Lpd. Talg, 41 Tdr. saltet Lax, 115 Tdr. saltet Fisk, 88 Deger Skindvarer, 117,768 Stkr. Bord.

1803: 4221 Pd. røget Sild, 115,666 Stkr. Hummer, 1279 Læster Trælast. – 1805: 1276 Læster og 1819: 349 Læster.

1823 udførtes: 150 Læster, 1824: 161 Læster og 1826: 274 Læster Trælast fornemmelig til St. Martin.

1867 udførtes: Lax i Is for 1670 Spd., Makrel i Is for 667 Spd., 272,000 Stkr. Hummer, 33,122 Pd. Kalveskind, 1590 Pd. Gedeskind, 4504 Pd. Bukkeskind og 6889 Pd. Faareskind, 125,065 Pd. Ben, 79 Stkr. Heste, 2480 Tdr. Havre, 69,634 Pd. gammelt Tougv., 33,981 Pd. gamle Klude og 15,945 $\frac{1}{2}$ Tons Kobbererts.

Handelsflaaden i Stavanger

Aar:	Antal:	Drægtighed:	
1612-13	10		mest Smaaskuder
1664	3	36 Læster	
1673	2	41 -	dertil 1 Sildebyse, 5 Hummerbyser og 22 Jægter
1678	8	220 -	hvoriblandt et Defensions-skib paa 126 Læster, der var i Fart paa Spanien, desuden 27 Jægter.
1688	8	220 -	dertil 3 Hummerb. og 17 Jægter.
1699	8	220 $\frac{1}{2}$ -	foruden Jægter
1775	23	404 -	
1782, 1783			afgik 2 Expeditioner til Vestindien fra Stavanger
1784	46	1025 -	fra hvilket Aar man begyndte at bygge flere Skibe her.
1792 ⁶⁹	43		hvoraf 24 Jægter fra 2 $\frac{1}{2}$ - 5 Læst.
1795	48		hvoraf 27 Jægter.
1805	32	1178 -	
1821	94	1668 $\frac{1}{2}$ -	
1824	100	1603 -	
1826	104	1716 -	
1861	363	14,978 $\frac{1}{2}$ -	
1862	361	14,841 -	
1863	358	16,260 $\frac{1}{2}$ -	
1864	372	21,120 -	
1865	403	24,683 $\frac{1}{2}$ -	
1866	528	26,043 -	
1867	610	31,084 -	med Besætning: 4000 Mand.

Med Hensyn til Læstedrægtigheden er Stavanger den 4de i Rangen af de norske Byer.

Indførsel

	Kornvarer Tønder	Brændevin Potter	Viin Potter	Kaffe Pund		
1775-77.						
1782-84.						
1815-18.	3,369	26,852	3,633	3,011		
1821-24.	17,053		8,322	6,902		
1826.	18,695	3,138	12,899	12,823		
1867. Byg	19,913	(Spiritus) 37,634 Pd.	(Foustager) 57,149 Pd.	484,228		
Rug	65,506	(andet Br.) 14,479 Pd.	(Flasker) 3,094 Pott.			
Erter	1,758					
Hvede	2,337					
Malt	1,000					
Hvedem.	26,136 LPd.					
Rugmel	4,408					
	Sukker Pund	Tobak Pund	Salt Tønder fra Udl.	Tøndestav Stykker	Tøndebld. Stykker	
1775-77.			4,726 fra Norge			
1782-84.			590 fra Udl.			
			7,072 fra Norge			
			1,143 ⁷⁰			
1815-18.	5,505	i Blade 2,411 forarb. 840	8,353			
1821-24.	raat 6.238 raffin. 4.366	i Blade 13,045 forarb. 399	19,991	1,151,942	316,369	
1826.	raat 10.508 raffin. 11.713	i Blade 33,538 forarb. 413	39,747	1,505,903	67,405	
1867.	gult 268,605 Toppe, Candis	Blade 15,668 Cigarer	136,165	til Værdi 45,610 Sp.	3,263,500	

106.367 3,265
 hvidt, stødt
 19,001

1867. **Bomuldsgarn** 3346 Pd. **Bomuldsvarer:** trykkede 20,171 Pd., flerfarvede 18,337 Pd., ensfarvede og blegede 15,640 Pd., ublegede 81,505 Pd., Blyhvidt og Zinkhvidt 7142 Pd., Blikarbejde 958 Pd. **Dyr** og Madvarer af Dyr: Flesk, saltet 47,442 Pd. **Farver:** Indigo og Cochenille 4662 Pd. **Fjær**, Sengefjær 29,049 Pd. **Frugter:** friske Apelsiner 23,388 Pd., Do. tørrede: Rosiner 26,137 Pd., Svedsker 32,209 Pd., Figen 10,370 Pd. **Glasvarer:** Flasker 11,106 Pd., andre ellers 4519 Pd. **Hamp** 863,530 Pd., Humle 14,762 Pd., Hovedkaal 15,990 Stkr. **Jord** og **Ler:** Tagsten, uglasserede 332,460 Stkr., Pottemagerarbejde 5216 Pd., Fajance 68,649 Pd. **Kork** 229,289 Pd. **Linnede Varer:** Garn, ufarvet 31,956 Pd., Do. farvet tvundet 4718, Rebslagerarbejde, tjæret 95,172 Pd., Seildug 197,344 Pd., enfarvede og blegede 3028 Pd., flerfarvede 1063 Pd., ublegede 7546 Pd. **Metaller** i Arbejde: af Jern: Redskaber for Haandværkere og til Jordbrug 29,001 Pd., Dørvridere, Ildtøi, Hængsler etc. 7861 Pd., Knive, Saxe o. dsl. 4632 Pd., Gryder og Kjelder 21,013 Pd., andet Støbegods 30,679 Pd., Stang-, Bolte- og Baandjern 1366 SkPd., Ankere og Kjettinger over ½ Tomme tykke 1576 SkPd. Af Kobber og Messing: Plader 85,085 Pd., Søm 9475 Pd., Zinkplader 6603 Pd. **Olie:** Lin- og Rapolie 10,369 Pd. **Papir:** Skrivpapir 8044 Pd., Trykpapir 1852 Pd., Karduspapir 13,350 Pd. **Risengryn** 107,810 Pd. **Silkevarer** alene 985 Pd., Skind, tørrede 5072 Pd., Do. raa 105,333 Pd., Smør 192,380 Pd., Stenkul 131,850 Tdr., Sirup 227,574 Pd., Sæbe, grøn 9624 Pd., Do. i Stænger 6074 Pd. **The** 4294 Pd., Tjære af Stenkul 1123 Tdr., Do. anden 1489 Tdr. **Træ** og **Trævarer:** Planker og Tømmer for 19,074 Spd. **Uhre** 919 Pd., Uldgarn 4370 Pd. **Uldne Varer**, vægtige over 14 Lod pr. □ Alen 8,741 Pd., derunder 45,984 Pd., Tricotage 2777 Pd.

Fortegnelse over Fartøier, ankomne til og afgaaede fra Stavanger.

I 1612 ankom til Stavanger 26 fordetmeste Smaafartøier, deraf 4 hollandske, 4 danske 3 Jægter hjemmehørende i Bergen og 10 hjemmehørende i Stavanger (paa et Par nær alle Smaaskuder).

I 1733 ankom 23 hollandske og 33 (mindre) engelske Fartøier, hovedsagelig forat hente Hummer.

I 1792 indkom til Toldstedet og Distriktet 191 og udgik 183 Skibe.

1867. Hvilke Nationers Skibe	Fra og til Udlandet							
	Indklarede				Udklarede			
	Med Ladning		Ballastede		Med Ladning		Ballastede	
	Antal Skibe	Com.- Læster	Antal Skibe	Com.- Læster	Antal Skibe	Com.- Læster	Antal Skibe	Com.- Læster
Norske	356	18272½	56	5023½	428	16752½	67	6949
Svenske	35	677½			11	160½	1	50
Danske	8	235½			2	30		
Engelske	2	316	38	1815½	38	2173½		
Hollandske	1	30½	1	57½	1	30½		
Preussiske	1	122½			1	122½		
Russiske	1	30½			1	30½		
Mellem Ham- burg og Trond- hjem gaaende Dampskibe:	Antal Gange		Antal Gange					

Hakon Jarl	7	819			7	819		
Jupiter	8	1552			8	1552		
Nordland	4	560			4	560		
Finmarken	6	780			6	780		
Trondhjem	8	1020			8	1020		
Nordstjernen	6	1131			6	1131		
Nidelven	1	83			1	83		
Hull og Bergen:								
Scandinavian	17	2915½			17	2915½		
Kjøbenhavn og Bergen:								
L.N. Hvidt	4	454			4	454		
	464	28999½	95	6896½	543	28614½	68	6999

1867. Hvilke Nationers Skibe	Fra og til Udlandet	
	Indgaaende Last	Udgaaende Last
Norske	Kornvarer, Salt, Stenkul, Tag- og Mursten, Tøndestav, Pilebaand, Trælast, og Stykgods	Fiskevarer, Ben, gl. Tougværk og Klude, Skind og Kobbererts
Svenske	Tøndestav	Sild
Danske	Korn- og Fedevarer	Sild og Salt
Engelske	Stenkul og Stykgods	Erts, Hummer, fersk Makrel, Lax
Hollandske	Rug	Sild
Preussiske	Stenkul	Kobbererts
Russiske	Hamp	Sild
Mellem Ham- burg og Trond- hjem gaaende Dampskibe:		
Hakon Jarl	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Jupiter	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Nordland	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Finmarken	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Trondhjem	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Nordstjernen	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Nidelven	Stykgods	Sild, Skind, Ansioser og Hummer
Hull og Bergen:		
Scandinavian	Stykgods	Erts, Skind, Hummer, fersk Lax
Kjøbenhavn og Bergen:		
L.N. Hvidt	Stykgods, Korn- og Fedevarer	Sild og Skind

Toldintraderne i Stavanger.

Gjennemsnitlig aarlig

1662-64	2,692 Rbdlr.
1686	3,544 -
1687	2,851 -

1688	2,455 -	
1720-29	2,579 -	
1734-48	4,000 -	
1740	ca. 3,000 -	
1775-84	6,550 -	
1782	7,687 -	
1815	65,005 -	
1816	104,524 -	
1817	10,117 -	
1818	14,031 -	
1819	19,195 -	
1820	23,948 -	
1821	1,140 Sp. Sølv, 28,405 Sp. i Sedler	
1822	8,121 -	10,799 -
1823	12,433 -	14,454 -
1824	16,126 -	12,655 -
1825	14,528 -	16,311 -
1826	21,008 -	12,225 -
1827	19,319 -	9,632 -
1861	125,597 -	
1862	143,084 -	
1863	157,373 -	
1864	154,286 -	
1865	164,745 -	
1866	173,478 -	
1867	155,196 -	

1740: Consumtionen samt Folke- og Familieskatten: 1200 Rdl., Aksisen: 210 Rdl.

Consumtionstolden var i 1815: 2042 Rbd., i de følgende Aar til 1827 noget over 1000 Rbd. aarlig.

I 1866 var Værdien af Stavangers

Indførsel	Udførsel
1,541,822 Spd.	1,099,466 Spd.

Den er den fjerde i Rangen af de norske Byer saavel med Hesyn til Indførsel som Udførsel.

Ønsker Du at faa et Begreb om Stavangers Gader i fordums Tid, bør Du fra Toldboden foretage Dig en Undersøgelsestur ud til Kranen. Her øiner Du først et Monstrum af et Trætaarn til Forevigelse af Toldinspektør Møglestue's Skjønhedssands. Hans Bygningsexperiment skulde nok ellers være en Protest mod Gadens Udvidelse. Og Gaden! – den er ikke bleven bredere siden. For Damer vil jeg just ikke anbefale denne Vej, skjønt Krinolinernes Tid vistnok er forbi; for to Kjørende er den umulig at passere.

Opad de stejle Sidesmug klavre vi frem til Øvre Strandgade, der for 100 Aar siden hørte til Blidensolmarken. Kun endel "Matroser, Fiskere og Arbeidsmænd havde da nogle Huse her, der næsten alle vare bedækkede med Jord og Torv".

"Sorpegjelen" eller som den senere hed "Thidegjelen",⁷¹ er nu omdøbt til "Bergene", paa hvis nordre Side laa Harborgmarken med Sundehougen, eller hvis Du ynder mere dens oppudsede Benævnelse: "Honnahouen".

Paa Bergene findes Stavangers største Bogtrykkeri (oprettet i 1833), der stadig sysselsætter omkring 12 Arbejdere; derfra vandrer 2 Gange ugentlig "Stavanger Amtstidende" ud blandt Publikum med ferske Nyheder.

Før Tredivaarene var det vanskeligt at faa Bøger i Byen; de maatte alle – "Kjærkjebøger, Spørgsmaals-, Katekjes- og Abesbøger" – hentes fra Christianssand, hvilket naturligvis gjorde dem svært dyre. En Psalmebog kunde saaledes komme paa henved 1 Spd. og de andre i Forhold derefter, og ualmindeligt var det ikke, at der ei fandtes en eneste Bibel tilsalgs. Fra denne Tid skriver sig den komiske Paastaaelighed hos mangen Bonde den Dag idag, idet han vrager alle andre Bøger end de, der ere "prenta i Christianssand" eller "af Christianssandstryk".

Gaar Du videre Øvre Strandgade og drejer om ved Fogdesmuget, er Du atter paa Byens "klassiske" Grund. Naar Du da gaar forbi Domkirken, har Du tilvenstre i en Række de tre fornemste kommunale Bygninger: Politikammeret, Fængselsbygningen og Sparebanken. Om disse skal Du faa høre.

Byens Politi

er for Tiden 1 Politimester og 5 Betjente, af hvilke 4 patruljere hele Dagen i bestemte Strøg af Byen, medens 1 stedse er tilstede paa Politikammeret forat modtage og afgive Meldinger og Rapporter etc. Forhaabentlig vil dog denne vor gamle Institution undergaa en tidsmæssig Forandring, der med Længsel imødesees af Byens Borgere.⁷² Politiet har saamæn ogsaa sine Traditioner; saaledes erindrer men endnu livagtig fra Aarhundredets Begyndelse vore to eneste Politibetjente Mikal Berg, hvis Haarpidsk laa i Adstadighed nedad Ryggen, medens den anden, Tydskeren Faust, lod sin næsvis krølle sig opover som en Grisehale med Respekt at sige.

Faust's gebroknede Oplæsning var et løjerligt Sammensurium. Man ser ham endnu med Stok under Armen begynde højtideligt: "Her er untviget en Div", undertiden med følgende Tillæg: "i Untvigelsen var han iklædt blau Byxer og Sko paa Fidderne".⁷³ Paa samme Tid som disse to haandhævede Retten om Dagen, residerte om Natten 4 Vægttere (senere 6 foruden 2 Taarnvægttere) i sine "Sjellarhuse",⁷⁴ hvor de i Ro og Mag tog sig en Lur den halve Nat; thi de var ikke dengang som senerehen "Hunde" uden Tag over Hovedet.

Fængselsbygningen,

der blev taget i Brug 27de Februar 1865 og kostede omtrent 12,000 Spd., er en simpel Murstensbygning i Rundbuestil. Nedenunder findes foruden Bolig for Slutter og Vagtmester 8 Varetægtsceller, 2 Gjeldsarrester samt i Kjælderen Opbevaringssted for Drankere, hvormed Byen er godt forsynet. Ovenpaa i anden Etage er en lys og virkelig storartet Thingsal, Dommerværelse og Vidneværelse samt Rum til Byfogedarkivet. Saavel denne Bygning som den ved Siden af staaende

Sparebankbygning

ere begge opførte paa den gamle Kirgegaardsgrund og under Gravningen til Fundamenterne fandtes her ogsaa en udstrakt Ligmark. Bygningen, der i 1865 toges i Brug, koster Sparebanken 18,000 Spd. Den er et rigt Murstenshus i Rundbuestil uden Puds; og indeholder følgende Lokaler: – Ved Indgangsdøren paa Hjørnet Kontorer for:

1. Norges Bank (Kontortid fra 11-12). Stavanger Bankkontor er oprettet 1852, har til Disposition 295,000 Spd., og udlaant mod Pant 110,000 Spd. Omsætningen udgjør ca. 4½ Million Spd. aarlig.

2. Sparebanken, hvis Kontortid er 11-1 samt Lørdag fra 4-6 til Renter og Afdrag, og 6-7 til Indskud. Denne Indretning begyndte sin Virksomhed i 1834 og viste følgende Status:

	Sparebankens Kapital	Indskydernes Kapital	Samtl. forvaltede Midler
31te Decbr. 1835	442 Spd.	4,963 Spd.	5,404 Spd.
do. do. 1867	57,497 -	492,979 -	550,476 -

Siden Aaret 1845 er af Indretningen bortgivet til nyttige Øiemed 11,606 Spd.

3. Sparekassen, hvis Kontortid er hver Dag (undtagen Lørdag) fra 11-12 og desuden Tirsdag fra 5-7, blev stiftet 1850. Ved udgangen af 1867 var Indskydernes Tilgodehavende 92,232 Spd. 16 sk. og Sparekassens Ejendom 6435 Spd. Diskontoen er for indtil 25 Spd. 6 pCt., over 25 Spd. 7 pCt.

Ved Facadens Indgangsdør:

4. Søforsikringsselskabet, hvis Kontor er aabent hver Dag fra Kl. 10-12 og 3-6. Det blev stiftet i 1863 med et Grundfond af 100,000 Spd., hvorpaa er indbetalt 20,000 Spd. Selskabet begyndte sin Virksomhed 19de Marts samme Aar med efter Planen at tegne Risikoer for Stavanger Regning eller for Stavangers Skibe. Selskabets Status i de tre Aar har været:

Assuranceaar	Assurance for Værdi	Præmier	Skadeserstatninger
1863	826,354 Spd.	7,812 Spd.	1,369 Spd.
1865	1,001,712 -	10,618 -	618 -
1867	1,390,762 -	17,040 -	6,947 -

Aktieudbyttet har i 1866 og 67 udgjort 20 pCt. Til Reservefond er afsat 9000 Spd.

5. Kunstforeningens Lokale, der er aabent Søndag og Onsdag fra 11-1. Den blev stiftet 11te Febr. 1865. Medlemmernes Antal er for Tiden 105, deraf 21 Udenbyes, og 3 Kunstforeninger – Christiania, Bergen, Trondhjem – med hvem byttes Lodder. Siden dens Oprettelse er med de i 1868 bestilte og tildels modtagne Malerier bestilt 31 Malerier og 24 Fotografier til et omtrentlig Beløb af 1020 Spd. Deraf er ved den aarlige Udlodning, som afholdes i Løbet af hver September Maaned, hidtil udloddet 14 Malerier og 24 Fotografier. Foreningens faste Galleri bestaar for Tiden af: Genrebillede af K. Bergslien, do. af C. Hansen, Solopgang paa Norges Østkyst af Gude; Det aabne Hav med en Sejler af A. Mellbye; Havet i Maaneskin af K. Baade; Besøg ved Hjemgang fra Kirken af Nordenberg; Landskab af M. Müller; Skotsk Fisker af W. Mellbye. Endvidere ejes endel af forskellige norske Kunstnere til Foreningen skjænkede Skizzer, der i sin Tid vil blive bortloddede ved en extra Udlodning til Indtægt for Foreningen.

Det kunde vel her være paa rette Sted at fortælle Dig, at vi blandt vore Byesbørn tæller en begavet og lovende ung Genremaler Carl Fredrik Sundt Hansen, født 30/1 1841 af Forældrene Stadshauptmand Lauritz Wilhelm Hansen og Elisa Margaretha Sundt.

Ovenpaa i anden Etage findes:

6. Handelsforeningens Børs, der staar aaben saavel Formiddag som Eftermiddag; her kan Du tro er Liv og Rørelse, specielt naar "den velsignede Silden" begynder at melde sig.

7. Festiviteteslokalet, der ogsaa benyttes ved Repræsentantmøder. I Kjælderen nedenunder bor Budet og desuden findes her 3 større ildfaste Rum.

Vi drage videre afsted og har der skraas over for Banken Sadelmager Jensens ærværdige Hus⁷⁵ – Sagnet gjør det hele 1000 Aar gammelt!! –, hvor Byens Realskole ved Aarhundredets Begyndelse havde sit Lokale. Endnu mindes mangan gammel Borger, hvorledes han her sad stuvet sammen med 50 andre Gutter og Piger i et eneste Værelse. Kun een Lærer fandtes – Musæus, Thomsen og Rasmussen afløste hinanden – og Bogpræmier var "Hoveddyden", som man siger.⁷⁶ Gaarden ligger mellem Urgaden og Kirkegaden.

Urgaden kaldtes før dels Væversmuget efter en tydsk Væver, som boede her, dels Spindhusgaden efter et Fattigarbejdshus, der stod paa venstre Side, naar vi gaa hen mod Provstebakken. I Anstalten, egentlig bestemt for "arbejdsføre Fattige", havde 10-12 skrøbelige Kvinder – de saakaldte Spindhuskjæringer – sit Tilhold og "spandt Hør og Blaargarn". Den oprettedes i 1791 paa Grund af den daherskende store Arbejdsløshed og skjænkedes af daværende Kjøbm. og Stadshauptmand Gabriel Sch. Kielland 1000 Rdlr., hvorfor han til Vederlag ved Reskript af 14/10 1791 fik stedsevarende Fæsteret til de fire Egenæs Løkker, han da havde i Fæste. Herom har Zetlitz følgende Strofe:

"Thi evig Fæsteret Du (Kielland) købte Dig
til disse Canaaner; og til Ære
for din og Fleres Visdom nævnes det,
da Egenæs blev hvad det burde være:
Et Rygstød for Stavanger." ---

Den stejle Brattegade, som vi passere, har rimeligvis sit Navn af Kannikernes Gaard "Bratten" eller "i Brattenom", der nævnes allerede i 1342. Da som før sagt Folkesagnet har gjort Jensens nuværende Gaard saa ærværdig, er det ikke usandsynligt, at den har lagt deromkring. Brattebakken har ellers Stortyven Ole Høiland gjort berømt. For en 30 Aar siden underrettede han nemlig om, at han her havde gjemt store Skatte. Følgen blev, at man gravede og rodede i Bakken, men nej – intet Guld!

Men ikke nok hermed; en fredelig Nytaarsaften for 5-6 Aar siden gjentoges Forsøget. Ole, hed det, havde aabenbaret dette Gjemmested for en Slave, der paa sit Dødsleje afgav Tilstaaelse herom. Nogle Bønder kom da til Byen og fik Lov til at være Skattegravere. Halve Byen var paa Benene, forat tage den forventede Skat i Øjesyn – men nej, intet Guld; Ole har vel gjemt den for godt, kan jeg tro.

Vor Slagterbazar, en muret Bygning med 7 prægtige Boder, er vi stolt af, da den er et Fremskridtsforetagende af vor By; den kostede Kommunen omtrent 2000 Spd. Tætved ligger den gamle Præstebolig, der før havde saa smuk en Have. Den har huset vore Sjælesørgere fra 1790-1828 – Gjellebøl og Støren ere endnu kjendte Navne i vor By –. Siden da Byen i Aaret 1857 indkjøbte denne Gaard for 5500 Spd., blev Sømandsskolen indkvarteret her samt senere Læseværelset for Søfolk, der 30te Oktober 1862 begyndte sin Virksomhed; dette Selskab tæller omtrent 250 Medlemmer med en aarlig Kontingent af 48 Skill. Foreningen ejer en Bogsamling paa 600 Bind, og Lokalet er aabent hver Aften fra 6-9 i Tidsrummet fra 1ste Oktober til Udgangen af Marts for enhver Sømand. Endel Aviser findes udlagte, og jevnlig holdes her populære og almeninteressante Foredrag, der stedse har været talrigt besøgte. For Søfolk er der ogsaa Anledning til at faa Bøger udlaant paa Rejser.

Sømandsskolen, der for Tiden intet Tilskud af Statskassen behøver, frekventeres i Gjennemsnit af 150 Elever aarlig.

Ligeoverfor Sømandsskolen har Du tilhøjre (i Gundersens eller Mortvedts Hus anden Etage) Byens

Athenæum,

der stiftedes i 1865 og tæller 123 Medlemmer, som betale en aarlig Kontingent af 3 Spd.; dog er for Søfolk, som er i Fart, denne nedsat til 1 Spd. aarlig. Fremmede, der lade sit Navn indskrive i den udlagte Protokol ved et Medlem, have fri Adgang i 14 Dage. Bibliotheket tæller 600 Bind og i Læseværelset findes udlagt 7 Aviser, 7 illustrerede Blade og 12 Tidsskrifter.

I samme Bygnings første Etage findes

Kreditbanken,

der traadte i Virksomhed den 15de Januar 1865 med en Aktiekapital af 250,000 Spd., hvoraf til 1868 er indbetalt 87,095 Spd. I 1867 udgjorde den samlede Omsætning 8,682,861 Spd. 73 sk. og Reservefondet 4000 Spd.; Udbyttet blev sat til 10 pCt.

Med et flygtigt Blik hen til Byens andet Apothek – Svaneapotheket (oprettet 1867) – paa den anden Side af Torvet dreje vi om tilhøjre og styre udover Skagen.⁷⁷ Paa venstre Side, ved Provstebakken, laa før et Skibsværft, nu er Forholdene her aldeles som ude paa Stranden: Husene ere byggede paa Bolværk langs Søen og Haver findes paa den anden Side af Gaden, samt til Syvende og sist sidde Beboerne her ikke mindre lunt "paa Sildeben" end Strandfolket. En Rigmand – Stadshauptmand Hansen – har ved Feldthusalmenningens søndre Side opført et Theater –, der rigtignok ligner alt andet end et Thalias Tempel. Som en usædvanlig Fordeel bør det bemærkes, at man kan komme ind i det "baade fra Sø- og Landsiden". Ejeren tænker dog nu paa at nedrive denne Bygning.

For en 40-50 Aar siden havde Byen "et dramatisk Selskab" og at være Medlem af dette, satte man stor Pris paa. Paa Cederberghs Sal, hvor flere endnu levende Stavangrere "gjorde Lykke" ved sit ypperlige Spil, opførtes Stykker som Axel og Valborg, Dyveke, Salomon og Jørgen Hattemager, Menneskehad og Anger samt flere af Holbergs Comedier.

Rigsarkivar Lange mener i sin Klosterhistorie, at det ikke er saa usandsynligt, at Stavanger Borgere i de ældste Tider har havt sine Gildehuse, hvor de ere komne sammen snart til festlige Møder, snart til alvorlig Raadslagning. Dette være nu som det være vil; det nittende Aarh.s Klubber i Stavanger nedstamme ikke fra den graa Oldtids Gilder, men ere vel nærmest den franske Revolutions Børn. Stavangers Klubselskab (den gamle Klub) boede fra først af omkring 1770 hos Madam Dokkedal (i gamle Middelthons nuværende Hus) nærved Feldthusalmenningen; siden drog den paa Vandring først til det gamle Apothek – nu Hygiæa – derfra til Kongsgaard, som man lejede af Agent Kielland, indtil Selskabet i Begyndelsen af dette Aarh. havnede i Laugmand Hvedings Enkes Gaard (Hotel du Nord), hvilken Klubben kjøbte. I 1843 byggede Selskabet sig det nuværende Klubhus i den forrige Klubs Have, der laa i Sydost paa den anden Side af Gaden. Klubben tæller nu 120 Medlemmer; dens Stiftelsesdag – 15de November – har altid været en Mærkedag og fejres fra gammel Tid af med stor Højtidelighed.

Klublivet var i den første Tid meget primitivt og simpelt og langtfra saa udpræget som senere. Familierne – Store og Smaa – kom her sammen og havde hjemmefra Mad i Poser med sig, og morede sig nu i al Gemytlighed fra Kl. 6 om Eftermiddagen til ud paa Morgenstunden.

Senere fik Selskabet et mere aristokratisk Tilsnit, og Familielivet udelukkedes ganske. Det var da ikke altid saa lige til at blive indvoteret som nyt Medlem; thi Klubintriger og Controverser florerede her som overalt andetsteds. I disse festlige Sammenkomster afløste naturligvis den ene Sang den anden som f. Ex. "Savoyen er mit Fødeland", "Fem Skaaler",

"Josef og hans Brødre", "Lad dadle Kvinderne hvo vil" etc. En meget yndet Bordsang lød saaledes:

"Luftig og lys var hele Jorden
Pyntet til Dandsesal den laa,
Alt var Musik fra Syd til Norden,
Dog var der ingen Dands derpaa.

Mennesket blev; strax gaa det kunde,
Snart det en Legesøster fik;
Hørte med Fryd i tætte Lunde
Fuglenes lystige Musik.

Snart det den Kvidren efterligned',
Traadte dertil i Takt saa net;
Glutten, hvormed ham Gud velsigned',
Trippede ham en Menuet.

Atter et Par man saa fremspire,
Og der begyndte Kontradands;
Det var en Lyst at se de Fire
Prydet med Uskylds Farve-Krands.

Siden da Jordens Folk blev mange,
Pudsige Krumspring fandt man paa,
Hopped til Strængeleg og Sange
Til man den lyse Morgen saa."

Højtideligst lød dog: "Samlet her i en fortrolig Klynge", med det gribende Slutningsord: "Harmoni" – skjønt Tonernes Harmoni i Parenthes sagt just ikke var Hoveddyden; thi "Enhver sang med sit Næb". I vor Tid lægger man mere an paa Stads og musikalsk Klingklang, som neppe Tiendeparten forstaar; – men den gamle Tids hyggelige Timer ere borte.

Har du noget at udrette paa Dampskibsexpeditionen, maa Du ned til en af vore Expeditører Middelthon eller Ulstrup, der begge bo paa Skagens Nordside.⁷⁸

Holmen, som vi nu komme til, har, som Navnet antyder, før været omflydt og endnu ved Aarhundredets Begyndelse maatte man ved Højvande hoppe paa Stenene fra den saakaldte Søilen (Holmens Almenning)⁷⁹ hen til nuværende nedre Holmegade. Det sædvanlige Navn før Bebyggelsen var Koholmen, da Kreaturerne bejtede her. Før sidste Brand var dette Parti af Byen just ikke i synderlig civiliseret Stand; specielt var Valbjerget fuldt af Knatter og Ujevnheder og aldeles umulig at passere for Kjørende.

Lidt ovenfor Holmens Almenning, der før gjorde Tjeneste som Toldbodbrygge, laa Byens ene Acsisehus, og ved Markedstider kunde Baade i hundredevis ligge nede her ved Bryggen, for at expedere sine Varer, før de kunde afsættes i Byen. Det var i denne Periode og i Aarene senere, at de bergenske Kjøbmænd – som f. Ex. v.d. Lippe, Dedichen, Hambro, Gade, Fleischer og Sundt – gjorde brillante Affærer Markedsdagen, den eneste Tid, det var dem tilladt at sælge til Andre end Kjøbmænd. Nu har Piben faaet en anden Lyd; thi de stavangerske Manufakturhandlere har saa omtrent aldeles taget Luven fra dem.

Hvilken gammel Stavangrer erindrer ikke Divert Bagerenke, der boede her nedenfor Skandsen for en 50 Aar siden! Hun og Lars Bager (i Berentsens nuværende Hus ved Torvet) samt Asbjørn og Govert Bager vare dengang de eneste af Lauget i Byen, nu findes over 40

Bagermestere. Dengang var en "Færakar" eller "Rydel" for 1 Skill. for et Barn det samme som en Berlinerbolle i vore forvante Tider. I Krigens Tid 1807-1814 spistes stedse grovt Rugbrød eller Havrekage, somoftest med Kobbespæk paa istedetfor Smør. Saltmangelen var dengang saa stor, at man satte Tallerkener, fyldte med Søvand, paa Ovnen, for deraf at udvinde et misserabelt Saltprodukt. Saavel blandt Høje som Lave spistes den Tid Mort regelmæssig hver Aften.

Har Du Lyst at gjøre Dig en kort Trip ind til Fjordene, saa har Du her tæt ved Ryfylkebryggen Expeditionen for det stavangerske Dampskibsselskab.

Zetlitz-almeningen ved Børrevigen er den gamle Pottemagerstrand, hvorom det hedder i et Thingsvidne af 1726 "at saalænge man kan mindes har ej Flere end Torkild Ellingsen boet fra Pottemagerstranden og opad til Byen". Her gik for en 30 Aar siden Stavanger Ungdom "i Sjølau", og det var ikke et sjeldent Syn at se dem i Flok spadsere langt op i Holmegaden i paradisisk Uskyldighedsdragt. Men takket være Amtmand Harris, blev der tilsidst Ende paa dette Uvæsen.

Pottemagerstranden har ellers faaet et vist Ry derved, at Stavangers største Original Ole Sangesand boede her. Han var født i Lysefjorden omtrent 1780 og døde ugift her i 1860. Som en af Byens yngre Kjøbmænd havde han lagt sig lidt tilbedste, da han "mit Eins", uden at man kjendte nogen Grund, lukkede sit Hus og strøg afsted paa Vandring. I de 7-8 Aar, han nu var borte, maatte man bryde ind i Huset for at faa Valuta for resterende Skatter, og derved kom Mangt og Meget for Dagen, der næsten var fortæret af Rotter. Imidlertid kom han igjen, men havde nu faaet en saadan Smag paa det frie, eventyrlige Vandreliv, at han fortsatte dermed uafbrudt i henved 50 Aar ligetil sin høje Alderdom. Paa sin Fod vandrede han rundt om paa Kryds og Tvers i Norge, Sverig og Finland – engang blev han i Gefle sat fast som Løsgjænger, da han ej havde noget Pas – en anden Gang opnaaede han i Modsætning hertil en Audients hos selve Carl Johan. De banede Veje var ikke for ham – nej langtfra! – ligesom Lemænnene lagde han Vejen over vildsom Ur og Fjeld og spadserede engang paa denne Vis herfra til Bergen over Fjeldene! Aarevis kunde han leve uden menneskeligt Selskab som Eremit i Fjeldhuler. Hans Næring var da næsten dyrisk; thi havde han en enkelt Gang med sig en Pose med Mel, som han kunde dyppe i det første det bedste Vand, syntes han at leve hel kongelig. Hans Livret var ellers Hestekjød, hvoraf han paa sine gamle Dage havde en hel Del nedsaltet i Tønder paa sit Loft. Gaver modtog han aldrig, men var stedse selvhjulpen og tilbragte en stor Del af sit Fjeldliv med at fiske Aal, der i Mængdevis fandtes i de store Fjeldvand. Hans Haardførhed var ualmindelig; havde han saaledes vasket sin eneste Skjorte, toges den strax i Brug i dyvaad Tilstand, og at gaa vaad paa Fødderne eller sove paa den rimfrosne Mark, var for ham Sligslag.

Som en øvet Fodgjænger kunde han gaa Dag og Nat uophørlig, ja der fortælles endog, at han (paa ikke altfor brat og ujevn Vej) kunde gaa og sove hele 4 Timer i Træk. Engang kom han helt fra Finmarken klædt som komplet Fin og havde med sig to Finner, som drev hans 300 Rensdyr til Christianssand, hvor de dels indkjøbtes af Staten, dels solgtes til norske og engelske Privatmænd. Handle gjorde han med Alt muligt; under Krigten i 1814 paatog han sig at levere uldne Varer til Armeen. Stedse gik han svanger med alskens Projekter, baade nyttige og unyttige, saaledes lærte han først Folk at salte Sild i Boder; lavede senere hen Recepter til Udryddelse af Rovdyr og Rotter, hvilke endnu gjemmes af mangan Stavangrer som dyrebare Reliquier.

En af hans sidste Ideer gik ud paa at opfinde en Føde for vore Fiske, hvorved de kunde formere sig. Hans Karakter var forøvrigt hæderlig, og i sit Væsen var han meget stille og sagtom. Hans Minde lever saavel i Stavanger, som rundt om i Landet, og en af Byens Gader er opkaldt efter ham.

Ikke langt fra Pottemagerstranden, hvor Kirkegaden og øvre Holmegade krydse hinanden, anlagdes "Grunden" eller Pottemagertorv, senere Timianstorvet, saakaldet efter de

store Oplag af Timian, der bragtes hid især fra Nærstrand. Det var saagodt som det eneste Suppekrydderi før i Tiden.

Fra Timianstorvet gik Vejen tidligere i østlig Retning henover Mortebakken. – "Spadserte da den velsignede Morten paa Land ogsaa?"

Ikke saa ganske – Sagen er, at vore privilegerede Mortefiskere "Rasmus paa Bakken, Bernt paa Bakken, Ola i Berje, han Ola Sjørestad og Christen Hindal" her lige fra Pottemagerstranden til Solandsbryggen trak sine Baade paa Land og handlede med alle Sorter Fisk. Det var den Tid man for 2 sk. fik et Øskar, ja til enkelte Tider ligetil en Bøtte fuld af Smaamort, og Børnene fiskede nok af den rundt Vaagen med bøjede Knappenaale.⁸⁰ Nu er Prisen paa Mort ofte "to for en Skilling".

Vest for Mortebakken begynder en af de Agre, hvorpaa især Byens Østende var saa rig, – nemlig Færøageren, senere kaldet Malmeiageren efter en ny Ejer; øst for denne laa Salveageren til Minde om Salve Smed ved Laxebyggen, længere oppe Netlandsageren efter en Gjørtler Netland, den gamle Arneager og endelig Myren – nuværende Nygade – med sin Engager, der stragte sig lige til Hospitalet. Alle disse Agre vare forhen prægtige Boldspilpladse og især Kjælkebakker, hvor Almueskolebørnene og de rige Kjøbmænds Poder, Gutter og Piger, siddende paa Hug i inderlig Samdrægtighed "holdt Flaade" med "Træskoformænd" i Spidsen.

Før den sidste Brand havde "Glæden" sit Hjem paa Malmeiageren. "Hvad! Glæden fast Ophold i Stavanger?" Ja spørg kun Christian Jacobsen, skal Du høre, han fortjener sit Navn. Ikke hundrede, men tusinde Gange har han ved sin pyntelige Invitation og klædt i sin bekjendte blaa Dragt med de blanke Knapper bragt Tænderne at løbe i Vand for mangen Stavangrer i Forventning om et epikuræisk Maaltid hist eller her; thi tro mig! vor Selskabelighed byder andet og bedre frem end Mort og "Mortesube".

Kjærringholmen her ligenedenfor mellem Børrevigen og Østervaag nævnes i 1726, da dens eneste Grund, som før havde været bebygget, laa øde siden Branden 1716. Laugretten tvivlede dengang paa, "at den af nogen Anden herefterdags bliver bebyggt saasom det er en ubeleilig og ubekvem Plads". Den tilhørte da ligesom Pottemagerstranden Kongen og var henlagt til Lønning for Byfogden. Et af disse Sagn, som gjør sig selv, fortæller ellers, at Kjærringholmen, uvist naar, blev solgt efter en Kjerring, som da ejede den, for 1 – een Spd. Hvorom Alting er, Tomten er nu baade benyttet og værdifuld; thi her findes Byens største Skibsværft, der beskæftiger 50 Mand og ejes for Tiden af Ploug & Sundt. Tillige findes her et Toldvagthus, hvorfra Du i klart Vejr kan se næsten lige til Skudesnæs.

Omtrent ved Indgangen til Kjærringholmen begyndte den sidste Brand, efter hvilken Byen rejste sig som en ny Fugl Phoenix af Asken, rigtignok temmelig dyr; thi Kommunen maatte ud med 30,000 Spd., hverken mer eller mindre!

Ved Østervaagens Begyndelse boede for 30 til 40 Aar siden en af Byens større Kjøbmænd, som handlede med – Træsko, Brynestene, Bastetoug og Flint.

Paa Vejen langs Østervaagsgade kaste vi et Blik nedom Nyalmenningen, der blev anlagt efter sidste Brand; Laxebyggen (før Johs. Eriksens Brygge) samt den gamle, ærværdige Bispebrygge, der nævnes allerede i 1297 i Biskop Arnes Tid og synes allerede da at have været privilegeret Landgangsbrygge for Bispen og hans Folk. Her ligger Fjordjægter og de snue, driftige Hardangere, der mere og mere søger hidhen med Smør og delikate Gammeloste samt mangeslags Frugter.

Vi gaa nu hen til vor anden Vævergade, (kaldes ogsaa "Søregaden", fordi det var den sydligste Gade paa den Kant af Byen), der har Navn efter en Joren Væver, som boede her. Siden jeg nu engang er inde paa Væv, bør jeg fortælle Dig om vore tarvelige Bedstemødre, der til Dagligs kun brugte Stoffeskjoler, og til Søndags en Katunskjole, der ialmindelighed var blaa med hvide Prikker, eller naar det var rigtig "grumt" blaa med gule ditto. Tøj var i det Hele taget en saa særsynt Handelsvare, at enhver Husmoder priste sig lykkelig, naar hun

kunde komme over et simpelt Stykke. Paraplyer var dengang en stor Luxus, som man gjerne laante sig til. De vare meget høje og gjorde tillige Tjeneste som Stok; selve Overtrækket var af Voxdug og som oftest af gul Farve.

Paa Hjørnet af Vævergaden boede før Jon paa Lae; han maatte "løe" Sten op, hvorpaa man kunde hoppe, naar Højvandet blev vel næsvist af sig. Nu bor her paa den anden Side af Gaden, hvor før var Sø, Byens driftigste Kjøbmand H. Svendsen, som Du nok kan slutte Dig til af den livlige Trafik og store Trængsel, som her er.

"Midt omtrent i Østervaag", skriver Klokke Smidt, i sin utrykte Stavangers Beskrivelse, "ligger strax udenfor Søhusene et flat Skjær, der har Vand over sig ved Flodtid, men er ellers tørt, det kaldes almindelig Stavanger; hvad Grund Th. Torfæus kan have til at give Byen Navn af dette Skjær, kan jeg ingen Kundskab faa om". – Dette kan vel ikke være andet end "Steenkarret".

Idet vi fra Østervaag bøje om til Jorenholmens Skibsværft, – oprindelig hed den "Jordholmen" og var før i Tiden omflydt, – falder mine Tanker uvilkaarlig hen paa en gammel Hædersmand, der før et Snes Aar tilbage boede her. Hvilken Stavanger har ikke hørt nævne "han Joh" – gamle John Haugvalstad. I 1810 kom han til Byen forat skjære Træsko; men da han i Christianssand fik Anledning til at lære at farve, nedsatte han sig her som Farver. Da mange Folk samlede sig om ham og han ikke kunde sysselsætte alle dem, der bade ham om Arbejde, anlagde han efterhaanden et lidet Bageri, en Klædefabrik og Uldspinderi (ved Jorenholmen), en Valkemølle, en Brisselmølle, foruden at han drev Sildesalteri og havde betydelig Jordvej. Ved alt dette satte han mange Mennesker i Virksomhed og havde i sit Brød omtrent 30 Tjenere i en Tid af nær 20 Aar. Han var en folkelig Mand i Ordets fulde Betydning og vandt og fortjente ved sit Liv en ualmindelig Agtelse. "Man skulde neppe", siger Missionær Knudsen om ham, "naar man saa ham med hans noget bondeagtige Hoved og lagde Mærke til hans sagte Stemme og afmaalte Gang, tro, at han havde saa meget at sige over saa mange Sjæle" – han var nemlig Hovedet for Haugianerne i Byen og Omegn. Da en Ekemadam Børresen havde givet Stødet til Oprettelse af en Stiftelse for Pigebørn – den nuværende Josephines Stiftelse – maa Haugvalstad først og fremst nævnes som den, der ved sine store Gaver betryggede Stiftelsens Fremtid; thi før sin Død havde han givet dette sit Kjælebarn ikke langt fra 15,000 Spd.

Haugvalstads største Glæde var at samle Stiftelsens Børneflokk om sig, for i Godvejr at tage sig en Tur med dem ud til sin Gaard ved Hillevaag. Selv gik han da, glad som et Barn, i Spidsen for de Unge, der fulgte efter Par for Par, ialmindelighed syngende en eller anden Salme. Der var Intet, han tog sig saa nær, som naar Børnene viste sig kolde og ligegyldige mod ham.

Overalt, hvor der var noget Godt at udrette, var han med. Saaledes bidrog den "over 70aarige Gubbe" kraftig til Stiftelsen af det norske Missionselskab i 1842. Haugvalstads sidste Gave, da han i 1850 noget over 80 Aar gammel nedlagde sin Vandringsstav, var til Missionsforeningen for Israel, der oprettedes i Stavanger 1844.

Den østre Del af Byen, som vi nu komme til, kaldes Værket, der sandsynligvis har sit Navn efter det kongelige Salpeterværk, som dreves her mellem 1709 til omtrent 1722.⁸¹

Værket, der i 1829 kun havde 140 Mennesker, var ligesom det tilstødende Blaasborg og St. Hansvolden Forstad ligetil 1849 og bestod i Begyndelsen af Aarhundredet for største Delen af Ager, Eng og Udmærk. Nu har Værket et Skibsværft samt tre i Strømstenen, hvor der ogsaa er en Vejrmølle og en Reberbane, der sysselsætter omtrent 60 Mand og har en aarlig Produktionsevne af over 50,000 Spd.

Langs Værks- og Strømstensstranden staar Søbod ved Søbod i lange Rækker. Ved Vintertid, naar vor "kjære Gjæst" Silden er arriveret under poetisk og prosaisk Lovprisning i Aviserne, kan Du tro her er Liv. Du bør da ikke lade Dig afskrække af Sildelugten eller

"Gan", der gaar En lige til Anklerne, men gjøre Dig en Undersøgelsestur her rundtomkring. Du vil glæde Dig ved Synet af mange hundrede Ganere, der bestrøede med "Sølvpailletter" med lige stor Færdighed bruge Kniven og Snakketøjet. Arbejdet og Kulden i Forening bringer Sundhedsroser frem; muntre ere de ogsaa; thi i denne Tid vanker god Fortjeneste.

Vejrmøllen her ved Gansfjorden er Byens Grændse paa denne Kant. Vi gaa derfor tilbage henad Byens længste og bredeste Gade – Pedersgaden over Nytorvet forbi Asylet og op til Kirkegaden. Nytorvet er Byens Hestetorv, hvor Du i Markedstiden kan se alleslags Heste ligefra "Braffer" (eller om Du ynder Benævnelserne "Øik" og "Mærr" bedre) til 3 Spd. til de stolte Suldøliger til 40-50 Spd. Ved Torvet ligger en af Byens større Almskoler, der endnu kaldes Møbelmagasinet efter sin tidligere Bestemmelse. Denne, en toetages Træbygning, indkjøbtes i Aaret 1856 for 2526 Spd. Her findes 5 Skoleværelser med 200 Børn samt Bolig for Førstelærer og Pedel.

Asylet

paa Hjørnet af Hospitals- og Asylgaden optager 120 Børn, hvoraf 40 Gutter, i en Alder fra 3-10 Aar. Derfra optages omtrent 30 Smaapiger aarlig i Byens forskjellige Haandgjerningsskoler. Asylets Ejendom er Huset og 250 Spd., som henstaa i Sparebanken; det har en Bestyrerinde og en Medhjælper. Der har været talt om at faa to andre Asylter oprettede i Forstæderne, hvor de Fattige især bor, og hvortil de Smaa derfor kunde have en kort Vej. Godt skulde det være, om denne Plan kunde realiseres; thi vist og sandt er det, at den moralske og aandelige Indflydelse, som i saadanne Asylhjem øves paa de Smaa, ikke kan vurderes højt nok.

Skraas over Asylet ligger Byens

Sygehus og Arbejdsanstalt,

en Træbygning, der opførtes i 1840 og kostede mellem 12-15,000 Spd. I Sygehuset er det højeste Belæg 100 Patienter. Her findes desuden 5 Celler for Sindssyge samt en Arbejdsanstalt med omtrent 25 Mænd og ligemange Kvinder. De førstnævnte sysselsættes med Vedskjæring, Gadefejning, Snedker-, Skomager- og Skrædderarbejde, med at "tæ Drev", kare Uld, binde Sildegarn, dreje Tøndepropper og bøkke – Kvinderne væve, spinde, kare Haar, spøde eller sy Klæder til Anstaltens Lemmer. I to store Værelser har 12 Spindhuskjærringer Ophold og fri Brænde, men forsørges ellers af Fattiggassen. Fra Anstaltens Spiseindretning sælges til Byens Folk den bekjendte "Sygehusgrød" samt "Erter med Flesk", der imidlertid nu, efterat Prisen er forhøjet, finder liden Afsætning. At vor By, der har en saa talrig Arbejderbefolkning, ikke har noget Dampkøkken og Dampbageri, er en stor Mangel, som vi faar haabe, at et driftigt Aktieselskab snart vil rette paa.

I Anstalten er Bolig for Forstanderen, Vagtmesteren, Slutteren, Vagtmanden samt for Sindsygevogeteren. Ved Indretningen er ansat en lønnet Gejstlig.

Derhenne ser Du Forsamlingshuset, hvor der holdes Meeting af Vennerne eller som de almindelig kaldes Kvækerne – disse "forunderlige Nationar", som en gammel Stavanger udtrykte sig. De forkaste som bekjendt Grundvolden for vor Tro – Barnedaaben, men ere ellers i al sin Handel og Vandel respektable Folk. I 1814 fandtes kun 3 Kvækere i Byen, for ikke at sige i hele Landet, nemlig Elias Tastad, Ole Frank og Lars i Jeilen, der alle havde siddet i London i Prison 7 Aar. Elias levede siden i Stavanger og døde her for nogle Aar siden. Lars i Jeilen rejste derimod med flere andre Misfornøjede over til Amerika paa den lille Jagt Restaurationen.

Vi gaa nu Nygaden op, hvor vort gamle Forsamlingshus staar;⁸² smukke Butikker findes ogsaa i denne Gade.

Fra Lagmandsgaden drejer vi om til Brattegaden, paa hvis Hjørne ligger Borgerklubben, der for lang Tid tilbage holdt til hos Madam Potman ligeoverfor paa Hjørnet af Hospitals- og Lagmandsgaden. Dens Stiftelsesdag er nu 13de December og Medlemmernes Antal 94.

Paa Hjørnet af Brattegaden og Kirkegaden ligger Telegrafkontoret, som vi har havt siden 1857. Det er aabent hver Dag fra Kl. 7 Morgen. Kirkegaden, der danner Grændsen mellem Domkirkens og St. Petri Menighed, kan man nok regne for Byens Hovedgade. Nede ved Provstebakken kan Du barbere Dig, om Du vil. Apropos naar vi tale om Barberkunsten, saa er det et ærværdigt Haandværk i Byen; saaledes fandtes her i 1591 en "Bardsker" – deres Titel i den Tid – Mester Philippus. Han har nok følt sig generet ved den tiltagende Konkurrence; thi for Domkapitlet anklagede han en tydsk Kvinde, der brugte "Bardsker-Embede og megen Forfængelighed, som var imod Religionen". Dette kunde han dog ikke bevise; man da hun var "et unyttigt Løsfolk", blev hun alligevel forvist; thi dengang sværmede man sletikke for Kvindens Emancipation.

I Kirkegaden kommer Du i ubehagelig Berørelse med Aristokraterne eller rettere med deres Haver, der strække sig lige herop fra Skagen. Det vilde ikke være afvejen her at udvide Gaden nogle Alen, thi nu kunne neppe to Vogne passere hinanden og Fodgjængere maa ofte søge Tilflugt i Gange og Trapper. Kirkegaden er ellers Hovedsædet for vore store Manufakturhandlere til behagentlig Underretning, hvis Du skulde have Lyst at se vor Byes kvindelige Skjønheder; thi her færdes de til alle Tider.

Længere oppe krydser Bredgaden, der fører op til Valbjerget. Omtrent her standsede Ilden i sidste Brand.

Paa Valbjerget opførtes i 1656 en Bolig for Skarpretteren, der kostede 40 Rdlr.⁸³

Øverst oppe tilhøjre ligger et Bogtrykkeri, hvorfra "Stavangeren", vort andet Blad, udkommer 2 Gange ugentlig.

Idet vi nærme os Valbjergtaarnet, kommer jeg i en tragikomisk Stemning; jeg vilde saa gjerne være lidt stolt af det; men min nærmeste Følelse blir nok Flauhed, naar Sandheden skal frem. Dog – Du faar selv dømme!

Taarnet omtales i vore Byregnskaber meget tidlig; i Midten af forrige Aarh. var det efter Smidts Beretning "øverst gjort af Bindingsværk og Bredder, hvorudi en Vægter holder hver Nat Vagt, dels for at slaa saa mange Slag paa en Klokke i Taarnet, som Seierværket i Kirken slaar og Timen er, dels og forat see, om nogen Ildebrand skulde paakomme".

I 1850 skulde dette simple Trætaarn, der neppe har kostet mer end et Par Hundrede Daler, ned, og man besluttede da at bygge et rigtig durabelt et,

der som Bauta kunde staa,
at vise, hvor Stavanger laa,

og Enden blev ogsaa derefter: Grundvolden kostede 3000 – siger og skriver tre tusinde Spd. – det var Historiens A, og saa maatte man smukt sige B og rykke ud med 6000 Spd. til selve Taarnet – altsaa Summa summarum 9000 Spd. for en Bolig til fire Taarnvægtre!

Nu tror Du rimeligvis, at Taarnet var færdigt, men nej – Regnvandet brød Vej overalt; vore Vægtre ønskede sig vel hjem igjen i deres gamle hedenfarne Bolig, – og en betydelig Reparation maatte rette paa Sagerne.

Om Vinteren holdes i Taarnet en Lygte tændt, der sees langt ude i Fjorden – et Forslag til vor Kommunalbestyrelse at anbringe elektrisk Lys oppe i det, der skulde lyse ned i alle Gader, faldt igjennem.

Fra Taarnet kunde Du for etpar Aar siden have hørt de gamle Vægtervers, som vi skal have faaet fra Rundetaarnet i Kjøbenhavn; de bleve afskaffede, trods at en Stavangrer

Ingebr. Meling i al Troskyldighed ansøgte vor Konge, da han var her, om at Byen maatte beholde dem. Mange af vore Gamle kunde maaske ønske her at opfriske dem i Erindringen:

- Kl. 9. Nu skrider Dagen under Og Natten vælder ud,
Forlad for Jesu Vunder Vor Synd, o milde Gud!
Bevare Kongens Hus,
Samt alle Mand i disse Land
Fra Fiendens Vold og Knus!
- Kl. 10. Fra Dagens Strid og Møie, Fra vilde Lysters Strid
I Jesu Navn hvert Øie Til Hvile lukker sig.
Naar Dommens Klokke slaar:
Skjænk da, o Gud! Din frelste Brud
Den Fred, som ei forgaar.
- Kl. 11. Gud Fader os bevare De Store med de Smaa!
Hans hellig' Engleskare En Skandse om os slaa!
Selv vogter Han Byen vel;
Vort Hus og Hjem Haver Gud i Gjem,
Vort ganske Liv og Sjæl.
- Kl. 12. Det var ved Midnats Tide Vor Frelser Han blev født
Til Trøst al Verden vide, Som ellers var forødt.
Vor Klokke er slagen Tolv
Med Tunge og Mund Af Hjertens Grund
Befaler Eder Gud i Vold!
- Kl. 1. Hjælp os, o Jesu kjære, Vort Kors i Verden her
Taalmodelig at bære: Der er ei Frelser fler!
Vor Klokke er slagen Et
Ræk os Din Haand O Trøstermand,
Saa vorder Byrden let!
- Kl. 2. Du milde Jesu lille, Som haver os saa kjær,
I Mørket fødes vilde, Dig ske Lov, Pris og Ær'
Du værdig Helligaand
Oplys Du os Evindeligen,
At vi Dig skue kan!
- Kl. 3. Nu skrider Natten sorte, Og Dagen stunder til,
Gud, lad dem blive borte, Som os bedrøve vil!
Vor Klokke er slagen Tre.
O Fader from til Hjælp os kom,
Din Naade os bete!
- Kl. 4. Dig, evig Gud, ske Ære I høie Himmelkor,
Som Vægter vilde være For os, paa Jorden bor!
Det ringer nu af Vagt;
For en god Nat Sig Herren Tak;
Tag Tiden vel i Agt!

Kl. 5. O Jesu, Morgenstjerne! Vor Konge i Din Vold
Befale vi saa gjerne, Bliv Du hans Sol og Skjold!
Vor Klokke er slagen Fem,
Kom blide Sol fra Naadens Pol
Oplys vort Hus og Hjem!

Taarnet er Afløsningssted for Byens Rundvagt, en ærværdig Institution fra 1770.

Et kuriøst Syn er det at se disse fire stokkebærende Drabanter af alle mulige Aldre hver Aften drage i højtideligt Optog, for ligesom Ole Sangesand at gaa og sove Byens Gader igjennem. Fra Taarnet, hvor Vægterne holde stadigt Udkig, fører en Telegrafledning hen til Brandvagtens Hovedstation i det gamle Raadhus.

Byens Brandvagt, der staaer under Stadsingeniørens Overopsyn, bestaar af 1 Underbrandmester, 3 Formænd og 10 Mand; af disse er 1 Formand og 3 Brandmandskaber stadig paa Vagt. Nylig er bevilget en Sum til Oprettelse af Allarmstationer paa forskjellige Steder i Byen ved Telegrafledninger til Brandvagten.⁸⁴

Den borgerlige Brandstyrke tæller i det Hele 1100 Mand.

Fra Taarnet, som vi ville gaa op i, har Du en dejlig Udsigt over Byen og Omegn.

Medens vi staa her, skal Du faa høre om de 9 større Ildebrande, der har overgaaet Byen i Løbet af 600 Aar.

I den første, der indtraf 1272 under Magnus Lagabøter, afbrændte hele Byen.

I 1633 led Byen atter meget ved en Ildebrand, hvorved mere end Halvdelen af samme fortæredes af Luerne.

Aar 1684 – Natten til Allehelgensdag – da Kirken afbrændte, gik 149 Huse, paa den nordre og vestre Del rundt Vaagen, som dengang var det bedste Strøg af Byen, op i Luer. Da var det Biskopens og Stiftamtmandens Sæde samt Latinskolen flyttedes til Christianssand.

I Aaret 1716 – 14 Dage før Pintse – blev den ringeste Del af Byen – Østervaag – næsten ganske lagt i Aske.

Natten mellem 31te August og 1ste Septbr. 1766 afbrændte mere end 40 Huse i Strandgaden og 18de December 1768 lagdes 50 tildels nyopbyggede Huse i Strandgaden i Aske.

I 1793 gik 16 Huse fra Jorenholmen til Bagerbryggen langs Søen og tildels ogsaa paa den anden Side af Gaden op i Luer.

Natten til 7de Februar 1833 afbrændte 60 Huse paa ydre Holmen, og i Fastetiden 13de Marts 1860 lagde "Storbranden" 204 Huse i Aske.

Jordskjælv i Byen har ikke saa sjelden været iagttaget, saaledes 1751 den 10de Maj; 1759 om Natten den 22de December Kl. 2; 1763 den 7de August ved Middagstid; men det største i forrige Aarhundrede var i 1752; der skede da to Stød i to Minutter, saa stærke, at en Sten i Vinduet paa den vestlige Kant af Kirken faldt ud af Kalken og ligesaa andre Stene i Muren. I mange Huse faldt Glasset ud af Vinduerne.

Medens Resid. Capell. Blessing tredje Søndag efter Paaske 1865 holdt sin Afskedsprædiken, mærkedes en ikke ubetydelig Jordrystelse.

Den 11te Marts 1822 rasede en Orkan her, som endnu erindres. Det var stille Vejr om Morgenen, da man med engang hørte en Susen i Luften, og kort efter brød Orkanen løs i al sin Frygtelighed. Fra Strandsiden drev Fartøjerne hen paa Skagen, dels ind i Søboderne, dels op paa Torvebryggen, hvor et Sildefartøj blev fuldstændig knust; under alt dette fløj Tagstenene om i Luften som Fugle.

I Begyndelsen af Aarh. skal en Vinter Kulden have været saa stærk, at man har løbet paa Skøjter paa Vaagen fra Torvebryggen langs Skagen.

Jeg kan ikke forlade Valbjerget uden med et Ønske om, at det i den nærmeste Fremtid forsynes med en Smule Parkanlæg med Bænke til Hygge for de Mange, der vistnok heller vilde nyde den smukke Udsigt og slikke Solskin heroppe, end i den overfyldte Park.

Idet vi her sige Stop med vor Vandring i selve Byen,⁸⁵ vil jeg søge at samle et Totalindtryk af det, vi har seet af den.

At Stavanger er i kraftig Opkomst og stevner raskt fremad, skal der kun et halvt Øje for at se. Men ligesaa iøjnefaldende for den Fremmede er ogsaa den stærke Brydning, der herunder, som altid i en Overgangsperiode, finder Sted mellem det Gamle og Nye – mellem Fremskridtsmændene og dem, der hylde den gamle Slendrian. Begyndelsen til den vordende Storby ser Du i de prægtige kommunale Bygninger, den herlige, med stor Bekostning restaurerede Domkirke, den storartede St. Petri Kirke, Slagterbazaren og meget Andet. Men Side om Side med Alt dette ligger Ravnekrogbyen, der møder os ved hvert Skridt i de uanselige, forunderlig besmørte og opstadsede Huse med Gavlen mod Gaderne eller rettere talt Smugene, der kan forfærde En ved sin Smuds, ved sine forpestede, ildelugtende Rendestene, der lagte tvers over Gaden nøder En til alskens gymnastiske og plastiske Øvelser, forat slippe tørskoet hjem. Ved Siden af jevn og vakker Planering stikker næsvise Fjeldknauser frem i Dagen ligesom for at indbyde En til Sammenligning mellem Før og Nu. Stavanger er den halvvoxne Gut, der netop er traadt ind i Bylivet; han er ør og fortunlet af alt det uvante Nye og betænker sig, om han for Alvor skal sige Landsbylivet med dets primitive Forhold god Nat for stedse. Dog – har han engang sandset sig og er kommet tilrette i sin nye Stilling, skal Du se Gutten som fuldvoxen Bykar, før Du eller jeg aner det.

Fra Parken rundt om i Byens nærmeste Omegn.

Fra "Ladegaardsvejen" – dens nye Navn Kongsgaden kommer neppe nogensinde i Hævd – styre vi hen mod Parkanlægget ved Bredevandet, hvor Du kan drømme Dig bort fra Verden og Alt, thi her er fredeligt og roligt, kun Vandspringets Pladsken afbryder Stilheden. Bredevandets blanke Spejlflade ligger foran Dig, bag Dig har Du Kongsgaard og den ærværdige Dom med sine Tvillingtaarne, der fremkalder Minder om Norges herlige og kraftfulde Middelalder.

Parken, der er et smukt Anlæg, hvorfor Byen fortjener Ros, blev anlagt i 1866-68 og kostede omtrent 2000 Spd. Den er i den sidste Tid bleven udvidet henimod Steglebakken langs de gamle Vaskebrygger, saa nu skal Du hverken høre Banketræerne mer eller se Ingebr. Furra Svendsens Farvebrygge stikke saa næsvist frem i Vandet. Foran den smukke Almeallé, der gaar tværs igjennem Haven, fandtes før Plankeværk, samt en mystisk Port, der aldrig lukkedes op, uden naar "en Fyrstelig" gjæstede Kongsgaard. Fra Parken er i den allersidste Tid anlagt Vej langs Bredevandet forbi Turnlokalet og den nye Skolebygning hen til Vaskebryggen.

Forhaabentlig vil med Tiden en Vej blive lagt rundt hele Vandet og derved afgive en dejlig Promenade for Byens Indvaanere; fra Kirkegaarden tænkes ogsaa en Trappegang anlagt ned til Parken.

Strax, naar Du gaar over Skolebækken tilhøjre ved Parkens Begyndelse, stod før Byens andet "Sisehus" (Acsise og Consumtionshus), til hvis Opførelse Agent Kielland, der dengang ejede Kongsgaard og Bredevandet, 1801 5/12 afstod en liden Grund til Hs. Maj. Kongen. I dette Dukkehus – stort større var det ikke – sad blandt Andre ogsaa Høne-Lars, der fik sit Navn til Løn, fordi han engang konfiskerede en Fattigs eneste Høne. At drille de forhadte Consumtions-Toldere var dengang Bøndernes største Fornøjelse; Ambere fyldte de saaledes ofte med Graasten etc., og løb derpaa som Forbrydere forbi "Sishuset", for siden at gotte sig over Toldernes Forbittrelse og lange Ansigter.

Fra Ladegaardsvejen ned til Parken er Indkjørselen saa vakker, at enhver Fremmed, der kommer ad denne Kant, faar et særdeles godt Indtryk af Byen.

Vi komme nu til en liden Forhøjning eller Bakke, der fra gammel Tid bærer Navnet "Steglebakken" eller "Stejlebakken", hvilket Navn ikke kan komme af dens Stejlhed; thi den er ikke brat. Rimeligt er det derimod, at den i gamle Dage har været nyttet til Rettersted, og at Forbrydere her "ere blevne lagte paa Stejle og Hjul". Før skræmte "Konen" – et stort ærværdigt Stenkors – som stod heroppe, Livet af mangel Rædhjertet. Sagnet sagde, at dette Kors var oprejst til Minde om den i 1205 dræbte Einar Kongsmaag. Efterat det engang var indlagt i et Stengjærde og atter oprejst paa Bakken, blev det tilsidst for faa Aar siden flyttet hen i Kannikehaven, hvor det nu staar.

Før vi gaa videre op over Ladegaardsvejen, foreslaar jeg, at vi først tage en Trip hen til Hetland. Vi dreje tilvenstre og staar snart foran Laugmandsstenen, senere kaldet Kongstenen efter Kong Fredrik IV, der besøgte den 1704. Ellers er det en mærkelig Sten; Du kan tydelig se Mærker af en Haand i den; det er Minde om den onde Jutul, der i sin Vrede over Domkirkens Opførelse kylede tre Stene efter den fra Lifjeldet. Men han sigtede fejl; en for ud i Gannefjorden; den anden – Kongstenen – naaede frem til Hetland; den sidste kom rent skjævt og ligger henne ved Hetlandskirken.

Hetlands Præstegaard var før Avlsgaard for Sognepræsten i Stavanger, nu bor denne paa Kanniket og Præsten for Petri Menighed har Bergeland som Avlsgaard.

Da nuværende Biskop Birkeland var Præst her, gjorde han sig fortjent ved at udstykke Hetlandsmarken, der for et Snes Aar siden kun var Lyngmark. Under Udparcelleringen fastsattes, at der paa hver Løkke kun skulde staa een rygende Skorsten. Nu findes her 34 velopdyrkede Løkker, hvorpaa i det Hele fødes 250 Kjør og 30-40 Heste, medens for en 20 Aar siden kun fandtes Beite for 36 Kjør og 6 Heste. Derved er den aarlige Melkproduktion øget med 400,000 Potter.

Hetland er ellers paa god Vej til at blive en Fabrikby, og vi ser allerede i Aanden den Tid, da den som Forstad danner Byens Forpost paa denne Kant og derved virkeliggjør Sagnet om Bredevandet "midt i Byen". Dog – "her er langt frem", – sa Kjærringen.

Herude findes først og fremst Spillerhougs Jernstøberi, der ejes af et Interessentselskab i Stavanger. Det sysselsætter 30 Mand og havde for fem Aar siden kun en aarlig Produktionsevne af 9000 Spd., der nu er naaet op til 20,000 Spd. Nærved ligger en større Reberbane, der har 50-60 Arbejdere og en aarlig Produktionsevne af mindst 50,000 Spd., samt to mindre Reberbaner. Heroppe kan Du ogsaa træffe Fugellie, der er forevigt i Sundts "Husflid". "Sæt ham paa et bart Fjeld og han vil faa Noget ud deraf" – det var et sandt Ord om ham af Sundt; thi nu har Manden virkelig bygget sig et Hus herude i Lervigen "paa bare Fjeldet". Hans Sydvestfabrik, der sysselsætter 20 Fruentimmer med 6 Symaskiner, leverer aarlig en 36,000 Sydvester til Norges Søfolk og Fiskere. Nu spekulerer han paa at anlægge et stort Skibsværft nede ved Søen – han er ikke tabt bag en Vogn den Mand.

Ude paa Midjord findes en nylig anlagt Sæbefabrik samt længere ude ligeoverfor Hillevaag en større Reberbane, der tilhører Hr. Peter Petersen, saa Du ser her er godt begyndt; ønskeligt skulde det være, at flere Fabrik anlæg rejste sig herude – de kunde sysselsætte de Mange, der udenfor Fisket somoftest gaa arbejdsløse omkring.

Fra Vestvigshøjderne har Du en storartet Udsigt over Hillevaagsvandet og Gannefjorden med Omgivelser. Hvis Hillevaagsvandet, som man har slaaet paa, engang bliver Havn for vore Fartøjer, vil Skibene komme til at havne lige i Paradiset. Ejere af Gaardene Vestvig, Ramsvigen, Storhoug, Midjord, Hetland, Myren samt Præsten paa Hetlands Præstegaard fortjene Ros for deres Træplantninger heromkring.

Vi gaa samme Vej tilbage til Ladegaardsvejen, hvor Josefines Stiftelse staar tilvenstre. Stiftelsen begyndte sin Virksomhed i 1830 og har nu 25 Pigebørn i en Alder fra 8-16 Aar samt 3 Lærerinder og 1 Timelærer. Den nuværende Træbygning indeholder 10

Værelser og blev taget i Brug i Novbr. 1840. Børnene arbejde foruden til Anstaltens eget Behov for over 100 Spd. aarlig; Husholdningen koster 1250 Spd. aarlig. Til Stiftelsen er, som før berørt, af Haugvalstad givet en Gaard (værdsat til 3-4000 Spd.) samt 13,500 Spd. og af Andre en samlet Sum af 4,500 Spd.

Havde Du levet i Zetlitz's Tid omkring 1790, havde Du med ham kunnet kaste et beundrende Blik hen til Bredevandet,

"hvis Bølger om den stejle Bakke spøger,
hvor Pettersen med økonomisk Kunst
sin Grund og Bygning aarligaars forøger";

Pettersen boede nemlig som residerende Kapellan paa "Enestød" eller Steglebakken her nærved Kanniket og i Anledning af hans stadige Udfyldning af Bredevandet og Tilbygning paa Huset opstiller Zetlitz, der rimeligvis har haft en Skjælm bag Øret, følgende originale Proportion: jo flere Børn Hr. Børge Pettersen faar – og Familien er stedsevoxende – desmere Havegrund anlægger han "ved at gjøre Vand til Land" og desflere Værelser tilbygger han Huset.

Kanniket, som fra gammel Tid har været Avlsgaard for den residerende Kapellan i Stavanger, blev først Præstegaard i 1855; den føder 8-10 Kjør. I Aaret 1606 nævnes som Kannikegjerdets Herligheder: "Kværnsteder" samt "Fiskeri i Bækken", der kommer fra Mosevandet. Alt dette er nu forsvundet. I Bredevandet, hvor der før fandtes store Karusser, Ørret, Sik og Aal, findes der nu faa Fisk. Jeg vil ikke tale om, at det rige Fiskeri, som Madam Faust for en halvhundrede Aar siden drev her efter Smaasøskende (almindelig med Sølvkrog og Peberkage), aldeles er ophørt. De 10-12 Lystbaade, som findes her nu, har vel Skyld heri, maa tro.

Paa højre Side af Kongsgaden danner Kanniket Byens Grændse, medens Kirkegaarden, der blev taget i Brug 5te Septbr. 1834 og nu er overfyldt, er dens Grændse paa venstre Side.

"Og der igjen Du gjestmild' Ladgaard ser,
hvor Klow,⁸⁶ hvis Helbred nægted ham at vinde
Bellonas Gunst, opofret Visdom er
og Venskab, Jorden og sin Sjæls Veninde",

saaledes besynger Zetlitz den daværende Ejer af den gamle Bispeladegaard, hvis Hovedbygning nu skal nedrives. Kommunen har nemlig i 1867 kjøbt Ejendommen, der indeholder 53,000 □ Alen, for 16,000 Spd. til en ny Kirkegaard for Byen.

Før vi begive os opover til Egenæs, foreslaar jeg at gjøre en Afstikker hen til Støtten; thi har Du ikke været der, kan Du ikke siges at have været i Stavanger.

Tilvenstre ser Du den nye Amtmandsbolig, der opførtes i 1868 og kostede omkring 7000 Spd. Ligeoverfor paa den anden Side Vejen ligger Fængselsbygningen paa Vaaland, der toges i Brug 1865 og kostede 10,000 Spd. Bygningen indeholder 12 Celler, 2 Gjeldsarrester samt et større Rum. I den murede Bygning nærmest Vejen er et vakkert Retslokale samt Bolig for Vagtmesteren. For en 60-70 Aar siden bøjede Postvejen af her og gik opover Højderne ned forbi Hillevaag.

Nede ved Hillevaagsvandet ligger det eneste Badehus i Byens Omegn; det er aabent hver Dag – for Damer fra 8-11 og 2-5 samt den øvrige Tid for Herrer.

Støtten – det sædvanlige Maal for Stavangrernes Spadserture – er nu en meningsløs Benævnelse; thi den Støtte, som før stod her, maatte borttages, da den jevnlig var udsat for raa Vandalisme. Den findes nu paa Holmeegenæs, og har følgende Inskription:

"Lyst til at gavne
Tilskyndede
Kammerjunker og Amtmand
Fridrich Otto Scheel
At anlægge den nye Vei
I Aaret 1789.
Derfor opreistes ham til Hæder
Dette Minde
Af Gabriel Schanche Kielland
1795.
Vel begyndt er halvt fuldendt."

Ogsaa Zetlitz taler om

"den snorrette Vei
som patriotisk kyndig Scheel bygged
og Zetlitz kjæk fortsætter, kysed ei
af Bondehaan" ---

Vejene omkring Stavanger var i den Tid elendige og under al Kritik, hvorpaa Amtmand Scheel søgte at raade Bod. Da Vejmasterembedet tilfældigvis var ubesadt, lagde han selv Haand paa Værket og afstak og fuldførte Kongsvæjen, der dengang ved sin Bredde var et Mønster paa en god Vej. Hans Værk fortsattes af Digterens Broder Apotheker Christian Magnus Zetlitz med en ualmindelig Iver og Uegennyttighed.

Det er sørgeligt, at Ødelæggelseslysten i vor "oplyste" Tid gaar saa vidt, at den endogsaa lægger Haand paa de vakkre Jernbænke, som staa her – nylig fandtes de aldeles ødelagte.

Nedenunder Bakken tilhøjre ser Du Eilertsminde, der baade ved Navnet og sin vakkre Træplantning minder om den første Ejer Sorenskriver Eilert Hagerup Schiøtz, den samme, der i sin Tid ejede Kongsgaard.

Paa den anden Side Hillevaagsvandet ligefra Paradiset langs Vandet ser Du smukke Haver med alle Slags Løvtræer. Derborte ligger de to Hillevaagsgaarde, hvis Ejere ogsaa har gjort sig fortjent ved Træplantning. Den ene ejes af Lindahl, der nok tænker at anlægge et Skibsværft; den anden store Gaard, hvor der fødes 70-80 Kjør og 25 Heste, tilhører den driftige Peter Petersen, der foruden et større Skibsværft hernede har Mølle ved Mølle liggende langs med Hillevaagbækken, der kommer fra Mosevandet. Som en Sjeldenhed bør anføres, at han driver disse baade Vinter og Sommer.

Ønskeligt kunde det være med Tiden at faa en Vej rundt Hillevaagsvandet med Bro over Indløbet; thi da behøvede vi ikke som nu at traske den samme Vej tilbage forat komme til Ladegaardskleven, hvor

Egenæs

begynder. Denne Del af Byens Omegn har faaet en vis Navnkundighed ved Digteren Zetlitz Lovprisning af det i 1793 i et Digt paa over 1000 Vers, hvoraf jeg skal give Dig en og anden Prøve til Belysning af Egenæssets Historie.

"En fuul og raaden Sump, en stenig Ur,
Og hist og her en lymbegroet Bakke,
Foragtet af den smilende Natur,
Og uforsøgt af Spade, Ploug og Hakke, -
Og ej indbydende til gavnlige Flid,
Ej smigrende med Haab om tunge Neger,
Laa Egenæs forsømt fra Arilds Tid,
Og før, som Sagnet gaar, begroed med Eger;" –

saaledes indleder Zetlitz sit lange Poem. Det gamle Sagn om, at Egenæs i de ældste Tider har været bevoxet med Træer, maa være paalideligt. Thi omkring 1770 fortæller Klokker Smidt, at der dengang laa store Torvmyrer udenfor Byen, hvoraf man jevnlig opgravede tykke Trærødder; desuden fandtes "mange smaa Oprundinger (sic) af Egetræer".

Maaske er Skoven her tilintetgjort af Vitalierne eller Hanseaterne – vist er det, at Egenæs siden i flere Aarhundreder var en unyttet "Sump og Ur"

"og under Skjæbnens tunge Haand forkuet,
Din rige Evne laa, forglemt du var,
Dit skønne Navn med varig Haan var truet."

Under sit Ophold i Stavanger 1607 gav imidlertid Christian IV Egenæs til Bymark og Exerccerplads for Borgerne:

"Saa blev du da Stavangers Ejendom;
Og leged end dets Borger ej med Vaaben
Blandt dine Tuer, dog til Gavn du kom,
Din Mark for Byens Kvæg laa venlig aaben."

Ifølge Rescript af 4/12 1686 skulde Egenæs berøves Stavanger, da den havde mistet alle sine Privilegier, henlægges til Amtet og bortlejes til Højstbydende. Dette maa dog ikke være bleven iværksat; thi den tjente som Havnegang for Byens Kjør indtil 1771, da Byfoged, senere Sorenskriver i Søndhordland, Søren Schiøtz fremsatte Forslag om, at udstykke Egenæsmarken og bortfæste de udmaalte Lodder paa 40 Aar til Højstbydende.

"Som Hæld du burde faa, saa Hæld du faar
Dit vise Forslag Fyrsten (Christian VII) mild samtykker.
Og nu i Raad med Kyndige du gaar
Og maaler Marken ud i lige Stykker";

der blev nu i det Hele i 1771-72 bortfæstet 20 Løkker,⁸⁷ for hvilke betaltes 48 Rdlr. 1 mk. 10 sk. til Stavangers Bykasse.

Oprydningen skred raskt fremad i de følgende Aar, hvortil især bidrog det Fæstevilkaar, at Fæsteren inden en bestemt fastsat Tid skulde indhegne sin Ejendom med forsvarlige Stengjerder. Allerede tre Aar efter var paa flere Løkker rejst store, prægtige Fjøs- og Ladebygninger af Sten, opbrudt af Marken. Herom synger Zetlitz i sin ejendommelige Maner saaledes:

"Du Lade! gaa til Myren eller gaa
Til Egenæs, Arbejdsomhed at lære,

Se undrende, hvad Lyst og Flid formaa,
Opmuntrede af Haab om Gavn og Ære.
Alt Blomsterfuld den anden Sommer er,
Den anden Høst alt tung af rige Gaver;
Den tredje Vinter varme Huse ser,
Did Koen glad fra visne Marker traver."

Løkkerne have siden tilhørt forskellige Familier; Kiellandsætten ejer dog endnu de fleste. I 1827 beløb Afgiften af samtlige Jorder sig til 169 Spd. 22 sk.

Den 1ste Januar 1867 blev Egenæs indlemmet i Byen og bebygges nu mere og mere, især langs Løkkevejen, der om ikke lang Tid vil være en af Byens længste Gader, da "Bergene" skal bebygges.

Førend Du i din Vogn – thi her op ad den bratte Kleve bør Du kjøre – har fordøjet alt dette Historiske, passerer Du forbi det Sted, hvor det vakkre Lysthus, der svarede til sit Navn "Bellevue", før stod. Ved nogle Gutters Uforsigtighed brændte det for et Par Aar siden.

"Schjævelandsstykket", hvor vore Skarpskyttere exercere, er 1867 kjøbt af Byen for 4000 Spd. Skarpskytterkorpset, der allerede tæller 150 Mand, blev stiftet i 1867 med det Formaal at optræde i Krigstilfælde som Lokalværn samt skaffe Medlemmerne praktisk, militær Uddannelse.

Herfra har Du den vakkreste Udsigt, som Egenæs tilbyder, over Byen og Omegn. Du vil vistnok give Zetlitz Ret, naar han siger:

"Var denne Bakke end ved Flid og Kunst
Ej mer udmærket end dens Nabosletter,
Den vandt dog vist det glade Øjes Gunst
Ved Udsigt, som skjønt ødsel, ikke trætter.
Hist den ældgamle Stad beskedentlig
Udfolder sig, med Majestæt sig hæver
Dens Tempel og dens Spire spejle sig
I Bredevandets Barm, som stille bæver,
Og ruller svage Bølger skjertsende."

Denne Løkke ejedes i 1790 af Kjøbmand Søren Cortsen, der havde kjøbt den efter den oprindelige Fæster, en gammel Ungkarl og Smaahandler, Andreas Mejer.

Vi dreje om tilhøjre ind paa Løkkevejen, hvor Vaskeanstalten staar. Bygningen koster henimod 2000 Spd. og bestaar af tvende Hovedrum, nemlig Beboelseslejlighed for en Opsynsmand og Vaskestedet, hvor der findes 10 Kobberkjedler, adskilte ved Panelvægge. Udenfor Huset findes Skylle- og Tørreplads.

Stavanger Vandværk

kommer her nedover fra Mosevandet, der ligger en Halvfjerding fra Byen. Det blev anlagt i Tidsrummet fra April til Oktober 1865 i alt Væsentligt overensstemmende med den af Kapt. Klingenberg udarbejdede Plan. Da Mosevandet havde altfor liden Vandmængde til at kunne forsyne baade Hillevaagsmøllerne og Byen med Vand, maatte det ved Dæmninger forhøjes 27 Tommer over forrige højeste Vandstand samt en Tilledningsgrøft fra Øglændekjernet anlægges, forat skaffe større Tilløb. Hovedledningen er 3800 Alen lang og af 12toms Diameter; den samlede Rørlængde udgjør omtr. 1 Mil og er forsynet med over 100 Brandkummer. Vandværket kostede omtrent 47,000 Spd. og indbragte Byen allerede i 1867 2000 Spd. i Vandafgift.⁸⁸

Derhenne til Venstre knejser ""Axelsborg" eller Vaalandspiben paa en enlig Høj; den bør Du gaa op i, for derfra at nyde den herlige Udsigt over Havet og Fjorden, – foran hæver sig de nøgne og alvorlige Rennesøfjelde, i Baggrunden Nærstrandsfjeldene og længere borte ser Du Strand, Hjelmeland, Jelsø og i klart Vejr ligetil Suldal. Egenæs har Du ogsaa herfra en god Udsigt over; det danner et temmeligt jevnt Højdeplateau, hvor herlige Træplantninger vise sig hist og her som Oaser mellem uendelige Vidder af omgjærdede Enge, Agre eller Torvmyrer.

Bagenfor Vaalandspiben paa Grandsen af Hillevaag har Stavanger Skyttelag, der tæller over 100 Medlemmer, sine Skydeøvelser.

Ligeoverfor Vaskeanstalten paa den anden Side af Vejen ligger "Engelsminde", og lidt nordenfor Børge Pedersens Enkes og Gartner Poulssons Løkker – sidste Olafshage – paa de Grunde, der oprindeligt fæstedes af Tømmermændene Johannes Knudsen og Knud Knudsen Holm. Her udbyrder Zetlitz:

"Til skjønnne Bakke hen jeg iler glad,
Og Flidens Spor selv Vejen did forskjønnner";

noget, der med Rette kan siges om Olafshagens nuværende Ejer, som heroppe med stor Bekostning har anlagt vort eneste Gartneri.

Lige over tilhøjre ligger M. Gabriel Monsens, S. Gundersens og C.B. Svendsens vakkre Ejendomme, der oprindeligt var en af de tvende Løkker, der fæstedes i 1771 af den virksomme Tømmermand Knud Holm, der i sin Tid blandt Andet gjorde sig fortjent ved paa egen Bekostning at udsprænge en Vej gennem Valbjerget, en Handling, der belønnedes af Landhusholdningsselskabet. Zetlitz besynger denne

"Hædersmand, som lystes ved at gavne
Selv der, hvor ingen Løn frembyder sig.

En tænksom Gnier – her med Lyst Du skuer,
At Stene selv hans Jord forbedre kan;
Han jevner ej, men han frembringer Tuer" –

han beklædte nemlig med Jord de Stene, som syntes ham for kostbare og svære at opbryde. Ligeoverfor denne Løkke nærvæd Bergene laa Toldinspektør Jens Emmiche Hviids Ejendom, der oprindeligt fæstedes af Amtmand Hammer.

Før vi drejer opover til Maldevejen, kaste vi et Blik hen til Bergene, der i 1771 var Løkke og bortfæstet til Jacob de Rytter,

"Du Mand med flere Evner end man nytter,
Som tryk bag stadig Dyd, Bagvaskelsen
Ei vovet har at mede til" –

Ligeoverfor laa i 1772 Skomager Ole Enochsens Ejendom, der siden købtes af Rytter og af ham nyttedes til Havnegang for Kvæget. Nu tilhører den Ommund Sunde og Fattigforstander Omdahl og bebygges mere og mere.

Ved Siden af denne Grund, paa Hjørnet af Malde- og Løkkevejen laa en af Oberst Smiths Løkker, der 1791 solgtes efter hans Søn Lorentz Ankermann Smith til Foged Kastrup,⁸⁹ Kjøbmand Helmich Gabrielsen samt Toldbodrøjert Amund Gundersen, hvilken Sidste af Zetlitz roses for sin Dygtighed og Utrættelighed i at opdyrke Jorden; thi

....."Mod
Er Mandens Værk, saa Gundersen at vinde
Besluttet fast, ej noget efterlod,
Og Klippen klædt staar – Mandens Hædersminde."

Disse Grunde ejes nu dels af Kaptl. Kielland, E. Berentsen, Kjøbm. Jens Hansen, dels af Andre. Oberst Smiths to øvrige Løkker, der laa vest for nuværende Ledaal, bar Navnene: det lykkelige og stenrige Arabien;⁹⁰ de bleve af Smiths Børn solgt til Jacob Kielland, hvis Descendenter endnu ejer dem.

Tilvenstre har vi den Løkke, der i 1771 fæstedes til "Tænkeren" Rosenkilde, hvem Zetlitz lægger følgende Ord i Munden:

"Min Jord er trang, mit Buskap maadelig,
Men Melk som Fløden fed i Spandet flyder;
Rug har jeg trind og hvid og nærerig
Som Gudbrandsdalens Rug" - -

Ejendommen tilhører nu Skibsrheder Lars Gabrielsen.

Der ser Du en Port paa hver Side af Vejen; vi lukke den tilvenstre op og vandre gennem – øvre, mellemste og nedre – Ørken,

"Et fordum skikket Navn, nu ikke mere, -
Selv Vejen nær knæhøje Skare staar
Af Jordens grønne Slægter, Flidens Ære."

Tilhøjre ligger de to Løkker, der af Agent Kielland frasolgtes Ledaalgodset og nu tilhører Skibsrheder Helmich Gabrielsen. Vi ere naede frem til Hannasdal, en dejlig Lund, som ejes af Konsul Jens Kielland. Træerne her ere plantede af Agent Kiellands Hustru Johanna Margretha født Bull og her fandtes før til Minde om hende en høj Støtte med Inskription, der begyndte saaledes:

"Hanna saa og ynded dette Sted."

Hende tiltaler Digteren med følgende Ord:

....."naar Du
Har givet Jordens faa troløse Glæder
Med frejdig Aand mod evig Glæde hen;
Nyt Værd paa denne Lund dit Minde breder;
Man Hannas-Lund ærbødig kalder den
Og husker Dig og savner Dig og – græder."

Paa Ejendommen findes ingen Hovedbygning, men kun en ny Lade.

Ledaal,

den vakkreste og mest storartede Ejendom i Stavangers Nærhed, bestaar oprindeligt af 11-12 Løkkestykker, der ere erhvervede til forskjellige Tider. Begyndelsen til dette store Gods var

de to Løkker "Canaan" og "Ørken", der i 1771 fæstedes af den nuværende Ejers Oldefader Jacob Kielland. Hovedbygningen, der blev opført fra Nyt af i 1800, staar paa Canaan, som

"Jacob Kielland elsked faderlig,
Og ødsel gavmild Skatte Dig betrode,
Du skjønksom mod hans Gunst og redelig,
Men ikke dygtig at betale, gav dit Gode
Paa første Vink og loved stedse mer,
Og skjønt i Gjeld du maaske evig bliver,
I kloge Søn du endnu Jacob ser,
Den samme Ven, den samme runde Giver."

Denne Søn, der gav Ejendommen sit nuværende Navn, var Agent og Ridder Gabriel Schanche Kielland:

"Saasnart han en ufrugtbar Plet opdager,
Han dyrker den med Faders Nidkjærhed."

Han udvidede Ejendommen betydelig ved at afkøbe Private og Byen de tilgrændsende Løkker. Hans Hustru begyndte omkring 1790 at beplante Ejendommen med indenlandske Træsarter, der havde bedre Held med sig end de udenlandske, som Svigerfaderen Jacob Kielland før havde sat; thi disse uddøde aldeles. Men den vakkre og storartede Lund, som nu findes, skyldes dog fornemmelig Sorenskriver Eilert H. Schiøtz samt den nuværende driftige Ejer Kaptejn. Jacob Kielland, der ligeledes har gjort særdeles meget forat opdyrke Godset paa en bedre og tidsmæssig Maade.

Holmeegenæs,

skraas over for Ledaal, har rimeligvis sit Navn af Ørneholmen i Mosevandet. Den tilhører nu Axel Kielland, hvis herlige Opdyrkning og Beplantning i de senere Aar af disse Strækninger ikke noksom kan paaskjønnes. Ejendommen er den gamle "Bosses-Myr",⁹¹ der tilligemed tre andre til Mosevandet stødende Løkker omkring 1790 ejedes af Enken efter Gabriel Kirsebom Kielland, Birgitte Nyerup født Pettersen,

....."hun, som den paulinske Enke ligner,
Med viis Fortsættelse af Elsktes Flid
Og Kiellands Slægt af Navn knapt Ladhed kjender –
Forskjønner dig og disse Tid fra Tid,
Og aarlig sysselsætter mange Hænder.

- -

Langstrakte Agre Øjet kvæge her,
Naar unge Ax af kaade Vinde rystes,
Og gyldne Stammer, som med Møje bær
Sin Rigdom, fast i Negets Tvingsel krystes."

Vi svinge omkring det stenrige Arabien, der lige til de sidste Aar svarede til sit gamle Navn, da det var daarlig Engmark og fuld af Tuer. Tilvenstre har Du Borgernes Exerccerplads og langt bagenfor Dig et Stykke fra Mosevandet under Gaarden Tjensvold Tegnelerer B. Hansons seværdige Anlæg af Pileplantninger og Fiskeudklækningsapparater.

Fra sin Rejse i Udlandet, forat undersøge den kunstige Østersavl, har han bragt hjem en instruktiv Samling af Østers, repræsenterende de forskjellige Udviklingsstadier.

Vi komme ind paa Stokkevejen, der fører opover til Stokke Gaard, hvoraf en Del forhen var Præsteenkesæde i Stavanger Kald; siden var den hele Ejendom udlagt til Amtmandsbolig, men er nu bortsolgt.

Paa disse Kanter findes mange vakkre Gaarde, hvoraf jeg nævner Egelund, Stokke og endelig Nessal, der med stor Bekostning opdyrkedes af dens første Ejer, hvis Navn Du vil hitte "bagvendt".

Da Du rimeligvis ønsker at bese Missionshuset, drage vi nedover Vejen forbi de to Løkker, der i 1771 fæstedes af "Per Bager", og hvor ogsaa "Per i Roligheden" havde en indhegnet Plads. Den første faar af Zetlitz disse Lovord:

"Du rydded, hegned om den sure Mose,
Og bygged og venskabelig bød ind
En Slægt at leve der – et Værk at rose."

Nu ejes de af Skibsrhederne Jacob Middelthon og Jacob Berner.

Missionsgaarden,

der opførtes i 1862-63 og kostede 12,000 Spd., bestaar af to vakkre Bygninger, beliggende paa velopdyrkede Marker, der 1862 indkjøbtes for 5,000 Spd. og føder 8 Kjør og 1 Hest. I den største Bygning findes Bolig for Forstanderen samt 2 store Skoleværelser, 5 Soveværelser, 4 Læseværelser, 1 Spisesal og 2 Gjæsteværelser, desuden Snedkerværksted. Det andet mindre Hus er Lærerbolig; længere borte findes en Badeindretning. Elevernes Antal er 16 og Lærernes 3.

Ikke langt fra Missionsgaarden ligger Gundersens (Mortvedts) Løkke, der først fæstedes af "Jonas Skomager", om hvem Zetlitz synger:

"Og er din Flid med Rette priselig,
Som uden Midler dog forstod at give
Det gamle Ordsprog Kindhest: Viiselig
kun ved sin Læst Skomageren bør blive."

Egenæs Kirkegaard – der tilvenstre – indviedes 22de Maj 1845; – bag den staar Byens anden Vejrmølle. Udsigten herfra er saa vakker, at det ret vilde være ønskelig at man opstillede nogle Bænke til Hvile for Spadserende.

Bakken nedover til Almuskolen hed i gamle Dage "Skagemoster", da Børnene nemlig ved Vintertid "skagede" sig herlig frem paa Kjælke.

Denne Del af Egenæs var før for største Delen Udmark, hvor Bønderne paa sine Byrejser lod sine Heste græsse. Der fandtes dengang tre Led: et ved Blidensol, et oppe ved Kirkegaarden og et ved Ledaal.

Sandvigens Almuskole

er egentlig opført til Lazareth for Byen og kostede 3,000 Spd., men gjør nu Tjeneste som Skolelokale og har 5 Klasser, der rumme 200 Elever.⁹² Desuden findes i Bygningen Bolig for Førstelærer og Pedel.

Gasværket,

paa den anden Side af Vejen, anlagdes 1865-66 af et Interessentselskab – Stavanger Gaskompagni og blev taget i Brug i Marts 1866. Byen har 150 Gaslygter, og Kommunen betaler for Gasbelysning aarlig 1500 Spd., medens den private Consumption allerede nu indbringer en aarlig Indtægt af 2,500 Spd. I Forhold til Byens Størrelse maa Værket, der kostede omtrent 32,500 Spd., siges at være særdeles komplet. Gasklokkens Indhold udgjør omtrent 18,000 Cubikfod, og Hovedledningen har 6toms Diameter.

Nyttige Indretninger

Bibelselskabet.

Stavanger Bibelforening stiftedes 9de Febr. 1828 af Foged Schiøtz, Postmester Kielland m. Fl., der tidligere havde tegnet sig som Medlemmer af det Norske Bibelselskab. Men da dette viste liden Virksomhed, besluttede de selv at gribe Sagen an og fik ogsaa kort efter ovennævnte Selskab dannet med det Formaal, at forsyne vor By og dens omegn med Bibler og Nytestamenter. I den Henseende traadte Foreningen i Forbindelse med det Brittske og udenlandske Bibelselskab, der velvillig overlod danske Bibler og Nytestamenter til Selskabet for betydelig Underpris. Denne Forbindelse vedvarer endnu og ved dens Hjælp har Stavanger Forening, der nu tæller 112 Medlemmer og har en aarlig Indtægt af kun 50 Spd., kunnet udbrede fra sin Stiftelse til Slutningen af 1867 et Antal af 14,900 Bibler og 58,000 Nytestamenter hele Landet over – i Sandhed et vakkert Resultat med smaa Midler.

Ved Siden af denne Forening arbejdede i Tyve- og Trediveaarene daværende resid. Capellan i Stavanger A. Lange med Nidkjærhed for at udbrede Guds Ord. Ogsaa han stod i Forbindelse med det Brittske Selskab og lod her trykke for de Penge han fik tilovers ved Salget af dets Bibler et Oplag af 10,000 Nytestamenter, hvoraf en stor Del uddeltes gratis. Men i 1832 ansatte det Brittske og Udenlandske Bibelselskab Capellan Lange som sin Agent og overtog den af ham tidligere drevne Virksomhed. Dette Agentskab bestaar endnu; nylig trykkedes paa Selskabets Bekostning 30,000 Nytestamenter hersteds.

Det Norske Missionselskab,

der er udgaaet af Stavanger Missionsforening fra 1826 og begyndte sin Virksomhed i 1842, stiftedes af Kjøbmand Engel Hansen, Foged Søren Daniel Schiøtz, Skrædder Michael Svendsen, Postfuldmægtig C.K. Kielland, Farver John Hougvalstad og Kjøbm. S.E. Svendsen – han er den eneste Tilbagelevende – . Disse bør ogsaa nævnes som dem, der i 1840 gav Stødet til dette Selskabs Oprettelse, – som dem, "der var med fra Begyndelsen". Selskabet har med stadigt voxende Held arbejdet saavel paa at faa Missionsandsen udbredt i Landets Menigheder, som paa at samle de i Landet spredte Missionskræfter til en fælles Gjerning i den af nuværende Biskop Schreuder ledede Mission mellem Zuluerne i det sydøstlige Afrika.

I 1867 havde Selskabet i sin Tieneste paa Missionsmarken i Zululandet: 1 Biskop, 9 Præster, 3 Medhjælpere og 4 økonomiske Assistenten, som med 16 Kvinder og 20 Børn udgjøre et samlet Antal af 53 Sjæle. Missionsgjerningen er nu udvidet til Madagaskar.

Stavanger religiøse Traktatselskab

blev stiftet 13de August 1832 og har siden Oprettelsen udgivet og udbredt ca. 69,400 Explr. forskellige Smaaskrifter.

Israels Venners Forening

stiftedes 12te Juni 1844 ved Tilskyndelse af Foged Schiøtz samt Brødrene Gabriel, Theodor og Casper Kielland. Den holder sin Aarsfest hver 21de Januar til Erindring om den første evangeliske Biskop Alexanders Ankomst til Jerusalem. De gennem Foreningen indkomne Bidrag til Jødemissionens Fremme beløbe sig siden dens Stiftelse til 4,858 Spd.

Stavanger Haandgjerningsskoler.

No. 1 blev oprettet 1ste Novbr. 1849 af Damer og Herrer, efterat nu afdøde Fru Nathalia Dietrichson født Duborgh havde givet det første Stød til dens Oprettelse. Skolen, der ejer et Løvdahls Legat paa 500 Spd., optager omtrent 60 Børn i en Alder af 7-8 Aar og har en Lærerinde, der lønnes med 100 Spd. aarlig.

No. 2 oprettedes 1857 og frekventeres af 166 Børn.

No. 3 oprettedes 1859 og har 130 Elever, der ligesom den foregaaende ere 6-7 Aar gamle. De to sidste have aarlig 200 Spd. af det Løvdahlske Legat.

Redningsselskabet

stiftedes 4de Marts 1850 med det Formaal at antage sig og sørge for Børn og yngre Mennesker i Alderen mellem 9 og 15 Aar samt løsladte ældre og yngre Forbrydere og andre moralsk forvildede Mennesker. Dette søges opnaaet dels ved at lade Børnene besøge en Aftenskole med 2 Lærere (24 Spd. aarlig hver), dels ved at opfostre dem hos christeligsindede Mennesker, dels ved at skaffe de Voxne Arbejde og nyttig Beskæftigelse. Selskabet har aarligt Bidrag af 70-80 Spd. samt Renter af et Løvdahls Legat paa 500 Spd. Desuden erholder det til forskellige Tider Gaver dels af Sparebanken, dels af Løvdahls store Legat i det Hele til et Beløb, der varierer fra 90-200 Spd. Selskabet antager sig aarlig 10-15 Individuer.

Stavanger Søndagsskole

har bestaaet siden 1820, da den stiftedes især ved Bestræbelser af daværende resid. Capellan Lange. Dens Formaal er at skaffe Haandværksdrengene, der somoftest har liden Fritid, fri Undervisning i de almindeligste Fag. Elevernes Antal er nu 90 og Undervisningen sker fra Kl. 6-9 Søndag Formiddag i Almuskolen ved Domkirken. Skolen, der ejer et Løvdahls Legat paa 500 Spd., har 4 Lærere, hver med en aarlig Løn af 20 Spd.

Søndagsskoleforeningen

er udgaaet af den gamle "Søndagsskole for ukonfirmerede Børn" af begge Kjøen og stiftedes 1868 af Byens theologiske Kandidater, Skolelærere og andre christeligsindede Mænd. Dens Formaal er at bidrage til Oprettelse og Vedligeholdelse af saadanne Søndagsskoler for Børn, der kunne virke til disses Opbyggelse og Belærelse. Den har oprettet 5 Skoler i Almuskolelokalerne ved Petri Kirke, ved Domkirken, i Sandvigen, paa Blaasenberg og paa

Dues Sal; her samles henved 700 Børn en Times Tid til Andagt hver Søndagsmorgen. – Af og til uddeles paa Foreningens Bekostning smaa christelige Børneskrifter til de Unge.

Plejestiftelsen for Smaabørn,

der i 1868 købte Jørgen Enges Hus paa Kleven for 2300 Spd., stiftedes efter Opfordring af Frøken Dina Jonassen 14de April 1864 af 9 af Byens Damer og er oprindelig beregnet paa at optage 10 Børn af forskjelligt Kjøen fra deres spædste Barndom indtil 5-7 Aars Alderen. Den bestaar alene ved frivillige Bidrag, men disse ere ogsaa strømmede rigelig ind, da Stiftelsen omfattes med megen Interesse af Byens Indvaanere. Alene til Indkjøb af det nye Hus indkom som rentefrit Laan 1200 Spd. og som Gaver 565 Spd. Foruden en Overbestyrerinde har Stiftelsen en Plejekone og en Tjenestepige. Ved Udgangen af 1867 havde Stiftelsen 12 Børn under sin Pleje.

Industriforeningen

stiftedes 1856 under Navn af "Privat Fattigpleje" og fortsætter fra 1863 under nuværende Navn. Dens Formaal er at skaffe Byens fattige Kvinder Arbejdsfortjeneste, lader dem i den Hensigt oparbejde Drejel, Lærred, Uldstof, Teppetøj, Strømper, Vanter, Stry- og Uldgarn, Teppegarn m. m., hvorfor betales fuld Arbejds løn. Denne Vare-Conto skaffer et aarligt Tab af mellem 100 og 200 Spd. Udsalget er aabent hver Søndag fra 2-4 Efterm. Desuden har Indretningen i snart 3 Aar foranstaltet en aarlig Uddeling gennem dens Bestyrerinder til Byens Husarme af raa Materialier af Lærred, Uldtøjer etc. til Værdi af 150 Spd. aarlig.

Foreningen bestaar ved 250 Spd.s aarlige Bidrag af Løvdahls Legat. Da den dog jevnlig ved Tab paa de solgte Varer kommer i Underballance, tiltrænger den Bidrag af Byens Indvaanere, der ogsaa hidtil har vist Interesse for denne nyttige Stiftelse. For dem, der maatte have Interesse af at lære Foreningen nøjere at kjende, henvises til dens Aarsberetn. i "Stavanger Amtstidende" No. 16 og 17 1866, No. 17 1867, No. 20 1868.

Stavanger Femdalerspensionsindretning,

der har til Formaal at yde Pension til Enker, ugifte Fruentimmer over 40 Aar og i visse Tilfælde andre trængende Medlemmer, stiftedes i 1844, og dens Plan og Tillægsbestemmelser ere approberede ved højeste Resolutioner af 3die Marts 1855 og 19de Febr. 1859 samt 14de Januar 1868. Den ejede: 1ste Juli 1865: 13,565 Spd.; 1866: 14,189 Spd.

Til Pensioner benyttes Renterne og endel af det aarlige Indskud, hvilket sidste udgjorde i det Hele: 1865: 1292 Spd. og 1866: 1265 Spd.

I samme Tidsrum have følgende Pensioner været udbetalte, nemlig:

	Antal Pensioner.	Pensionernes Beløb.	udgjørende i Procenter af Indskuddene.
1865	46	1128	69
1866	52	1281	69

I disse to Aar betaltes til Pensioner – foruden alle Renter – respektive 11/20 og 12/20 af Indskuddene.

Ønskeligt kunde det være, at man mere end hidtil fik Øjnerne op for denne Indretnings gavnlige Virksomhed og ved Indskud søgte at sikkre sine Efterladte en sorgfri Fremtid.

Stavanger Understøttelsesforening

har til Formaal at yde dens syge og trængende Medlemmer Hjælp. Den ordinære Kontingent er 4 sk. i Indtrædelsespenge og 2 sk. i Ugebidrag samt 3 sk., naar et Medlems Dødsfald indtræder, hvorfor erholdes en ugentlig Sygeunderstøttelse af 1 Spd. for Manden og 60 sk. for Hustruen, samt i Tilfælde af Dødsfald 9 Spd. til de Efterladte til Begravelsesomkostninger. I 1868 var Medlemmernes Antal 600.

Aar	Indtægt			Udgift		
	Ugebidrag	Begravel- sesbidrag	Samlet Indtægt	Sygebidr.	Begr.- bidrag	Diverse
1866	472. 38	223. 78	860. 62	586. 60	144.	63. 24
1867	509. 34	279. 9	966. 76	722. 60	171.	68. 103

Den tekniske Forening,

hvis Formaal er at fremme Haandværkeres og andre Arbejderes Vel og aandelige Udvikling, blev stiftet 1863 og talte ved Udgangen af 1867: 263 Medlemmer, der betalte en aarlig Kontingent af 60 sk. I Lokalet, der er aabent hver Tirsdag og Fredag fra Kl. 7-9 Aften samt Søndag fra 2-9, findes udlagt 9 Aviser og 4 illustrerede Blade; af og til afholdes ogsaa populære Foredrag. Fra Bibliotheket, der tæller omtrent 700 Bind, foregik i 1867 4094 Udlaan.

Den offentlige Tegneskole.

Skolens Indtægter bestaa i et Bidrag af Statskassen, stort 150 Spd. og et lignende Beløb af Stavanger Kommune, der tillige afgiver frit Lokale. Undervisning meddeles i Konstruktions- og Frihaandstegning af 2 Lærere, hver med en Løn af 90 Spd. Elevernes Antal har været omtrent 50 aarlig.

Stavanger Skibsassuranceforening.

Dette Selskab, der har bestaaet i et længere Tidsrum og er grundet paa gjensidig Assurance uden nogen indskudt Kapital, viser følgende Status:

Assurance- aar.	Skibenes Antal.	Forsikringssum.	Præmier.	Skadeserstatning i Assuranceaaret.
1865-66	253.	1,029,177	58,416	20,586
1866-67	241.	1,121,948	60,030	35,176

Assuranceaaret gaar fra 15de Marts til 15de Marts, saa at ovenstaaende Talangivelser gjælde for ethvert Assuranceaar.

Sømandsforeningen

blev stiftet i December 1851 og har til Formaal at fremme Alt, som kan være af Interesse for Søfarten og Sømandsstanden, samt bidrage til Udbredelsen af alle til Sømandsvidenskaben

enhørende Kundskaber. Det paaligger Foreningen at vedligeholde den af den stiftede Assuranceforening. Medlemmernes Antal var i 1867: 140.

Sømandsforeningens Assuranceindretning

begyndte sin Virksomhed 1ste Marts 1857, garanteret af Sømandsforeningen samt af endel af Stavanger Byes Skibsrhedere, de Sidste for en Sum af 1670 Spd. Enhver Sømand, som farer med Skibe, hjemmehørende i Stavanger Amt, har Adgang til i Indretningen at assurere det Tøj, han tager med paa Sørejse, en Skipper for indtil 300 Spd., en Styrmand eller Tømmermand indtil 50 Spd., og et Mandskab indtil 30 Spd. Indretningen forsikrer mod alle de Ulykker, Krigsmolest undtagen, som kan berøve en Sømand hans paa Sørejser medhavende Efekter.

Præmien erlægges med 3 pCt. uden Hensyn til, paa hvilken Dag i Assuranceaaret (fra 1ste Marts til 1ste Marts) Assurancen tegnes. Indretningens Grundfond er 4000 Spd. (forøges aarlig med 200 Spd.) og dens Reservefond 1000 Spd. Fra 1/3 1867 – 1/3 1868 blev der paa 2762 Policer assureret for tilsammen 78,000 Spd.; i 1867 udbetaltes en Assurancesum af 1259 Spd. samt 1000 Spd. til Hjælp for trængende Sømænd eller deres Efterladte.

Understøttelseskassen for uheldige Sømænd

har for Tiden en Kapital af 4221 Spd. 19 sk. og virker med Renterne heraf samt med de frivillige Bidrag, der ydes af de Søfarende. Foruden den Understøttelse, der i aarets Løb til forskjellige Tider gives Søfolk, der under Tjenesten ere komne til Skade eller afdøde Sømænds Efterladte, finder en større Uddeling Sted før hvert Aars Julehøjtid.

I 1866 uddeltes 189 Spd. og Beholdningen var 4213.

I 1867 - 180 - - - - 4221.

Kvindeforeningen for trængende Søgutter,

der stiftedes 1864, har til Hensigt at hjælpe fattige Gutter at komme ud den første Rejse tilsøs ved at skaffe de mest fornødne Klædningsstykker, som de til denne Bedrift mangle og ikke kunne faa af deres Forældre, naar disse sidde i trange Kaar. Fra 3dje Juni 1867 til 1ste Maj 1868 understøttedes 23 Søgutter med Klæder til et samlet Beløb af 107 Spd. 100 sk.

Stavanger Afholdsforening

har bestaaet i en lang Række af Aar og har et rigt Felt at virke paa i vor By, hvor Fylderiet desværre tager mere og mere Overhaand. Den kaldtes før Maadeholdsforeningen, og har til Formaal at forhindre Brugen af Brændevin uden som Medicin samt arbejder for Maadehold i Nydelsen af andre berusende Drikke. Ethvert Medlem af Foreningen vil derfor ikke kunne hverken nyde selv eller traktere Andre med Brændevin eller drive Handel dermed samt heller ikke beruse sig i nogensomhelst anden Drik. Lige fra Selskabets Stiftelse i 1830 har det havt mere end nok med at bortrydde alle de Fordomme og Misbrug, som naturligvis har lagt sig i Vejen for dets Virksomhed. Foreningens Møder i Vintermaanederne ere ialmindelighed godt besøgte.

Stavanger Totalafholdsforening

gaar endnu videre i sine Bestemmelser end foregaaende, idet den nemlig ganske forbyder sine Medlemmer Nydelse og Udskjænkning ikke blot af Brændevin, men ogsaa Vin, Øl og enhver

anden ophidsende Drik. Den blev stiftet her i Byen 1860 og har nu et halvt Snes Søsterforeninger rundt om i Landet, hvoraf den i Bergen nyder 100 Spd.s aarlig Understøttelse af Kommunen. Dens Bestemmelser synes dog at være vel yderliggaaende til, at dens Formaal kan naaes og gennemføres i videre Udstrækning.

Musikalske Korps og Sangforeninger

findes der otte af i vor By, nemlig: Stavanger Borgermusikkorps (16 Hornblæsere, 3 Tambourer); Skarpskytternes Musikkorps (10 Hornblæsere, 2 Tambourer); Stavanger Musikalske Selskab, hvis Medlemantal er 200 og Kontingent 2-2½ Spd. aarlig; Haandværkernes Sangforening, der blev stiftet 4de Oktober 1853 og fik Fane 4de Juli 1855, (28 Medlemmer, naar Kvartetten "Apollo" medregnes); Choralkvartetten; Stavanger Mandssangforening, der blev stiftet 1863 og fik Fane 17de Maj 1864, bestaar af 30 Medlemmer; Kvartetten "Orpheus", der blev stiftet 1865 og fik Fane 1868, har 12 Medlemmer; Kvartetten "Svea", stiftet 17de Maj 1868.

Lidt af hvert.

En Sprades Dragt

i de ældre Tider var sædvanlig ensfarvet rød, brun eller blaa. Kjølens Skjøder gik langt ned; Knæbuxerne, der hos Konfirmanterne vare af sort Atlask, havde Sølvspænder; fremdeles hørte til Dragten: Stramme Silkestrømper, store Sko med Sølvspænde og Smaasløjfer. De Ældste bare gjerne trekantet Hat, pudret Paryk, store hvide Mancheter og Krus i Brystet. Naar Damerne vare i Galla, bares smal Bomuldstøjskjole med Garneringer, enten med vide Puff-Armer eller somoftest blottede Arme. Lange gule Alunskindshandsker, Langschawler, taarnhøje Hatte, sorte højhælede Saffiansko med Snuder samt for de Ældre Sæt paa Hovedet fuldstændiggjorde Dragten. – En Bondejentes Kirke dragt bestod dengang somoftest af næsten ganske hvid Kjole, mørke Strømper og Underskjørter, store plumpe Sko samt Snip og Hue.

Visitetiketten

holdes fra gammel Tid af meget strengt paa i Stavanger. For en halvhundrede Aar tilbage gik man Konfirmationsdag i store Flokke omkring fra den Ene til den Anden for at gratulere. Blev saa en Stue altfor overfyldt, yttrede Værten i al Gemytlighed: "Naa maa dokker gaa – naa kommer der en ny Trop", hvilken Anmodning dog først fulgtes, naar man havde forsynet sig af det rige Traktement. Ellers var det dengang daglig Skik og Brug hos Honoratiores at holde aabent Morgentaffel, bestaaende af Grovbrød med Laxebug, Rav og Rækling, samt ikke at forglemme den behørig Formiddagsdram. Selskaberne vare meget tarvelige; sjelden saaes mere end to Retter Mad og simpel Rødvin paa Bordet. Aftentraktementet var et Glas Muskatvin og Spekulatier samt skaarne Smørrebrød, og – naar det gik rigtig flot til – en Punschbolle, der serveredes af Mutter selv.

Kjørereds kabler

var næsten en ukjendt Ting ved Aarh.s Begyndelse; – eiede en af Stedets Rigmænd en stor, plump Voiture, gjemtes den som et Familieklenodie. I Byen saa man dengang aldrig Bønder

med Kjærrer – Alting blev kløvet, og naar Fatter og Mutter kom ridende til Byen, sad Børnene stuvede som Smaagrise i "Kjiper" eller "Bagmejsjer" paa begge Sider af Hesten. Siden saa man Begyndelsen til de nuværende Bondevogne i en højst primitiv Indretning med store klodsede Hjul, der, gjorde helt af Træ uden Eger, meldte sin Ankomst i lang Afstand ved en afskyelig, bedøvende Piben.

At slaa Katten af Tønden

og trække Hovedet af en Gaas, som en dansk Kaptejn i sin Tid indførte her, spilledes undertiden Fastelavnsmandag i Kongsgaardshaven, der da gjorde Tjeneste som Tivolie. Nu er disse Løjer forbi.

Et fast Bærerlaug

sørgede før i Tiden for, at man "pent og pyntelig" bares til Graven. Efter Behag og sin Pungs Evne kunde man nemlig faa Laugets Medlemmer iklædte tre forskellige Dragter, hvoraf den dyreste var sorte side Kjoler, sid Vest, Knæbuxer, hvide Strømper og Manschetter samt endelig korte Støvler og trekantet Hat.

Latinskole-Gutterne

vandre ved festlige Lejligheder i Procession under sit vakkre Banner, – Huerne naturligvis prydede med Sølvskilt, hvorpaa Skolens Vaaben: en Ugle paa en Lindestub, findes. De kvikke Gutter holde i Kongsgaardshaven "gjilt" i Frikvarterene enten med "Sjørøvar", "singla", "Kju-Polti", "spela Mablis", "holla Trebonius" eller endelig slaa det yndede Boldspil. Før laa Kongsgaardsgutterne i Kamp og stadige Skjærmydsler med Almuskolens Elever, der endnu skjælde dem ud for "Starar" (Stær) – nu er dog begge Parter mere fredeligsindede.

Savnet af en Realskole

føles mer og mer i Byen; thi den nuværende Tilstand er aldeles uholdbar.⁹³ Mange af Almuskolens 1800 Børn, der ikke have Raad til at frekventere Latinskolen, vilde vistnok hellere søge til en saadan Anstalt, end som nu sidde i overfyldte Klasser paa 50-60 Elever.

Fattigvæsenets

Udgifter beløb sig i 1827 til 2,392 Spd. i 1867 til 16,582 Spd.

I 1867 udrededes maanedlig Understøttelse fra ½ til 5 a 6 Spd. til:

Giftede Mænd med Kone og Børn 130 Familier,⁹⁴ Enker med Børn 107, Enker uden Børn 139, ugifte Kvinder 69, ugifte Mænd 17, Mand og Kone uden Børn 56, Enkemænd med Børn 18, Enkemænd uden Børn 12, ugifte Kvinder med Børn 51, forældreløse ægtefødte Børn 54, moderløse uægte Børn 8, andre Børn omtrent 500. Tilsammen 1,161 Personer.

Understøttelse til stadige Fattige samt Opfostringsbidrag var i 1867 omtrent 9,800 Spd.

Fattigskatten

var i 1819	695 Spd.
i 1827	1,400 –
i 1865	10,821 –
i 1866	11,000 –
i 1867	12,500 –

Ved Folketællingen

i Stavanger By for 1825 fandtes 4,013 Indb.
for 1855 - 11,593 –
for 1865 - 16,647 Indb.,

hvoraf 9575 ere fødte i Byen, 872 i Rigets andre Byer, 6070 i Landdistrikterne og 130 i udenrigske Steder. Af de fra Udlandet indflyttede var 36 fødte i Sverig, 47 i Danmark, 2 i Finland, 1 i Rusland, 35 i Tydskland, 4 i Storbritanien, 1 i Schweiz, 1 i Nordamerika, 1 i Sydamerika, 1 i Australien og 1 paa Atlanterhavet.

Der fandtes 104 Kvækere – 70 Voxne, 34 Børn –; 22 af den apostoliske Frimenighed – 16 Voxne, 6 Børn –; 21 Mormonere – 11 Voxne, 10 Børn –; 2 Mænd Katholiker; 2 Baptister; 1 Mand Independent, samt 2 Mænd udtraadte af Statskirken uden at tilhøre noget bestemt Troessamfund.

Der fandtes i det Hele 3,506 Husholdninger, hvoraf 2,206 med 10,490 Indb. kommer paa St. Petri Menighed, medens 1,300 med 6,157 tilhøre Domkirkens Menighed.

I Byen fandtes i 1865: 31 Grosserere uden Borgerskab, 238 Kjøbmænd og Handelsborgere med 116 Betjente, 10 Personer, som ernære sig ved Handel i enkelt Retning med 14 Betjente; 150 Skomagere med 63 Svende og Dreng, 50 Skræddere med 36 Svende og Dreng, 41 Snedkere med 38 Do. Do., 45 Bagere med 65 Do. Do., 30 Smede med 38 Do. Do., 6 Bundtmagere, 11 Blikkenslagere med 16 Svende og Dreng, 7 Kobberslagere med 5 Do. Do., 11 Bogbindere med 14 Do. Do., 5 Farvere med 4 Do. Do., 13 Garvere med 12 Do. Do., 8 Hattmagere med 9 Do. Do., 10 Malere med 21 Do. Do., 7 Glarmestere med 6 Do. Do., 6 Guldsmede med 5 Do. Do., 13 Seilmagere med 20 Do. Do., 5 Sadelmagere med 4 Do. Do., 6 Blokmagere med 7 Do. Do., 8 Murere med 6 Do. Do., 14 Slagtere med 4 Do. Do., 20 Bødkere med 4 Do. Do., 1 Instrumentmager med 2 Do. Do., 226 Bødkere uden Borgerskab, 1 Hjulmager, 2 Paraplymagere, 3 Skibsbygmestere uden Borgerskab, 1 Forgylder uden Do., 3 Bogtrykkere med 24 Betjente, 4 Rebslagere med 59 Do., 3 Gjørtlere, 4 Barberere, 2 Rørlæggere, 8 Fotografer, 3 Boghandlere, 329 Skippere bosatte i Byen, 85 Do. udenfor Do., 3 Vare- og Vexelmæglere, 1 Skibsmægler, 7 Sagførere, 6 Læger, 2 Apothekere, 7 Konsuler og 1 Architekt.

De stemmeberettigedes

Antal var i 1868 664, men kunde have været 800. Byen har 9 Formænd og 27 Repræsentanter samt vælger to Storthingsrepræsentanter.⁹⁵

Af Bygninger

findes i Byen kun 12 private Murhuse og 6 Do. med Bindingsværk – ellers ere alle Huse af Træ, samt siden 1864 indskrænkede til 7 Alens Højde. Samtlige Bygninger var 1ste Januar 1868 assurerede for 1,742,240 Spd. De faste Ejendommens antagelige Værdi ansættes til 2,220,000 Spd., hvorved der falder en Sum af 133 Spd.s Værdi paa hver Person.

Brandkontingenten var 1ste Januar 1868: ordinær 2,321 Spd. 35 sk.; ekstraordinær 5,349 Spd. 86 sk. – **Brændevinsskat** af 115,000 Potter a 4 sk. = 3,833 $\frac{1}{3}$ Spd., der erlægges af 10 Udsælgere, alle, med Undtagelse af een, i St. Petri Menighed. – **Ølskatten** er 50 Spd. af hver af Byens 31 Ølhandlere. – **By- og Næringsskatten** i 1867 beløb sig til ca. 35,000 Spd. – **Byens Budget** var i 1867 50,000 Spd. – **Byens Gjæld** til samme Tid beløb sig til 152,000 Spd.

Fabrikker i Byen.

1 Tobaks-, 1 Chokolade-, 1 Mineralvand-, 1 Sydvest- og 1 Hattefabrik.

Legater,

som ikke allerede ere nævnte:

	Spd.	sk.
Løvdahls Legat til nyttige Indretninger i Stavanger By	20,000.	-
Til Fattige: Løvdahls Legat	2,000.	-
Peder Klows Legat	2,626.	-
Jonas Kiellands Legat	2,000.	-
Jonas Jansens Legat	2,000.	-
Til Fattiggassen: Michael Smiths Gave	53.	93 $\frac{1}{3}$
Til Hospitalet: Gabriel Hillemans Legat	125.	-
Til Domkirken: Michael Smiths Gave	26.	106 $\frac{2}{3}$
Til Almuskolen: Jens Simonsens Legat	80.	-
Asgout Asgoutsens Legat	50.	-
Løvdahls Legat	1,000.	-

Byens Ejendomme,

som ikke allerede ere nævnte: Borgernes Excercerplads, et Stykke af Egenæs Mark ved Mosevandet, Jordstrækninger i Sandvigen, Kirkegaarden paa Kleven (Fattigkirkegaarden), Kalhammerløkken, Mudderpramhuset paa Strømstenen, Dæmningen og Indtagshuset ved Mosevandet, Tyvholmen, Majorholmen, Plenting og Skandsen.

Portotaxt

	Alm. Brev Skill.	Rec. Brev Skill.	Trykte Sager i Krydsbaand
Europa:			
Norge	4	8	1 sk. pr. Lod

Sverige	6	10	2 sk. pr. 2½ Lod
Danmark	8	12	2½ sk. pr. 2½ Lod
Tydskland, Slesvig og Holsten	10	16	3 sk. pr. 2½ Lod
Nederlandene, Holland og Belgien	12	18	4 sk. pr. 2½ Lod
Storbritannien og Irland	17	23	3 sk. pr. 2½ Lod
Frankrig	16	28	4 sk. pr. 2½ Lod
Spanien og Portugal	20	26	5 sk. pr. 2½ Lod
Italien via Østerrig	14	20	4 sk. pr. 2½ Lod
Malta via Østerrig	20	37	6 sk. pr. 2½ Lod
Grækenland	18	24	5 sk. pr. 2½ Lod
Rusland via Hamburg	15	21	4 sk. pr. 2½ Lod
Tyrkiet, Gallatz og Ibraila	12	18	4 sk. pr. 2½ Lod
Constantinopel og Smyrna (i det asiatiske Tyrki)	15	21	4 sk. pr. 2½ Lod
Nordamerika:			
Canada via Cøln	29	41	
De forenede Stater (incl. Californien) via Cøln	23	29	6 sk. pr. 2½ Lod
Sydamerika:			
Brasilien via Ostende	31	47	6 sk. pr. 2½ Lod
Peru, Bolivia og Chili via Cøln	34		ei tilladt
Afrika:			
(Ægypten) Alexandria	15	21	4 sk. pr. 2½ Lod
Caplandet Victoria (Natal) St. Helena	42	62	3 sk. pr. 2½ Lod
Port Said, Suez	32	50	
Asien:			
Hongkong	28	44	6 sk. pr. 2½ Lod
Australien:			
Sandwichsøerne via Cøln	34		
Ny Zealand via Østerrig	28	44	6 sk. pr. 2½ Lod

Anm. Brevene kunne veie indtil 1 Lod; men til Frankrig, Port Said og Malta kun ½ Lod; til Spanien, Portugal og Brasilien via Frankrig maa et enkelt Brev kun veie ⅔ Lod. Til alle Steder kunne Breve afsendes ufrankerede med Undtagelse af til: Peru, Bolivia, Chili, Ny Zealand og Sandwichsøerne, hvortil de maa betaales.

For **Krydsbaandsforsendelse** til Storbritannien og Irland bliver foruden 3 sk. pr. 2½ Lod endvidere at erlægge:

Krydsbaand indtil ½ Pd. pr. Lod ⅔ sk.
over ½ Pd. indtil 1 Pd. ialt 16 sk.
over 1 Pd. indtil 1½ Pd. ialt 27 sk.
over 1½ Pd. indtil 2 Pd. ialt 35 sk.
over 2 Pd. indtil 3 Pd. ialt 54 sk.

For Krydsbaandsforsendelse til: Caplandet, Victoria (Natal) og St. Helena bliver foruden 3 sk. pr. 2½ Lod endvidere at erlægge:

Krydsbaand indtil ½ Pd. pr. Lod 1⅓ sk.
over ½ Pd. indtil 1 Pd. ialt 24 sk.
over 1 Pd. indtil 1½ Pd. ialt 40 sk.
over 1½ Pd. indtil 2 Pd. ialt 56 sk.
over 2 Pd. indtil 3 Pd. ialt 80 sk.

Pengebreve til Sverige samt alle recommanderede Breve maa stedse forudbetales. **Krydsbaandsforsendelser** bør ogsaa forudbetales, da der ellers for disse beregnes fuld Brevporto.

Naar Pengebreve til Danmark befordres over Sverige, bliver foruden den opførte Porto at betale svensk Assuranceafgift 2 Øre for hvert fulde 25 Spd.

Recommanderede Breve til Frankrig, Spanien, Portugal, Belgien, Malta og Italien maa være forsynede med spids Konvolut og mindst 2 Laksegl.

Breve til England der ønskes befordrede med de mellem Norge og England færende Dampskibe, maa være paategnede "via Hull". Fra 1ste Juli kan disse Breve afsendes helt betalte og helt ubetalte.

Til indenrigske Steder kan med Brevposten befordres Bøger og andre trykte Sager til en Vægt af 2 Pd. Disse Sager maa være indpakkede saaledes, at Indholdet kan sees og ikke indeholde noget Skrevet.

For Bogpakker og andre trykte Sager beregnes Porto saaledes:
Enkelt Bog eller Hefte indtil ½ Pd. 6 sk.
Bøger indtil 1 Pd. 8 sk.
over 1 Pd. indtil 2 Pd. 16 sk.

For **Vareprøver**, der ogsaa kan befordres mellem indenrigske Steder i Forening med Brevposten, betales 2 Skill. for hvert 3 Lod. Forsendelse af Vareprøver maa ikke have nogen Handelsværdi og ikke indeholde andet Skrevet end Adressen, et Handelsmærke, Nummer, Pris samt Afsenderens Firma.

Postens Gang

Mellem **Stavanger** og **Christianssand** tilbringer Posten ordentligvis 36 Timer overland – med Dampskib 18 Timer (i 1829 behøvede den 54 Timer).

Mellem **Stavanger** og **Bergen** 36 Timer over Sandeid, (i 1829 behøvede den 43 Timer) – pr. Dampskib direkte 12 Timer.

Pengebreve

Enkelt Brev med Beløb indtil:	Indenrigs.	Sverig.	Danmark.	Naar Adressstedet er Anløbssted for de norske Postdampskibe
Spd.	Skill.	Skill.	Skill.	
25	8	10	16	
50	12	14	22	
100	20	22	35	

150	28	30	48	
200	36	38	61	
250	44	46	74	
300	52	54	87	
350	60	62	100	
400	68	70	113	109
450	76	78	126	117
500	84	86	139	125
550	92	94	150	133
600	92	94	152	133
650	100	102	163	141
700	100	102	165	141
750	108	110	176	149
800	108	110	178	149
850	116	118	189	157
900	116	118	191	157
950	124	126	202	165
1000	124	126	204	165

Dampskibsroute.

Indover Fjordene:

Til	
Tou, Talgø og Rennesø	16 sk.
Finnø og Fogn	24 sk.
Stjernerø og Fister	32 sk.
Nærstrand, Hebnæs, Jelse, Knudsvig, Hjelmeland og Aardal	40 sk.
Marvig	52 sk.
Røgenæs, Vigedal og Haagenvig	56 sk.
Ohmsosen, Sandeid, Imsland og Sand	60 sk.
Suldalseid	72 sk.
Hylen	84 sk.
Saude	80 sk.
Dæksplads: Halvdelen	

Bergensleden:

	1ste Pl.	3dje Pl.
Til Skudesnæshavn er Fragten	72 sk.	24 sk.
Kopervik	72 sk.	24 sk.
Glope	84 sk.	28 sk.
Haugesund	96 sk.	32 sk.
Lyngholmen	1 Spd.	40 sk.
Mosterhavn	1 Spd. 36 sk.	52 sk.
Lervig	1 Spd. 60 sk.	60 sk.
Herrø	1 Spd. 108 sk.	76 sk.
Terrø	1 Spd. 108 sk.	76 sk.
Eningvig	2 Spd.	80 sk.

Bergen 2 Spd. 60 sk. 100 sk.
For Ægtefolk og for Forældre og Børn beregnes Fragten for 2 Personer som for 1½, for 3 som for 2¼, for 4 som for 3, og for hver Person over 4 betales halv Fragt.

Ryfylke – Ebenezer.

Til **Bergen** gaar Dampskib fra Ryfylkes Brygge hver Fredag Morgen Kl. 5 og kommer tilbage Søndag.

Til **Fjordene** gaar Dampskibene hver Mandag og Torsdag og til **Skudsnæshavn, Kopervik, Glope** og **Haugesund** hver Tirsdag.

Stavanger.

Til **Christiania** afgaar "Stavanger" hveranden Mandag Kl. 6 Efterm. og er i Christiania Onsdag Efterm., anløbende alle mellemliggende Steder.⁹⁶

Til **Bergen** hveranden Onsdag.

Oskar.

Til **Sandnæs** afgaar "Oskar" Mandag, Onsdag og Lørdag samt samme Dags Eftermiddag.

Til **Høgsfjord** Tirsdag og Torsdag Morgen Kl. 8.

Fisken.

Foruden de føranførte har ogsaa Stavanger dette lille Bugserdampskib, der specielt i Fisketiden vil komme til at gjøre stor Nytte.

Mileafstande.

		Østover:	
Fra Stavanger til	Dusevig		5/8 Mil.
	Ranneberg		1 1/4 Mil.
	Tunge		1 1/2 Mil.
	Alstenen		1 7/8 Mil.
	Tananger		3 1/8 Mil.
	Syd Rotpynt		3 7/8 Mil.
	Lille Feiesten		5 1/8 Mil.
	Revet		6 1/4 Mil.
	Haar		10 Mil.
	Sirevaag		11 1/2 Mil.
	Sundsgabet		12 1/2 Mil.
	Svanesholm		14 3/4 Mil.
	Egersund		15 Mil.
	Rægefjord		17 Mil.
	Lister		20 3/4 Mil.
	Flekkefjord (indenskjærs)		22 Mil.
	Farsund		24 Mil.

Lindesnæs (indenskjærs)	24 3/4 Mil.
Do. tilsøs	24 1/2 Mil.
Christianssand	35 Mil.
Arendal	45 Mil.
Kragerø	55 Mil.
Langesund	59 Mil.
Sandefjord	61 Mil.
Horten	68 Mil.
Christiania	76 Mil.

Nordover:

Fra Stavanger til	Sveinene	2 1/2 Mil.
	Skudesnæshavn	4 3/8 Mil.
	Arepynt	3 3/4 Mil.
	Kopervik	6 Mil.
	Haugesund	8 Mil.
	Ryvarden	9 1/4 Mil.
	Mosterhavn	13 Mil.
	Folgerø	14 1/4 Mil.
	Engesund	16 Mil.
	Bækervig	17 1/4 Mil.
	Korshavn	19 1/4 Mil.
	Bratholmen	22 3/8 Mil.
	Bergen	25 Mil.
	Aalesund	67 Mil.
	Molde	76 Mil.
	Christianssund	83 Mil.
	Thronhjøm	105 Mil.
	Tromsø	212 Mil.

Dampskibstaxten

er 12 sk. pr. Mil paa første Plads, 8 sk. pr. Mil paa anden og 4 sk. pr. Mil paa tredje Plads.

¹ Her nedenunder skal Du faa lidt om Præster: Mickel Jyde nævnes som Soggendals første evangeliske Præst. Blandt Stedets gode Præstemænd, der endnu leve i Almuens Minde, kan nævnes Conrad Fredrik Rumohr, Søn af Præsten Rumohr, som de Svenske 1716 bortførte, og som døde i svensk Fangenskab. Folkesagnet ved at fortælle om hans overordentlige Legemsstyrke. Da han saaledes engang red ind ad Soggendals Præstegaards Port, slyngede han Armene om dens Tværbjælke og klemte Benene saa fast om Hesten, at han løftede baade sig og den i Veiret.

² Af Titanium: et nyt opdaget Metal af mørk Kobberfarve.

³ En Anpart af denne Gaard samt Rægevig er kjøbt af Engelskmændene.

⁴ Kanhænde Du har Lyst at vide lidt Mere herom. Fangsten foregaar i aabne Baade, 3 a 4 Mand pr. Baad og er meget anstrengende og farlig, da Fisken ofte maa søges 6 a 7 Mile fra Land. Makrellen, der stedse gaar mod Strømmen, fanges derved, at Baaderne med de dertil hørende Garn "drives" imod Fisken. Trækningen af denne foregaar ud paa Natten.

⁵ Disse vare Børnene: Hans Pedersen og Margrethe gift med Anders Huitfeldt, hvilken Sidste overdrog Fisket i 1617 til Gunde Lange til Aggersvold, K.M.s Befalingsmand over Tunsberglen.

⁶ Er Du en Ekersunder, ved jeg, at Du nok vil høre om Enkelte, der i Tidernes Løb har været: "han Far sjøl" paa Stedet. Altsaa: Simon Villadsson nævnes som første evangeliske Sognepræst; 11te Oktober 1594 blev Hr. Jon Olufsen afsat som Præst i Ekersund for sit usædelige Liv. Senere nævnes Jon Mouritssøn 1601 som Sognepræst og 1617 som Provst i Dalerne. Han stod Biskoppen i Stavanger Jørgen Erichsen trolig bi "forat udbrede den evangeliske Lære og bringe Skik og Orden i Stavanger Stift". Sognepræst i Ekersund Torgeir Hansson var Deputeret fra Stavangers Kapitel ved det i Christiania 8de Marts 1628 berammede Møde, hvor der skulde "delibereres om Landets Forsvar i denne farlige Tids Tilstand".

⁷ De Fine, Amtmand, skriver i 1745: "Stedet har alt mere og mere tiltaget, saaledes at det nu lader sig anse som en liden By. --- For nærværende Tid er i Ekersund 142 store og smaa beboede Huse-Vaaninger, hvorudi 5 a 600 Mennesker lever og desuden eier Indbyggerne ungefer 27 dels maadelig store, dels smaae Dæksfartøier."

⁸ Nylig har Ekersund og Soggendal faaet et Dampskib: "Dalerne" paa 50 Hestes Kraft, der gaar i stadig Fart mellem Christiania og Trondhjem.

⁹ Fra Midten til Slutningen af forrige Aarhundrede slog Torskefiskeriet godt til ved Ekersund og Soggendal (se "Norden", III, 132).

¹⁰ De stavangerske Borgeres Klage til Kongen er et interessant Aktstykke, som jeg her vil give Dig med smaat Tryk; det vil sige: "Hus forbi", hvis Du ikke gider læse det.

Nogle Borgere i Stavanger klage under 2den Oktober 1702 Byens Nød for Kongen, idet de besvære sig over: 1) at Ekersund og Soggendal ved Kgl. Res. af 1690 var forflyttet fra Stavangers til Christiansands Privilegier, hvilket havde foraarsaget Stavanger Borgere stor Skade og Kongens Interesse liden Fordel. "Udi Eggersund og Soggendal boer endel formuende Folk, hvoriblandt ikkun en Mand ved Navn Hans Bowids (som nu er død) og to i Soggendal ere Borgere til Christiansand; at Resten som der boer ere Strandsiddere, og dog bruger lige fuldkommen borgerlig Næring, haver Farkoster, saasom Kreierter, Skuder og Jagter, med hvilke de negotierer hvor dem lyster, og dog svarer ikke til nogen borgerlig eller Byes Tyngde, de opkjøber alle de Kjøbmands-Vare de overkomme, baade deromkring, som falder de bedste Fede-Varer (saasom det gode Land tilsiger dem det) saa og hid paa Jæderen, være sig Smør, Talg, Huder og Skind, Lax, Nødder, Hoenser og anden Kjøbmandsvare, som trolig meste og største Delen hemmelig bliver udskibet, baade ved deres egne Farkoster, saa og ved fremmede Skiberumme, hvilke der i Havnen Tid efter anden ankomme." Herover klage de og ønske, at Eggersund og Soggendal maa henlægges under Stavanger. 2) "Ellers sidder her i Amtet uden Byen, en Del saa kaldede Udenbyesborgere og Strandsiddere, hvilke for sine Personer give et vist Kvantum udi Consumption, til dennem søger Bonden og den omliggende Almue, med hvis Kjøbmands-Vare de kan have, af Talg, Smør, Nødder, Bukkeskind, Huder, Vadmel, Strømper og andet Saadant, efterdi de veed, at de hos dennem, ei deraf giver nogen Consumption, gaaende Stavanger By forbi som svarer Consumptionen. Bemeldte Udenbyesborgere holde en Del selv derimod Farkost, som beseile Østersøen, Holland, Skotland."

¹¹ Denne træffende Skildring af Ejlert Sundt synes jeg det var værdt at give Dig.

¹² Han sees da at have overtalt en dristig Jæderbonde, Arian Ree, til at mure sig en Stue med Kammer og Kjøkken af Kampesten, hvilken er 8½ Alen lang og bred i Firkant indvendig og 3 Alen høj og bygget af ham selv uden Hjælp af Andre end hans Kone. "For nu at faa ham overtalt at foretage sig dette for ham besværlige og her usædvanlige Arbejde, haver jeg (Waager) lovet at forskaffe ham en Præmie."

¹³ Paa sin Gaard har han anlagt et Fiskeudklækningsapparat for Lax og Ørret, som dog nu i den sidste Tid er nedlagt.

¹⁴ At Valget af Træsarterne tildels har været uheldigt, og at mange Ungtræer ere uddøde, er ikke mere end man maatte vente af et første Forsøg og formindsker ikke Hr. Køhlers Fortjeneste.

¹⁵ I de sidste Aar er i Gjennemsnit fanget ved Tananger ca. 100,000 Stykker Hummer. Makrel- og Laxexporten fra Stedet udviser i:

1866 53,000 Stykker Makrel til Værdi af 1435 Spd.

1795 do. Lax 2907 -

1867 25,890 do. Makrel til Værdi af 667 -

896 do. Lax 1213 -

Udførselen sker med 5-8 engelske Fiskeslupper, hvoraf 2-3 ugentlig afgaar og udfører Rejsen til Harwich frem og tilbage i 9-12 Dage.

¹⁶ Snart vil vel disse Levninger synke sammen, da "Selskabet for Fortidsminders Bevaring" ikke vil vedligeholde dem.

¹⁷ Haaland har nu to Kirker: Sole og Revem (før Malde). Præsten Niels nævnes som en af Haalands første evangeliske Præster; han havde ingen fast Bopæl, men vandrede om blandt Bønderne. I 1594 var her en slet Præstemand: Christiern Pedersson, som efterat have faaet Kapitlets Admonition og desuden være bleven dømt til en streng "Obligazz", dog vedblev at forarge sin Menighed ved Drukkenskab og anden Usømmelighed. Han blev derfor afsat i 1597.

¹⁸ Morten Seehusen var i 1674 Stavangers rigeste Mand, paa hvem den højeste Anpart af den ordinære Byskat (24 Rdlr.) lignedes. I samme Aars Udligning er medtaget en Ekersunds Borger Herman Janson (7 Rdlr.) og i Soggendal Bjørn Kjedelens. De have rimeligvis taget Borgerskab i Stavanger.

¹⁹ Det var en mærkelig Kamp, som her stod. Alene værgede den gamle, graahaarede Erling sig længe og herligt mod Overmagten. Skarpe Ord faldt ogsaa mellem Høvdingerne; "Du sætter ret dit Ansigt mod os idag", sagde Kongen; "Ansigt mod Ansigt skulle Ørnene hugges", lød det stolte Svar. Politisk klog gav dog Kongen sin Fiende Erling Grid; men forgjæves – strax efter blev han nedhugget af sin egen Frænde Aaslak Fitjaskalle til Kongens store Sorg, der noksom viste sig i Udraabet: "Nu hug Du Norge af min Haand!"

²⁰ Den første Abbed, som nævnes paa Utstein, hed Arnbjørn († omtr. 1287); efter ham fulgte Armfinn 1297, Finn 1318; Eirik 1333; Arne, som for 4 gamle Mark (de har været gamle og vægtige, forstaar Du!) solgte i 1387 et Møllehus med Tomt og Dam; Erlend 1425; Henrik 1438; Trogils Amundsson 1530; Jørgen Hanssøn 1536.

²¹ Her er disses Navne: Jørgen Daae (1571-86); Ditlev Holk (1586-97); Axel Ugerup til 1601; Erik Urne til 1630; Jørgen Schult til 1650; Jakob Grubbe til 1651; Christoffer Lindenov til 165*; Ulrik Fredrik Gyldenløve til efter 1660.-

²² I 1657 heder det: "Forhen forordnedes en Vagtskriver, som maanedlig bekommer 4 Rdlr. og i forrige Tider er af Kongens Foged betalt; men nu efter itzige vores gunstige Lehnsherres Ordre betales af Byens Kemner. Vagtskrivener Jens Pedersen er antagen 18/8 1657 og i dette Aar givet tre Maaneders Beholdning efter Bevis 12 Rdlr." Den 15de Novbr. 1666 fik Vagtmesteren Dirik Ranneberg Betaling for 26 Ugers Opvakning (sic).

²³ Programmet lyder saa: Sejladsen for alle dækkede Fartøjer samt for 1ste Klasses 5 første Afdelinger gaar ud fra Rannebergvigen til Svendene, Kalvenæs, Svortingerne, udenom Jerholmsskoden, Imsene, syd om Haaboen, Alstenen, tilbage mellem Bragen og Tungenæs til Udgangspunktet. Roløbet for 1ste Klasses 5 første Afdelinger og for den 2den Klasses 2den Afdeling fra Rannebergvigen rundt Gryta og tilbage til Udgangspunktet.

²⁴ Tønden betales med 7-8 Spd.

²⁵ Den nuværende Torskedorgning, som Fiskerne efter Sagnet skal have lært af en svensk Adelsmand, sker med en støbt Tinbrisling med paaheftet Krog, hvorpaa sættes Mark til Agn.

²⁶ Her gives Navne paa nogle af dem: Engø, Stensø, Ormø, Roalsø, Bjørnø, Sandø, Egerø, Langø, Vadsø, Lindø, Hellesø og sydligst Kalvø.

²⁷ Der var mange Skydsmænd dengang, som Du vil se af deres "privilegerede" Navne, saasom "Jens paa Dammen", "Jori-Rasmus", "Jens paa Vestindien", "Jonas i Trappen", "Ole Norbø" og endelig "gamle Mølbak".

²⁸ Du betaler fra "Tønden" 6 sk. forat komme i Land; har Du Tøj: 8 sk. og ligemeget tilbage; fra Toldboden derimod kun 4 sk. i Fløtpenge.

²⁹ A. Hummelands forrige Hus.

³⁰ Dette anser Franskmandene for en stor Forhaanelse; denne Gang lod de Kommissionæren H.G.B. Sundt indløse den afbrudte Sabelstump hos Barberen for et Par Daler.

³¹ De maatte dog undertiden svie dygtigt for sine Optøjer; saaledes jagede de ved et Gilde hos Ole i Berge (ved Kjærringholmen) Gjæsterne ud og satte sig selv ubudne til Maaltidet. Men Byfogdens Betjent Faust, der kom til med Vægter, klemte saa lystelig løs paa dem med Morgenstjernen, at de for paa Dør efter en heftig Kamp, hvori Skipper Jørstad blev sørgelig tilredet af Sabelhug i Hoved, Bryst og Armene, og ligesaa en af Sundts Gaardsdreng. – En anden Gang havde de faaet Smag paa noget rapset Hardangerøl og vilde om Natten søge efter mere hos Ejermændene, der boede i Skipper Lars Esmans Hus; men Hardangerne viste dem Vintervejen med Fynd og Klem. Blandt Patruljevægterne viste Marthin Laland og Thore Husebø mere Mod end sine Lagsmænd. Den Første forsvarede sig hin Nat, da Sammenstød fandt Sted ved Felthusalmenningen, med en Stok i "Tollagsmuget" mod 3 bevæbnede franske Officerer.

³² Blandt Tambourene, der i sin Tid spillede en vigtig Rolle som "Allarmister", udmærkede sig Ole Qvie som Digter. Formodentlig paa Grund af denne usædvanlige "Tambourmerit" forfremmedes han siden til Bytambour.

³³ Tolv af disse, der tilhørte Kronen, ere nylig solgte paa Østlandet; de andre to vare laante af Agent Kielland.

³⁴ De bleve siden transporteret til Bergen og havde Martin Laland med som Tolk.

³⁵ Her laa to Kanonjoller, der kommandertes af Maanedsløjtn. Grove, Paludan og Ryberg, og en Huggert under Kommando af Maanedsløjtn. Gabriel Hansen. De vare for Statens Regning byggede paa Kiellands Værft i Stavanger og havde Station ved Stranden lit syd for Toldboden.

³⁶ For Dit Tøj til nærmeste Logi betales 6 sk., er det over 50 Pd. 9 sk. For et længere Stykke Vej f. Ex. til Østervaag eller forbi Kirken ogsaa 9 sk.

³⁷ Haaves Hotel i Olafskleven kan jeg ogsaa anbefale Dig.

³⁸ Efter Byfogd Løwold, som boede her for 32 Aar siden.

³⁹ Disse Ejendomme, som tilhørte Kielland, kostede Kommunen 9000 Spd. Den sidste havde sit Navn efter en Fru Valentinsen, som ejede Gaarden i 1790-Aarene.

⁴⁰ Denne Gaard købte Kommunen af Thesen & Ko. for 5000 Spd.

⁴¹ Byfogden lod opføre disse i 1650 & 57 efter Lensherrens Ordre. De bleve desværre altfor ofte benyttede, saaledes omtales 1662 i Byfogdens Regnskab en Kvinde, som var anklaget for Troldom. Hun blev henrettet med

Sværd, efterat have sat 15 Uger fængslet, hvilket kostede 15 Rdlr. Hun var saa svag, at hun maatte bæres i et Troug til og fra Retten. Før hun henrettedes fik hun en Potte Vin, "som sædvanlig en Fange gives", rimeligvis forat bedøve dem. – I 1664-65 blev atter en Troldkvinde Birgitte Tollefsdatter, "som ingen visse Værelser havde", brændt. Rimeligvis i den Anledning opførtes i Regnskabet: "Ladet en Pinebænk forfærdige med des Liner, Spirer og Tilbehør for 4 Rdlr.; Givet for Brændevad, Tjæretønder og Næver til Baalet med des Omkostning at føre til Steden 8 Rdlr.; Givet Skarpretteren (som hentedes fra Bergen) for hendes Henrettelse 12 Rdlr." – Samme Aar henrettedes et ungt Kvindfolk, der havde sat Ild paa sin Madmoders Hus.

⁴² I 1608 og 9 brændtes og henrettedes i Stavanger "tvende Misdædersker, ved Navn Singkli Karen og Anne Madsdatter, som kaldes "Søde Moder", som blev paagreben og siden heden rett for Troldoms Kunster og Gjæringer, de havde bedreven og omgaaen med". Den i denne Anledning opsatte Regning af Byfogden er paa engang saa frygtelig og latterlig, at jeg har Lyst at meddele Dig den:

Er givet Skrивeren for adskillige Vidnesbyrd, Breve, Domme, saa og begge deres Bekjendelser, som er skreven og tagen over dennem og er tilsammen 14 Breve, til Skrивerløn, Pendinge ... 5 Daler

Er given for en stor Haspe og Laas til Fanghusdøren, Pendinge ... 3 mk.

Er given en Karl, som tjente for Foged Svend til Løn udi halvandet Aar, Pendinge ... 9 Daler

For 12 Ugers Kost til forn. Singkli Karen, som er beregnet fra den 11. Februari og til den 2. Maii dernæst efter som hun blev heden rett, regnedes hver Uges Kost for 3 mk., er Pendinge ... 8 Daler 2½ mk.

Er given for Ved og Næver til Baalet, som hun blev brændt paa, Pendinge ... 11 mk.

Er given for "Steien" (Stigen?), som hun blev brændt paa, Pendinge ... 12 sk.

Er given for en Line ("Linne"), som hun blev bunden til "Steien" med, Pendinge ... 8 sk.

Er given for Krud, som blev bunden paa hende for Brystet, Pendinge ... 1½ mk.

Gav for 1 Kande Vin til forn. Misdæderske, som hun drak førend hun blev heden rett, Pendinge ... 1½ mk.

Er given Mestermanden, som hende heden rett, og tit og ofte hende pinte og strekkede, Pendinge ... 4 Daler

For 8½ Ugers Kost til den anden Misdæderske, som kaldes Søde Moder, som er beregnet fra den 28. Aprilis, hun blev paagreben, og til den 26. Juni der næst efter hun blev dømt. For hver Uges Kost regnet for 3 mk., er Pendinge ... 6 Daler 2½ mk.

Nok gav for 6 Alne Lærred til en Serk hun blev udi ført siden, da hun blev forsøgt og kast paa Vandet, Pendinge ... 1½ mk.

hvilken forn. Misdæderske Jacob Søffrensen, som blev Byfoged efter mig siden lod heden rette.

Summa paa Udgiften 37½ Rd. 1½ mk. 3½ sk.

(1 Rd. = 33 sk. lybsk).

⁴³ Disse Arbejdere fik ikke som nu 72 sk., men 8 sk. Dagen.

⁴⁴ Hans Festsdage var den 2den og 15de Juli.

⁴⁵ I denne Tid laa endnu under Domkirken 12 Præbender, nemlig: Krigenes, Harvids, Vagler, Espedal, Loffre, Steinberg, Kolnes, Vatne, Skanes, Stocka, Vigers, Helland. De tildeltes dels Domkirkens Sognepræst og Kapellan, dels lærde og dygtige Landpræster.

⁴⁶ I 1645-46 lod Biskop Wegner udhugge Kirkemuren paa nordre Side og anbringe 4 Vinduer, hvoraf to store med Vaaben i næst ovenfor Døbefuntten.

⁴⁷ Stavangers katolske Bisper: 1) Reinald, hængt 1135. 2) Jon Birgersson. 3) Peter. 4) Aamund. 5) Eirik Ivarsson 1171-88. 6) Rial 1190-1207. 7) Heinrik 1207-24. 8) Askell 1226-54. 9) Thorgils 1254-76. 10) Arne 1276-1303. 11) Ketil 1304-1317. 12) Haakon Haldorsson 1318-22. 13) Eirik 1322-42. 14) Guttorm Paalsson 1343-49. 15) Sigfrid 1351-53. 16) Gyrd Atleson 1354-55. 17) Botolf Asbjørnsson 1355-81. 18) Olaf Haakonsson 1381-1401. 19) Haakon 1404-27. 20) Mag. Audun Eyvindsson 1427-45. 21) Gunnar Eiriksson 1445-53. 22) Sigurd Bjørnsson 1454-62. 23) Alf Thorgardsson 1463-81. 24) Mag. Eilef Jansson Skanke 1481-1512. 25) Mag. Hoskuld Hoskuldsson 1514-36.

De evangeliske Bisper: 1) Jon Guthormsen 1541-57. 2) Jens Gregersen Riber 1558-71. 3) Mag. Jørgen Erichsen 1571-1604. 4) Laurentius Clausson Skabo (Scavenius) 1605-26. 5) Mag. Thomas Cortson Wegner 1627-54. 6) Mag. Marcus Christenson Humble 1655-61. 7) Doctor Christian Matsson Tausan 1661-80. 8) Doctor Jacob Jensen Jersin 1680-1684, da han flyttede til Christiansand.

⁴⁸ Indtil 1848 var Byen kun et Sogn under Domkirken, men deltes da i Stavanger og Hetlands. I 1860 deltes det første igjen i Domkirken og St. Petri Menighed.

⁴⁹ Den rummer nu ialt 1100 Siddende og 455 Staaende.

⁵⁰ Tavler, Billeder og Gravstene af noget Værd have dels faaet Plads i Sakristiet, dels i Domkirkens Kjælder.

⁵¹ Tanken er nok at opføre en større Bygning paa Byens Tomt vest for Fængselsbygningen. Den skulde da afgive Lokale til Politikammer, Brandvagt, Postkontor og Sømandsskole.

⁵² Mellem to Brygger her i Nærheden laa før Byens Sygehus.

⁵³ Efterat være bleven verdslig Ejendom ejede Utsteinkloster disse Grunde til over Midten af forrige Aarhundrede. I 1766 betalte saaledes 37 Bymænd Grundeleje af dem.

⁵⁴ Klostergrunden blev solgt 1667.

⁵⁵ Kontoret er aabent fra 9-12 og 2-4.

⁵⁶ Frue Sogn og Ranneberg har rimeligvis oprindeligt lagt under denne Kirke.

⁵⁷ Bøder, eller som de dengang kaldtes: Sagefald, udgjorde en væsentlig Del af Byens Aarlige Indtægt. Nogle af disse, der nævnes i Regnskaber fra Begyndelsen af det 17de Aarh, ere højst originale og vil vist interessere Dig at høre.

Peder Starems Hustru, "for hun ginge til Offers med aabent Haar og var dog med Barn", bødet 1 Rdlr.; for forbuden Øludtapning bødede en Person 2 Rdlr.; for paa Allehelgesdag at have dobbelt med nogle Bengeler ½ Daler; Peder Block "for nogle hastige Ord" 9 Daler; for at have forsømt Prædiken Juledag 1 Daler; for at have siddet og drukket alle Pindsehellidage og forsømt Prædiken 5 Daler; for at have tappet Mundgot (Øl) under Prædikenen 1 Mark dansk; En, som "havde gjort onde Sko" bødet 1 Daler; for utilbørlig Raaben og Skrigen paa Gaden ½ Daler; for at have taget mere Sild af Andenmands Not end der kom paa Ens Part ½ Daler; for at have huset Løbefante, som ikke havde Pas 3 Mark; for Slag paa Munden ½ Daler.

I 1667 opføres blandt Byens større Udgifter: 10 Rdlr. "til tvende Personer, som har Inspection med Øltappen under Prædiken".

I 1674 var Byfogden i et Perlehumør: thi han havde faaet hele 20 Daler "for et Stykke Skidenpyt eller Sølegrund, som kgl. Majestæt aldrig tilforn haver nydt ringeste Skilling af", men Revisionen anker over, at hans kgl. Maj. Eiendom var afhændet af Byfogden paa egen Haand.

Jeg kan gjerne her fortælle Dig, hvad vore Byfogder for 200 Aar siden lønnedes med. Det var – 16 Rdlr. aarlig foruden en Tredjepart af den uvisse Indtægt. Dertil maatte Vedkommende rejse hvert Aar ned til Kjøbenhavn med Byregnskabet.

⁵⁸ Den afdøde Heraldiker, Løjtn. Kaltenborn siger herom: "Der er ingen Mening at faa i Billedet med mindre man antager det tilhørende det Stavanger, som kjæmpede med det danske Magthaveri om sin bestaaen. "Stavanger By, hvis Kjøbstads Privilegier vi herved allernaadigst ganske ophæve" (se Chr. V. Privileg. for Chr.sand) maa være betegnet ved det afhuggede Træ, der skjønt mishandlet dog formaar at skyde frodige Grene. Det anselige Stavanger, som Kong Magnus Erlingssøn skjænkede Gud og St. Svithun, maa have havt et andet Mærke. Skulde man f. Ex. ikke kunne antage, at dette har været Bispedømmets ærværdige Domkirke?"

⁵⁹ I. Lectorer ved Stavanger Latinskole: Nicolaus Laurentius Scavenius (Skabo) nævnes 1625, Laurentius Jonæ nævnes 1644, Jens Pedersen Hjermand † 1671, Mathias Tausan 1672, Claus Gammel 1683.

II. Rectorer: Nils Eriksson ca. 1520, Jacob Madsen ca. 1560, Johannes Petri Birch Fionus 1576, Christen Dagfindssøn 1579, Severinus Vincentius Velleius 1587, Elling Simensen 1588, Peder Henrikssøn 1597, Jens Jørgensen 1601, Mathias Henrikssen 1612, Gabriel Lauritssøn Linde 1613-21, Ditlev Lauritssøn Skabo 1621 til omkring 1630, Elias Jacobsen Bunde (Agricola) omkring 1639, Kjeld Hanssøn (Chilianus Johannis Neapolitanus) omkring 1640, Henrik Petersen Reimer omkring 1650, Jens Sørenssen Godsens omkring 1660, Michael Leigh 1684-96, Claus Claussøn Pavels omkring 1700, Hans Lindahl 1717-1721, Morten Morup til 1728, Christian Røyem til 1739, da Latinskolen ophævedes.

⁶⁰ Skolens tiloversblevne Indtægter var da: en Kapital af 1050 Rdlr.; Malde Præstegjeld med en fast Indtægt af 4 Pund og 18 Spand Korn; det halve af Degnepengene i Ryfylke (20 Rdlr.) og Tavlepengene i Stavanger Kirke. – I Latinskolens sidste Aar 1739 var Indtægterne kun ca. 50 Rdlr., deriblandt Tavlepenge 34 Rdlr. 9½ sk. – I 1737 var i Skolens øverste Lektie eller Klasse 10-12 Elever, i nederste blot 20 Fattigbørn. Aaret før var Skolen ombygget, saa den afgav større Klasserum for nederste Lektie.

⁶¹ Den blev da bygget fra nyt af i Anledning af Christian Vtes Ankomst.

⁶² En af Hospitalets fornemste Indtægter var – Mulkter i Ægteskabssager. Saaledes maatte i 1621 en Stakkar, som havde slaaget op med sin Trolovede, bøde en Ko, hverken mer eller mindre.

⁶³ Dimensionerne ere: Skibet med Vaabenus 64 Alen langt, Skibet 3¾ Alen bredt og 18 Alen højt. Koret er 24 Alen langt og ligeesom Vaabenus 20 Alen bredt; Kornischen er 8½ Alen Diameter. Kirkens største Længde er 89½ Alen. I sin nuværende Skikkelse indeholder den 2,300 Pladse efter Loven, hvoraf 1,500 siddende, men antages at rumme bekvemt 3,000 Mennesker.

⁶⁴ I 1601 heder det: "den øde Jord, som kaldes den gamle Bispegaard"; i 1607 derimod: "den Plads og Grund, som Kongsgaarden tilforn har paastaet." Begge Navne maa saaledes paa den Tid være brugt i Flæng.

⁶⁵ Lensherrer og Amtmænd i Stavanger: Jørgen Kaas 1602 til 1615. Gabriel Kruse til 1621. Henrich Bille til 1633. Jørgen Brockenhus til 1635 (døde her). Henrich Thott til 1640. Jens Bielche til 1645. Holger Rosenkrantz til 1648. Malte Seested til 1653. Henrich Below til 1661. Johan Ferix til 1663. Henrich Below kom igjen 1663. Ludvig Rosenkrantz til 1680; forflyttet til Christianssand. Daniel Knoph til 1687. Christian Friderich Povisch til 1699; forflyttet til Chr.sand som Stiftamtmand. Edvard Hammond til 1710; forflyttet til Bergen som Stiftamtmand. Ulrich Christian Messe til 1714 (døde her). Hans Nobel, Kommerceraad, til 1725; resignerede. Bendix Christian de Fine, Justitsraad til 1746; gift med Charlotte Amalie Lillienkjold. Henrich Wilhelm v. Tillisch, Statsraad, Kammerherre, Generalveimester søndenfj., til 1761. Henrich Lachmann, Oberstlieutenant, til 1767; han blev uden Ansøgning forflyttet til Smaalenene. Gunder Hammer til 1772. Mathias Wilhelm von Scheel til 1781; siden Amtmand i Andvordskov. Petter Ulrich Fredrich v. Benzon, Kammerherre, til 1785;

Afsked med Vartpenge. Fredrich Otto von Scheel, Kammerjunker, til 1799; død 22/6 1803. Ulrich Wilhelm Koren til 1810, boede i Egersund, var gift med Maren Laurentse Stub. Oluf Borch de Schouboe, Amtmand til 1812, da han forflyttedes til Stiftamtmand i Christianssand. Ulrich Fredrich Anton de Schouboe 1812-14. Wilhelm Friman Krog 1814-25 (døde her). Jens Erichstrup 1825-26 (døde her). Peder Martin Ottesen 1826-28. Christian Ulric Kastrup 1829-33. Gunder Aas 1833-54 (døde her). Anton Theodor Harris 1854-64. Wilhelm Herman Ludvig von Munthe af Morgenstjerne fra 1864. De 6 Sidste have dog ikke resideret paa Kongsgaard.

⁶⁶ Desuden medgik til Istandsættelse 789 Spd. 17 sk. Pengene hertil bleve indsamlede ved Subskription i Stavanger By og Amt, hvorved indkom 4,720 Spd. 42 sk., ligesom ogsaa Overskuddet fra den forrige Realskole 227 Spd. 10 sk. blev overladt Latinskolen.

⁶⁷ Reskriptet herom af 6/5 1682 stadfæstedes ved Christianssands Privilegier af 1686, hvori det heder i 12te Artikel: "Stavanger By, hvis Kjøbstæds Privilegier vi hermed allernaadigst ganske ophæve, skal herefter ikkun være et Ladested som Ryfylke, og skal dens Indbyggere give dobbelt Skat og Consumption og staa under Fogden og Sorenskriven, som andre Udhavnes Indbyggere."

⁶⁸ Toldpersonalet bestod desuden af 1 Toldbodvægter, 4 Toldrøjerter, 7 Konsumtions-Underbetjente. – Nu har Stavanger foruden Toldinspektør og Kasserer 3 Overtoldbetjente, 10 Underbetjente og 12 Rorskarle. Expeditionstiden er: Mai, Juni, Juli, August 7-12, 2-7; Septbr. og Oktober 7-12, 2-6; Novbr., Decbr., Januar og Febr. 9-3; Marts, April 6-12, 2-6.

⁶⁹ Skibene udførte paa denne Tid Fiskevarer, Trælast, Fedevare og Skindvarer m.v. til Spanien og Frankrig, - og hjembragte derfra Salt, Vin og Brændevin m. fl. Varer.

⁷⁰ Det var for største Delen fransk Salt, man dengang indførte.

⁷¹ Efter en Sømand Jacob Thideman.

⁷² Der er nemlig af Politimesteren foreslaaet at ansætte 1 Politifuldmægtig og 6 Betjente samt istedetfor Vægterne 20 Konstabler, hvoraf allerede 4 blot for Nattjeneste ere antagne.

⁷³ Faust var ellers kjempetærk, og naar han koldblodig gav et Slag fra sig med sin Stok (han havde nemlig tilgavns lært Stokkefægtning), var han ikke til at spøge med. Han døde i Stavanger over 100 Aar gammel.

⁷⁴ Byens 6 Skilderhuse stod dengang paa: Timianstorvet, Bakken, øverst paa Arneageren, Feldthusalmenningen, Fogedsmuget og Hundehougen.

⁷⁵ Før Lies Hus.

⁷⁶ Foruden denne Skole fandtes paa den Tid kun Mad. Feldthus's Staveklasse og Lars Postmands Skriveskole.

⁷⁷ Skagen er rimeligvis det gamle oldnorske skagi, der betyder et Næs. Det skulde være interessant, om Navnet her kunde oplyse noget om Stedets Udseende i de ældste Tider. Det er ikke utænkeligt, at denne Del af Byen, der endnu synlig har en udgaaende Krumning i Vaagen, før kan have været meget mere omflydt. I 1578 laa: Mortensgaard, der tilhørte Erik Rosenkrantz, paa "inderste Skagen".

⁷⁸ Hos Middelthon ekspederes for dampskibene: "Bergen", "Nordstjernen", "Jupiter", "Finmarken", "Kong Carl", "Anna", "Lovise" og "Amicitia".

Hos Ulstrup ekspederes for: "Ganger Rolf", "Farmanden", "Mercurius", "Arendal", "Motala", "Olaf Kyrre", "Dalerne", "Vikingen", "Nordland", "Throndhjem", "Hakon Jarl", "Nidelven" og "Tordenskjold".

⁷⁹ Med det lille Dampskib "Oscar", der ligger ved Holmens Almenning, kan Du gjøre en Udflugt til Sannæs og Høgsfjord.

⁸⁰ Fiskeriet drives endnu, men gjælder nu især: "Stinta, Marulke, Steinbit, Bærsugge, Blaaskaare og Raunæbbe" m. m. m.

⁸¹ I 1711 blev en Kvinde dømt til "at lide paa Kroppen saaledes, at hun ved det Kgl. Salpeterværk skal arbeide i 14 Dage og det paa Vand og Brød".

⁸² Vor By har Haab om snart at se et tidsmæssigt Forsamlingshus opført, da ikke ubetydelige Bidrag ere tegnede hertil.

⁸³ Dette var en meget stor, extraordinær Udgift, men saa havde man ogsaa i dette Aar havt en extraordinær, stor Indtægt, nemlig blandt Sagefald: "Anna Lauritsdatter sal. Laurits Isaksens for ond Vartægt over hendes Mand, som udi sin Sjugdom og Raseri sprang i Søen ud for Bryggen, dog blev strax ophjulpen igjen; sonet udi Lehnsherre Hendrik Belows Nærværelse med Pendinge 130 Rdlr.

⁸⁴ For Signaliseringens Skyld i Ildebrandstilfælde er Byen inddelt i følgende Distrikter: Thomsestykket, Hundehougen, Øvre Strand, Nedre Strand, Kleven, Torvet, Skagen, Holmen, Kirkegaden, Bakken, Salveageren, Arneageren, Nygaden, Jorenholmen, Østervaag, Værket, Rosenkildhagen, Pedersgaden, Strømstenen, Spilderhoug, Blaasenborg, Pedersgjerde, Hetlandsgaden og Ladegaardsvejen. Hvert af disse har sit bestemte Tegn.

⁸⁵ Alle Byens Gader have tilsammen en Længde af 27,381 Alen eller noget over 1½ norsk Mil; - Byens Fladeindhold var 1/1 1867 3/100 norsk Mil.

⁸⁶ Han var nemlig Kaptejn og meget sygelig. Han ejede og boede paa Bispeladegaard.

⁸⁷ De første Fæstere vare: Oberst Michael Smith: 3 Løkker; Kjøbm. Gabriel Kirsebom Kielland: 3 Do.; Kjøbm. Jacob Kielland: 2 Do.; Apotheker Andreas Bosse: 2 Do.; Bager Peder Lund: 2 Do.; Skibstømmermand Knud

Holm: 2 Do.; Kjøbm. Børge Rosenkilde: 1 Do.; Justitsraad og Amtmand Gunder Hammer: 1 Do.; Kjøbm. Andreas Mejer: 1 Do.; Skomager Jonas Jonassen: 1 Do.; Stolemager Ole Enochsén: 1 Do.; Tømmermand Johannes Knudsen: 1 Do.

⁸⁸ Vandafgiften er fastsat saaledes: For Huse assurerede til et Beløb af indtil 400 Spd. 1 Spd., fra 400-700 2 Spd., fra 700-1000 3 Spd., fra 1000-1500 4 Spd., fra 1500-2000 5 Spd., fra 2000-2500 6 Spd., fra 2500-3000 7 Spd., fra 3000-3500 8 Spd., fra 3500-4000 9 Spd., fra 4000-5000 10 Spd., fra 5000-6000 11 Spd., og saa fremdeles 1 Spd. for hvert 1000 Spd. Assurancesum.

⁸⁹ Det nuværende Fogedstykke strax i Øst for Ledaal, hvorunder det nu hører.

⁹⁰ Kaldes nu Gravdal, da nogle Negere før i Tiden bleve begravede her.

⁹¹ Kaldet saa efter den oprindelige Fæster i 1771 Apotheker Andreas Bosse.

⁹² Foruden denne og de før nævnte ved Domkirken og Møbelmagasinet findes desuden Almuskoler paa Blaasenborg (40 Elever), paa St. Pedersgjærde (120 Elever), samt i et lidet Lokale ved Bredevandet (40 Elever).

⁹³ Rigtignok findes to Gutteskoler, hver med 40 Elever samt 2 Pigeskoler, hver med 100 Elever, en med 50 samt 5 mindre Pigeskoler med et samlet Elevantal af omtrent 150 Elever; men disse ere altfor dyre for Almuesbørn at frekventere. En Realskole, der understøttedes af Kommunen, maatte derimod have billige Skolepenge samt endel Fripladse.

⁹⁴ Dette store Antal har sin Grund i, at saamange Søfolk deserterer.

⁹⁵ Stavanger Repræsentanter siden 1814 har været: 1814 (Rigsforsamling) Kjøbm. P.W. Rosenkilde og overordentlige Storthing s. A. Toldinspektør A. Møglestue; 1815-16 Sorenskriver E.H. Schiøtz; 1818 Major M. Smith; 1821 Consul P.W. Rosenkilde; 1824 Kjøbm. og Fattigforstander P. Pedersen; 1827 Oberstløjnt. J. Wolff; 1830 Kjøbm. O. Helliésen; 1833 Byfoged H.O. Christensen og Maler A. Cederbergh; 1836 de Samme; 1839 Byfoged Christensen og Konsul J.S. Kielland; 1842 Byfoged Christensen og Skipper (Kjøbm.) L. Svendsen; 1845 de Samme; 1848 Byfoged Christensen, Kjøbm. Chr. Johnsen og Pastor H.J. Blom; 1851 Kjøbm. Chr. Johnsen, Skpr. T. Natvig og Snedker E. Johnsen; 1854 Byfoged Christensen, Kjøbm. L. Svendsen, Snedker H.B. Myhre og Losoldermand Th. Natvig; 1859-60 Losoldermand Th. Natvig, Sagfører Tambs, Snedker Myhre og Kjøbm. A. Høy; 1862-63 Byfoged Christensen og Distriktslæge Lassen; 1865-66 Distriktslæge Lassen og Byfoged Christensen; 1868-69 Rektor Steen og Byfoged Christensen.

⁹⁶ For 38 Aar siden begyndte en regelmæssig Fart med Statens Dampskibe 2 Gange om Aaret. Man rejste da fra Stavanger Mandag Morgen og var i Christiania Lørdag, altsaa 6 Dage undervejs.